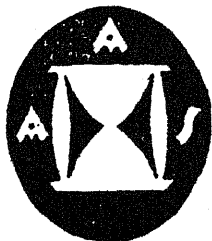

AJALOO LINE AJAKIRI

N° 1

1939

KAHESATEISTKÜMNES AASTAKÄIK

T O I M E T U S

O. LIIV

PEATOIMETAJA

E. BLUMFELDT / R. INDREKO / H. KRUIIS

H. SEPP / P. TARVEL / J. VASAR

H. FISCHER

TOIMETUSE SEKRETÄR

Põhjasõja-aegsed operatsioonid Liivimaal 1707. a. lõpul ja 1708. a. I poolel. H. Sepp	1
Suurriikide poliitika esimese Hiina kriisi ajal a. 1897—1899. H. Fischer	21
Üks eesti rahvalaul hilisema humanismi huviobjektina. Georg Rauch	37
Arvustused (Pauls Kampe, Bazņicu celtniecība Vidzemē zviedru valdības pādejos piecdesmit gados — Sten Karling; Hans Quednau, Livland im politischen Wollen Herzog Albrechts von Preussen — H. Laakmann; „Marseljeesist Internatsionaalini“ — Lemmit Mark; Kolonel Jaan Maide ja leitnant Ernst Valdin, 6. jalaväepolk Vabadussõjas 1918—1920 — H. Tulnola; G. von Walther-Wittenheim O. S. B., Die Dominikaner in Livland im Mittelalter — P. Johansen; Arvi Korhonen, Suomen itärajan syntyhistoriaa — H. Sepp; Senās Latvijas vēstures avoti. Fontes historiae Latviae medii aevi, I — H. Laakmann; Eduard Laaman, Juhan Luiga — H. Rebane; N. Wihksninsch, Die Aufklärung und die Agrarfrage in Livland, I — Lemmit Mark)	41
Varia	60

Akadeemilise Ajaloo-Seltsi väljaanne

„AJALOOLINE AJAKIRI“

seab enda ülesandeks tõlgendada meil ajaloolisi harrastusi, äratada huvi ajaloo, eeskätt meie rahva ajaloo vastu võimalikult laiemais ringkonnis väljaspool uurijate ja ajaloo õppijate kitsaid rühmi. Parimate kodu- ja välismaa uurijate vastavate artiklite, ülevaadete ja arvustuste kaudu jälgib „Ajalooline Ajakiri“ pidevalt nii kodumaa kui ka üldise ajaloo uurimise edusamme meil ja mujal. Algades oma 18. aastakäiku, toob „Ajalooline Ajakiri“ 1939. a., silmas pidades eelmainitud põhimõtteid, rea uudseid uurimusi nii üldise kui ka Eesti ja Põhjamaade ajaloo alalt.

„Ajalooline Ajakiri“ ilmub 4 numbrit aastas. **Tellimishind:** 3 kr. aastas. Üksiknumber 80 senti. Kuulutuste lehekülg — 10 krooni, 1/2 lehekülge — 5 krooni jne.

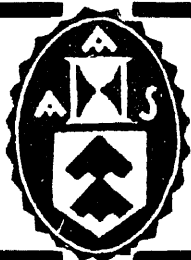
Toimetus: peatoimetaja — dr. O. Liiv, toimetuse liikmed — mag. E. Blumfeldt, mag. R. Indreko, prof. H. Kruus, prof. H. Sepp, prof. P. Tarvel, prof. J. Vasar; toimetuse sekretär — mag. H. Fischer.

Toimetuse aadress: Riigi Keskarhiiv, Tartu.

Talitus asub: Tartu, K./Ü. „Loodus“, Ülikooli tän. 18; sealsamas on saadaval ka „Ajaloolise Ajakirja“ eelmised aastakäigud. Tellimisi võtavad vastu kõik E. V. postiasutised.

AJALOOLINE AJAKIRI

1939

№ 1

Põhjasõja-aegsed operatsioonid Liivimaal 1707. a. lõpul ja 1708. a. I poolel.

Põhjasõda tõi Eesti alale väga suuri raskusi, eriti aastail 1701—1704, kui maa kannatas korduvalt vaenuvägede laastamise tõttu. See rüüstamine oli seda raskem, et kannatada said enamasustatud ja majanduslikult tootvamad alad. Rüüstatud aladel hävis palju külasid, üksiktalusid ja mõisu. 1701.—1703. a. vene rüüstetegevus tabas praegust Võru- ja Tartumaad, Viljandi- ja Kagu-Pärnumaad, seega siis Lõuna-Eestit peaaegu täies ulatuses, Põhja-Eestist kannatasid Seremetjevi rüüstetegevuse tõttu 1703. a. sügisel Viru- ja Järva-maa, osalt Harjumaagi, seega siis võrdlemisi jõukad alad. Laastamata jäi ainult osa Harjumaast ja täielikult Läänemaa.

Laiade alade laastamine raskendas ka tugevasti maakaitse olusid, takistades välivägede ja kindluste moonastamist. Laastamise tõttu ei saanud välivägi enam baseeruda maa kesk- ja idaosadele, ka lääneosad olid nii kehvad, et nad ei suutnud väikesearvuliselegi väele anda vajalikku moonat. — Rootsi kätte jäänud maaosade kaitse oli seda raskem, et 1704. a. Vene oli vallutanud Tartu ja Narva, omades seega nende kahe kindluse näol tugevaid tugipunkte maal enesel, kust venelastele avanes suurem võimalus veel Rootsi kätte jäänud alade tülitamiseks ja rüüstamiseks.

Sõjategevus a. 1705—1707 kujunes sääraseks, et venelastel teotsemise tõttu mujal peasõjategevuse alal polnud võimalust avaldada suuremat aktiivsust Eesti ja Põhja-Läti alal. Seda enam, et peale Murumuiža lahingut (1705), kui venelased kasutasid uusi sõjajõude Rootsi Kuramaal asuva sõjaväe vastu (kindral Adam Ludwig Lewenhaupti juhatusel), Lewenhaupt tõmbus venelaste eest Riia kindluse piirkonda ja detašeeris oma väest suuremaid osasid Tartu piirkonda

venelaste vastu. Kõige selle tõttu Liivimaal 1705. a. peale kuni 1707. a. lõpuni ei toimunud suuremad sõjalised aktsioonid.

1707. a. sügisel muutus olukord. Selle põhjuseks oli Karli lahkumine Saksist ja suundumine itta. Kui Poola kuningas August Altranstädti rahuga oli loobunud Poola troonist, oli selge, et nüüd on Karli eesmärgiks tsaari vastupanu murdmine. Kus see pidi toimuma, polnud Vene väe juhatasele selge, aga nagu hiljemini näeme, kartis tsaar pidevalt Rootsi pealetungi venelaste vastu esijoones põhjasuunast.

Tegelikult jäi aga see hädaoht ära, olgugi et sellesuunalisi kavatsusi oli kuningas Karlil. Tsaar oli küll juba varemini õige tõsiselt kartnud rootslaste pealetungi põhjasuunast, Soome lahest lõuna pool. See oli a. 1701, kui Karl võitis Väina jõe liinil kuningas Augusti ja seejärel okupeeris Kuramaa. Tookordses ärevuses koondati tsaari vägede enamik Pihkvasse, mille vastu tsaari arvates pidi suunatama Rootsi kuninga peavägi, nagu tõeliselt Rootsi väejuhatusel säärased kavatsused olidki. A. 1707 oli tsaaril juba enam huvisid hädaohus kui a. 1701, kui veel oli Ingeri vallutamata, Peterburi asutamata ja Eesti ala idakindlused Tartu ning Narva võtmata. Vahepeal aga tsaar suurte pingutustega asutas kindla keskuse Soome lahe ääres.

See keskus oli nüüd hädaohus. Kui kuningas Karli vägi oli saabunud 1707. a. sügisel Saksist uuesti Poolasse, näis tsaarile Karli retk Pihkva suunas kõige tõenäosemana, seda enam, et seega oleks annulleeritud Vene saavutised sõja esimestel aastatel ja tulemuseks oleks olnud ka enne Rootsile kuulunud alade taasvallutamine.

Jälgigem 1707. a. lõpu ja 1708. a. üldist seisukorda peasõjaväljal, niipalju kui need mõjustasid olukorda Balti rindel, ilma et seejuures süveneda operatiivsetesse üksikasjadesse peasõjategevuse alal, riivates neid ainult niipalju, kui need tekitasid tsaaris kartusi, et kuningas Karl suundub Liivimaale ja sealt edasi Vene alale.

Kui kuningas Karl suundus Poolas läänest ida poole, pidi ta forsseerima mitu jõeliini, mis pakkusid venelastele ohtrasti pidurdavaid vastupanuvõimalusi, kõigepealt Visla jõe. 1./2. oktoobril arvas tsaar, et on vaja viia Vene tõkkeliin Tikoczyni, et Rootsi vägi ei pääseks läbi, tulles otsekohe Preisi lähedalt või Preisi kaudu Kuramaale (kus tol ajal paiknes kindralmajor Adam Ludwig Lewenhaupti juhatusel eriline välivägi), ja venelaste vägesid ei eraldaks. Tsaari arvates pidi ka Šeremetjev Vilnole lähenema, et Karl ei pääseks Liivimaale¹. 2./3. oktoobril sai tsaar Menšikovilt kirja, et rootslased on Tornijões tulnud üle jõe. Menšikov pidas vajalikuks Narevi jõe liini kaitsemist. Tsaari arvates pidi ala Narevi jõe ja Preisi piiri vahel rüüstatama². Samal päeval pidas tsaar vajalikuks kindlus-

¹ Tsaari kiri A. Menšikovile, dat. Vilnos 1. X 1707, Pisma i bumagi imperatora Petra Velikago, Tom šestoi, S.-Peterburg 1912, lk. 119--120.

² Tsaari kiri Menšikovile, dat. Vilnos 2. X 1707, Pisma VI, lk. 122.

tada Kopõsi, kuna aga Šeremetjev pidi suurema väega taganema Minskisse või Borissovi juurde³. 7./8. oktoobril oli tsaar arvamisel, et kuningas Karl ei suuda halva aastaaja tõttu venelastele läheneda. Soodsamat aega sõjategevuseks polevat enam üle kolme nädala. Kui aga Karl tahtvat sõjaretke sügisel jätkata, siis ei saavat ta aru, miks kuningas nii kaua viivitab. Tsaar soovis nüüd tungivalt Menšikoviga kokkusaamist Meretšis⁴.

Tsaari käsu järgi 12./13. oktoobrist pidi sel juhul, kui Rootsi vägi ei tule üle Visla jõe, kindralleitnant John Chambers talvitama jalaväega Vilnos, kindralleitnant Rudolf Felix Baueri juhatusel olev jalavägi Drujas, seejuures olema aga väga valvel juhtumiks, kui Lewenhaupt suundub Kuramaalt üle Väina jõe Liivimaale, et siis teda ennetada Pihkvasse saabumisega. Baueri ratsavägi pidi paigutatama Braslavist Kovno suunas. Repnin ise pidi viibima Kovnos ja olema valmis talvesõjaks. Moon Sebežist pidi esimese talveteega viidama Pihkvasse ja suurendatama Polotski ja Kopõsi moonamagasinide tagavarasid. Üldse pidi neid kui kaht tähtsamat Vene ala kaitsepunkti arvestatama. Juhul, kui Rootsi vägi tuleb üle Visla jõe ja läheneb Leedule, pidi kindralleitnant Rudolf Felix Baueri jalavägi Drujast minema Sebeži ja silmas pidama rootslaste liikumist. Kuid kõige rohkem tuli arvestada seda, et vajaduse korral vaenlasest enne jõuda Pihkva juurde. Sinna pidi minema Bauer ratsaväega ja vaenlast tülitama, või jälle ühinema jalaväega Pihkva juures, kusjuures ta pidi olema alalises kirjavahetuses Vene ülemjuhatajaga Ingeris admiral F. Apraksiniga ja Tartu ülemkomandant A. Narõškiniga. Sõjategevuseks pidi alaliselt valmis olema ka kindral Anikita Repnin⁵.

Muidugi olid tsaari säärase käsu aluseks läbirääkimised Meretšis. Ka sellest näeme, et tsaar näib õige tõsiselt kartnud olevat rootslaste suundumist Pihkva vastu ja et ta innukalt hakkas tegema korraldusi Rootsi väejuhatuse kavatsuste nurjaajamiseks. Tegelikult aega veel jätkus, sest oli saabunud sügisene aeg, mis takistas suuremaid vägedeliikumisi. Rootsi vägi jäi Visla taga peatuma aasta lõpuni. Tsaari tähelepanu oli pööratud, nagu peagi näeme, Lewenhaupti juhatusel olevale väele, mis siis viibis Kuramaal. Seoses sellega kombineeritakse sõjaplaane, mille tallermaaks asjaolude tõttu saab kõigepealt Liivimaa. Tsaar ise pidas vajalikuks ette võtta reisu Pihkvasse ja sealt edasi Peterburi. Ka siin pidas tsaar eriliselt silmas Liivimaad ja Lewenhaupti väge Kuramaal. 21./22. novembril

³ Tsaari kiri Šeremetjevile, dat. Vilnos, 2. X 1707, Pisma VI, lk. 124. Kuid samal päeval kirjutas tsaar Šeremetjevile (Pisma VI, lk. 124—125), et ta läheks Minskisse ning sealt edasi lääne poole Grodno juurde.

⁴ Tsaari kiri Menšikovile, dat. Vilnos 7. X 1707, Pisma VI, lk. 128.

⁵ Tsaari ukaas Anikita Repninile, dat. Meretšis 12. X 1707, Pisma VI, lk. 134—135.

kirjutas ta Peterburist Menšikovile, et Menšikovi kavatsus teotseda Lewenhaupti ja Leedu hetmani vastu olevat väga hea. Selleks olevat saatnud tema, tsaar, 21./22. novembril Peterburist kindralmajor Otto Rudolf Schaumburgi viie polguga ⁶.

Nagu tsaari poolt Schaumburgile antud käsust näha, pidi ta kõigepealt minema Tartu juurde, võttes kaasa vägesid Peterburist komandeeritud kolmest polgust, Monastõrevi polk pidi aga kaasa minema terves koosseisus. Tartu juures pidid Schaumburgiga ühinema kaks Moskva, nimelt Gagarini ja Volkonski polk ja veel Tartust Murzenko polk. Peale ühinemist pidi Schaumburg suunduma vaenlase vastu Liivimaal ja nimelt kindral Stackelbergi vastu. Juhul, kui ta Stackelbergi lööks, või kui see ise lahkub, pidi Schaumburg minema Riia alla, teatades sellest enne Reprinile ja Bauerile, kes viibisid tol ajal Kuramaa piiril, Drujas ja Keidanis, kuhu pidi saabuma ka Menšikov. Schaumburg pidi teotsema nendega käsikäes; Liivimaal pidi Schaumburg võimalikult põhjalikult rüüstama ja vaenlast kimbutama, kaasa võttes käärti ⁷. Ülemkomandant K. Narõškin sai tsaarilt käsu, et ta annaks käesolevaks sõjaretkeks Schaumburgile kasutamiseks Murzenko polgu. Peale retke sooritamist pidi see polk taas jääma Narõškini käsutusse. Vastavad käsud pidi ta andma ka Moskvast tulevaile vägedele ning Monastõrevi polgule ⁸.

Kavatsusel ja osalt juba teostamisel oli ulatuslik ettevõtte Lewenhaupti peaväe ja tema väest Liivimaale detašeeritud väeosade vastu, kuid ühes sellega ka Liivimaa rüüstamine; mis oli suurim peale Šeremetjevi rüüsteretki 1702. ja 1703. a. See rüüstamine tõi kurbi tagajärgi ka Eesti alale.

Vaadeldgem siis esmalt lähemalt kindralmajor Schaumburgi tegevust. Schaumburg saabus Tartu ja alustas 13./14. detsembril edasiminekut. Vastupanu võis olla ainult nõrk, sest Rootsi väed olid Tartu piirkonnas, nagu üldse Liivimaal, nõrgad. Tartust edela pool seisis (Sangastes, Nõos jne.) väikese väeosaga ooberstleitnant Magnus Brömsen, Tartust loodes Kaulbars, liikudes ümbruskonnas; novembrikuu alguses, kui saabus külm, oli ta Kursis, minnes sealt hiljemini Sadukülasse, et pidada valvet möödakulgeva talvetee üle. Hiljemini liikus ta ühes kui teises paigas ja detsembrikuu alguses siirdus ühe Tartust väljasaadetud Vene rüüstesalga tegevuse tõttu Põltsamaale ⁹. Schaumburg suundus Tartust kõigepealt Kaulbarši juhatusel oleva väesalga vastu. Nähtavasti kujunesid Schaumburgi tegevuskava üksikjooned välja alles Tartus, kus ta sai lähemat

⁶ Tsaari kiri Menšikovile, dat. Peterburis 21. XI 1707, Pisma VI, lk. 161.

⁷ Tsaari ukaas Schaumburgile arvatavasti 21. XI 1707, Pisma VI, lk. 162.

⁸ Tsaari kiri K. Narõškinile, dat. 21. XI 1707, Pisma VI, lk. 163—164.

⁹ Dr. Fr. B i e n e m a n n *jun.*, Die Katastrophe der Stadt Dorpat während des Nordischen Krieges, Reval 1902, lk. 131 jj.

informatsiooni seisukorra kohta Liivimaal. Nagu Bienemanni uuri-
musest näha, olid Brömsen ja Kaulbars olnud Tartu piirkonnale
tülilad pikema aja jooksul ja nähtavasti peeti siis vajalikuks kõige-
pealt teha kahjutuks just ooberstleitnant Kaulbari juhatuse all
teotsevat väge, enne kui suunduda Riia suunas edasi; pealegi oleks
Kaulbari väeosa Schaumburgi suundudes Riia alla jäänud selja taha,
mis võis tunduda Schaumburgile kardetavana. Suundumine Kaul-
bari vastu tõi aga kaasa Loode-Tartumaa ja eriti Viljandimaa
kihelkondade laastamise. Pealetungiva jõu suure ülekaalu tõttu ei
võinud Kaulbars mõelda vastupanule. Kaulbars tõmbus pärast seda,
kui ta oli jätnud moonamagasiini Kabalas saatuse hoolde, üle
Navesti jõe Viljandimaale, kus ta kohtus Brömseni poolt appisaade-
tud major Rosenkampfiga. Nüüdki oli temal ainult 428 võitlus-
kõlblikku ratsaväelast. Neist aga ei jätkunud selleks, et pidurdada
vaenlase sõjategevust. Venelased põletasid kaitseta jäänud moona-
magasiini Navestis, samuti ka ümbruskonna külad ja mõisad. Kaul-
bars palus kiires korras abi Brömsenilt, kuid Brömsen kartis ise
vaenlase pealetungi, mis asjaolu tõttu ta ei suutnud Kaulbari
abistada seda enam, et saadi teateid venelaste pealetungist Tartust
lõuna pool. Brömsen püüdis pidurdada siin vaenlase kavatsusi
valvepostide abil levitatavate teadetega, et ta on saanud abi Lewen-
hauptilt. Tõeliselt oligi Lewenhaupt temale appi saatnud 1000 meest.
See aga seisukorda ei parandanud. Schaumburgi väekorpus liikus
Navesti jõest lõuna poole, siirdudes üle Viljandi, Holstre ja Tar-
vastu. Rüüstetegevuse all kannatasid Viljandimaa kuus kihelkonda:
Põltsamaa, Pilistvere, Kolga-Jaani, Viljandi, Paistu ja Tarvastu. Kaul-
bars taganes kiires korras Apja ja Pornusesse. Vaatamata korda-
vaile abipalveile Pärnu, sai ta enne jõulu sealt lisaks ainult 200
meest¹⁰. Schaumburg läks Suislepa ja Pikasilla kaudu Tartu piir-
konda, tungides mõni päev hiljem Rõngu, Puka, Sangaste ja Antsla
kaudu edasi. 1./2. I 1708 asus ta laagrisse Karula kiriku juurde.
Veel samal õhtul saabus sinna 400 draguni ja 200 jalaväelasega
Kaulbars ja 170 ratsaväelasega Brömsen. Tungiti venelastele peale.
Rootsi väesalk, saades k. 7 õhtul jagu vaenlase piketist, tungis
Vene laagrisse. Kui nüüd Kaulbars ja Brömsen tungisid peale
peajõududega, leidsid nad vaenlase eest lahinguvalmina ja juba
ise peale tungimas. Kaks korda suudeti venelaste pealetung tagasi
lüüa, siis pidid aga rootslased kiiresti kasvava vaenlase ülevõimu
ees taganema Lukesse. Võitlus oli kestnud umbes ühe tunni: jala-
vägi polnud üldse vaenlasega kokku puutunud, sest juba võitluse
alguses oli ta, tõenäoselt eelväkke kuulunud dragunite salga poolt
segadusse aetud ja relvad heitnud, jättes hätta ohvitseri ja saatuse
hooleks moonna ja käsigranaate. Alles 3./4. jaanuaril marssis Schaum-

¹⁰ Bienemann, *op. cit.*, lk. 135—136.

burg Karulast Valka, pannes viimase põlema¹¹. Kokkupõrkest Karula kiriku juures kõnelevad ka Vene allikad. 2./3. jaanuaril kirjutas tsaarile Karulast Preobraženski polgu kapten-leitnant Bartenev, et lahing leidnud aset metsa läheduses, kus paljud on põgenenud metsa; metsas seisnud Rootsi peavägi. Venelased on kaotanud haavatutena 29 dragunit, rootslastest langenud vangi 14¹². Roots-lased kaotasid haavatutena 70 meest, peale selle surnud¹³.

Kapten-leitnant Bartenevi kirjade järgi tsaarile jätkas Schaumburg rüüsteretke, jõudes kuue miili kaugusele Riia ja suundudes siis Daugavpils juurde. Kuski ei leitud tõsist vastupanu. Lewenhaupt pidi ähvardava olukorra tõttu Kuramaal tõmbama väeosasid sinna ja Liivimaa jäi saatuse hooleks.

Rüüsteretkel said venelased vange ning neilt saadi teada, et Lewenhaupt astub Repnini väe vastu. Retkel ei teinud esialgu muret moon, seda oli alul külluses, kuid lõpupoolel hakkas tunduma puudus käärdist. Retke ajal oli vähe lund¹⁴. Schaumburgi väeosa liikus TriKate, Rauna, Džerbene ja Cesvaine kaudu Lubanani. Sere-metjevi poolt detašeeritud väeosadega oli rüüstatud ka Võnnu ja Vol-mari piirkonda¹⁵.

28./29. jaanuaril seisid Schaumburgi väeossa kuuluvad polgud korteris 12 miili kaugusel Drujast. Bartenev soovis nüüd, et tsaar käsiks Schaumburgi saata teda, Bartenevit, Riia alla, kus paiknevat üks Rootsi ooberstleitnant ja major 400 mehega. Bartenev soovis kaasa saada Murzenko polgust major Okunevi 300 dragunit ja neljast teisest polgust komandeeritud 200 meest, kokku 500 meest¹⁶. Nagu sellest näeme, pidas Bartenev vajalikuks rüüstata ka Riia lähemat ümbruskonda, mis oli seni veel jäänud puutumata. Muide olevat tervel Liivimaal rüüstatud, kaasa arvamata maa-ala Pärnu juures¹⁷.

Näib siiski olevat kindel, et Bartenev Liivimaa laastamist maa-alalises ulatuses kujutab liialdatult. Igatahes tundub põhjendatuna admiral Apraksini kirjas tsaarile mainitud teade, et Schaumburgi poolt täideviidud rüüstetegevus pole olnud täielik, retke kaasa-teinute jutustuse järgi ulatunud selle laius 2—3 miilini ja nii jää-nud väga palju kohti hävitamata. Et rüüstamine polnud täielik,

¹¹ Bienemann, *op. cit.*, lk. 135—137.

¹² Kaptenleitnant Bartenevi kiri tsaarile, dat. Karula kiriku juures 2. I 1708, Pisma i bumagi imperatora Petra Velikago, Tom sedmoi (janvar—ijun 1708), võpusk pervõi, Petrograd 1918, lk. 297.

¹³ Bienemann, *op. cit.*, lk. 137.

¹⁴ Kaptenleitnant Bartenevi kiri tsaarile, dat. Volmaris 10. I 1708, Pisma VI, lk. 298.

¹⁵ Bienemann, *op. cit.*, lk. 137.

¹⁶ Kaptenleitnant Bartenevi kiri tsaarile, dat. 28. I 1708, Pisma VII, 1, lk. 299.

¹⁷ Pisma VII, 1, lk. 298.

selle põhjusena mainib Apraksin asjaolu, et retkel pole kaasas olnud kasakaid ja kalmõkke¹⁸.

Bartenevi kirjust 2./3. veebruarist näeme, et Schaumburg seisis siis Rēzeknes, 14 miili kaugusel Daugavpilsist ja 12 miili kaugusel Sebežist. 29./30. jaanuaril saatis Bartenev luureks Riiga ühe juudi. See käiski seal ja tagasi tulles teatas, et Lewenhaupti juurest Kuramaalt veetakse moona Liivimaale, millest tema — Bartenev — arvavat, et vaenlasel on kavatsus minna Tartu maakonda, kus temal jätkuvat moona kaheks ja enamakski kuuks, sest tema olevat näinud, et lätlastel (sic!) olevat seal küllalt vilja ja karja. Säärasel juhul polevat ainuüksi ratsaväega võimalik vaenlast kinni pidada, sest rootslased jõudvat oma jalaväega Riist Tartu maakonda kolme päevaga. Ta küsib tsaarilt, kas polevat parem Tartumaa elanikkonnalt võtta ära vili ja kari, sest et eestlased hoiduvat enam Rootsi kui Vene poole. Tema ise oli selle asja pärast käinud koguni kindralleitnant Baueri juures ja viimasega nõu pidanud, kuid Bauer pole julgenud ilma tsaari käsuta asja otsustada¹⁹. Bartenev pidas siis vajalikuks barjäärida Tartu piirkonda jalaväega; nagu hiljemini näeme, tehtigi nii. Niiviisi Schaumburgi rüüsteretk Liivimaal toimus üldiselt tulemuslikult, kuid Lewenhaupti vägi oli Kuramaal siiski hävitamata ja tundus tsaarile küllalt tülikana. Lewenhaupti väge võidi aga lüüa, lähendades sellele Vene väeosasid peasõjavägede juurest lõunast ja idast. Teotsemist Lewenhaupti väe vastu pidaski tsaar silmas, püüdes kasutada selleks esijoones kindral Repnini ja Baueri juhatusel olevaid vägesid, kuid siin tuli ette viivitus, ja kui Rootsi peavägi hakkas Visla jõe tagant kiires korras edasi liikuma, jäeti esialgu kavatsus kõrvale.

Tsaar kirjutas 2./3. jaanuaril Repninile, et Chambers ja Bauer pidavat nüüd valmis olema talveretkeks; edasi tsaar küsis Repninit, kas ta on ühinenud Baueri polkudega, millest käskis otsekohe kirjutada²⁰. Repnin vastas tsaarile, et Chambers on valmis ja ka tema juures olevate polkude jaoks olevat küllalt moona. Kuid sõjategevust olevat takistanud sula ilm; niipea kui ta on käskinud tulla polke Keidanisse, on alaliselt sadanud vihma, mis on lume ja jõgede jää sulatanud. Kui külmemaks muutuvat, ühinevat ta kindralleitnant Baueriga ja marssivat otsekohe vaenlasele lähemale²¹. 11./12. jaanuaril Repnin kirjutas tsaarile, et kindralleitnant Bauer

¹⁸ Admiral Apraksini kiri tsaarile, dat. Pihkvas 26. II 1708. A. Z. M õ š - lajevski, Severnaja voina na ingermanlandskom i finljandskom teatre v 1708—1714 g., S.-Peterburg 1893, lk. 4—5.

¹⁹ Kaptenleitnant Bartenevi kiri tsaarile, dat. 2. II 1708, Pisma VI, lk. 300.

²⁰ Tsaari kiri Repninile, dat. Preobraženskojes 2. I 1708, Pisma VII, 1, lk. 2.

²¹ Repnini kiri tsaarile, dat. Keidanis 12. I 1708, Pisma VII, 1, lk. 236.

1800 draguniga ja 100 jalaväelasega läheb Birži juurde ja et ta käskinud ühineda enesega Biržis polkovnik Fasmanil kahe dragunipolgu ja kolme rooduga. Repnin ise koos Preobraženski polguga, lisaks veel oma, Gasseniuse ja Seremetjevi polk, oli kavatnud minna Keidanist Nevjaži jõe kaudu Novoje Mesto juurde, et ühineda kindral Baueriga ja suunduda vaenlasele lähemale. Seda aga takistavat suured vihmad. Lewenhaupt seisvat endiselt oma korpusega Kuramaal ja Visnoviecki Kuramaa piiril Janischkis²². 18./19. jaanuaril kirjutas Repnin tsaarile, et ta on läinud Keidanist polkudega piki Nevjaži Novoje Mestoni, et asetuda vaenlasele lähemale ja et minna tarbe korral sinna, kuhu kästakse. Jalavägi marssivat jala, toidumoona ja käärti veetavat vankritel. Talvele polevat enam loota. Lewenhaupt olevat Miitavis, kogudes endale talvekorteritest väeosi. Visnoviecki olevat saanud Lewenhauptilt abivägesid jala- ja ratsaväe näol²³.

Nagu neist andmeist näeme, takistas tsaari poolt kavatsetud sõjategevust Lewenhaupti vastu esialgu suur sula ja sellest ei tulnud ka hiljemini midagi välja, sest sündmused mujal mõjusid pidurdavalt. Kuningas Karl XII, kes seisis Poolas Visla jõe taga, läks aasta lõpul üle Visla ja suundus venelaste vastu. Ja juba 20./21. jaanuaril kirjutas tsaar Repninile, kui viimane saavat käsu taganemiseks, ta pidavat igal pool põletama toidumoona ja käärti, nii et vaenlasele midagi ei jääks. See tsaari käsk oli mõjustatud kuningas Karli edasitungimisest. 21./22. jaanuaril kirjutas tsaar Repninile, et on saanud kindlaid teateid vaenlase sõjavägede üle, kes on peale tungimas; ta ei käsi Repninil nüüd enam kaugemale minna, kui see aga lootvat millegagi hakkama saada, siis tehku seda Jumala abiga. Tema teise käsu peale pidavat Repnin otsekohe minema Polotski juurde, põletades seejuures igal pool toidumoona ja käärti, kasutades selleks kõigepealt kalmõkke ja tatarlasi. Kui Repnin taganevat, saatku ta siis Bauer Liivimaale, käskides viimast ainult ratsaväega ühineda kindral Schaumburgiga ja venelast igapidi takisada. Von Werden pidi asetuma Polotski ja Druja vahele. Ka Chambers pidi Vilnost lahkuma ja asuma soodsasse paika Polotski ja Minski vahele. Seremetjevi väest need polgud, mis asusid lähemal Minskile, pidid minema Minski, ja need, mis lähemal Slutskile, Slutski. Kindral Ludwig Nikolaus von Hallart pidi hoidma korras vajaliku arvu kütte, et neid vajaduse korral kasutada Kopõsi moonamagasi tagavarade veoks Polotskisse²⁴. Järgmisel päeval käskis tsaar Repnini ratsaväega minna Vilnosse. Kui aga Vene vägi taga-

²² Repnini kiri tsaarile, dat. Keidanis 11. I 1708, Pisma VII, 1, lk. 238.

²³ Repnini kiri tsaarile, dat. Keidanis 18. I 1708, Pisma VII, 1, lk. 240—241.

²⁴ Tsaari kirjad Anikita Repninile, Chambersile, Seremetjevile ja Hallartile, dat. 21. I 1708, Pisma VII, 1, lk. 26—29.

nevat Grodnost Polotski ja Vilno vahele, vajatavat moona ja see-tõttu keelatakse Vilno ja Polotski vahelise maa-ala rüüstamine. Šeremetjev pidi saatma pagasi otsekohe Borissovisse. Tsaar kartis nüüd, et Karl suundub Riia kaudu Pihkva alla, ja käskis Pihkva-maalt koguda toidumoona Pihkvasse²⁵. 23./24. jaanuaril käsib tsaar asjaolu tõttu, et vaenlane olevat Grodnost ainult kuue miili kaugusel, taganeda Šeremetjevil Polotskisse ning saata kahurväge Kopõsi ja Polotski vahele. Neemeni jõel polevat nimelt võimalik pidurdada vaenlast venelaste vähesuse tõttu, pealegi olevat Neemeni jõe ülem-jooks kinni külmunud²⁶. Kuid 24./25. jaanuaril käskis tsaar jälle Repninil sinna, kuhu ta saabunud, seisma jääda, sest vaenlane, kes olnud juba kuue miili kaugusel Grodnost, olevat tagasi läinud. Tagasimineku põhjus polevat küll teada, kuid see võivat olla väga tähtis. Analoogilise käsu peatumiseks sai ka kindral Chambers²⁷ ning veel 25./26. jaanuaril Šeremetjev, ja nimelt nii, et polgud, mis käsutatud Minskisse ja Borissovisse, jääksid peatuma seal, kus käsk neid tabab²⁸. Kuid samal päeval veidi hiljem muutis tsaar jälle oma arvamuse ja kirjutas Repninile, et ühelt vangilt saadud teate alusel rootslased saabuvad öö jooksul Neemeni jõe; see-pärast pidavat Repnin taganema. Admiral Apraksini käskis ta aga kiirustada Ingerimaalt Vilnosse, et nõu pidada, kuidas pidurdada Karli pealetungi Liivimaa suunas. Tsaari kartus teostuski ja roots-lased tungisid ööl vastu 26./27. jaanuari Grodnosse.

25./26. jaanuar oli põnev päev. Tsaar oli arvamisel, et kuningas Karl suundub Liivimaale ja sealt Vene alale. Tartu ülemkoman-dant Narõškin sai käsu saata otsekohe Tartu elanikud Vologdasse, nende vara pidi pandama varjule raekoja keldrisse, peale raha, mis kuluvat neile toitmiseks; ka pidi Narõškin Tartu müürid minee-rima. Tartu ja Pihkva pidi ta seadma võimalikult paremasse kaitse- seisundisse. Ingeri maakohtunik Jakov Rimski-Korsakov sai käsu, et ta otsekohe käsutaks pihkvalasi ja novgorodlasi kaitseks kolme punkti: Narva, Pihkvasse ja Velikije Lukisse. Maal asuvad elanikud pidid viima oma vara kindlustesse²⁹.

Nüüd taganesid venelased tervel rindel. Šeremetjev sai 27./28. jaanuaril uue käsu, et ta taanduks Borissovisse, et võimalikult kii- resti jõuda Kopõsi, veel parem oleks aga, kui ta läheks Polots-

²⁵ Tsaari kirjad Repninile, Šeremetjeville ja Narõškinile, dat. 22. I 1708, Pisma VII, 1, lk. 29—31.

²⁶ Tsaari kiri Šeremetjeville, dat. Grodnos 23. I 1708, Pisma VII, 1, lk. 31.

²⁷ Tsaari kirjad Repninile ja Chambersile 24. I 1708, Pisma VII, 1, lk. 33.

²⁸ Tsaari kirjad Repninile ja Feodor Apraksinile, dat. 25. I 1708, Pisma VII, 1, lk. 36.

²⁹ Tsaari kirjad Narõškinile ja Rimski-Korsakovile, dat. Grodnos 25. I 1708, Pisma VII, 1, lk. 37—38.

kisse. Vaenlane olevat 26./27. jaanuaril saabunud Grodnosse ja liikuvat kiiresti edasi³⁰. Juba järgmisel päeval käskis tsaar Šeremetjev minna 15 miilini Pólotskist³¹. 29./30. jaanuaril käsutas Peeter I kindral Baueri koos ratsaväepolkudega Daugavpils'i juurde, kus ta pidi ühinema Schaumburgiga, kes oli peale Liivimaa retke sooritanud käigu Latgalesse. Kolm jalaväepolku pidi Šeremetjev saatma kiiresti Polotskisse, teised aga Sebeži, olles seejuures alaliselt valmis Pihkvasse minekuks. Sebeži pidi koonduma ka oma polkudega kindralmajor Nikolai von Werden, kolm polku aga saatma Polotskisse. Samal päeval kirjutas tsaar Menšikovile, et pole teada, kust kohalt vaenlane kavatseb tungida Vene alale, kuid ta arvavat kindlasti, et ta suunduvat Pihkva alla, ning siit, jättes Pihkva paremale ja Tartu ning Narva vasemale, minevat Peipsist üle Mehikoorma kohalt, tungides niiviisi Novgorodi alale, et ära lõigata Ingeril ühenduse Venega. Kõik see võivat tõepoolest kergesti toimuda, kui rootslasi ei ennetata. Kevadel võivat vaenlane seal vajalikul määral saada toidumoon ja kaeru hobuste jaoks. Tema pidavat seepärast vajalikuks Kopõsi moonamagasini viia üle Polotskisse, kuhu ta on käskinud koonduda ka jalaväel, et sealt kui lähemast paigast jälgida vaenlase liikumist ning vajaduse korral ennetada teda.

Kui aga vaenlane minevat üle Velikije Luki ja Toropetsi või Smolenski Vene riigi südamesse, olevat vajalik Pihkvast Smolenskini kõik Venesse kulgevad teed sulgeda maharaiutud metsaga, peale selle tee, mis kulgeb Pihkvast Smolenskisse ja Kiievisse. Pihkva tee tulevat barrikadeerida³². Admiral Apraksin ja Menšikov said 3./4. veebruaril tsaarilt punktid, mille järgi nad pidid toimima. Narva elanikud pidi saadetama Vologdasse, kuna Tartust vägi ja moon pidi viidama Pihkvasse. Tartu kindlus pidi purustatama ja elanikud saadetama ühes Narva omadega Vologdasse. Teed Pihkvast Smolenskisse tuli sulgeda maharaiutud metsaga peale Lutski, Pihkva ja Smolenski tee. Kindral Bauer, kes pidi ühinema Schaumburgiga nagu ülemkomandant Narõškingi, pidi kuuluma admiral Apraksini käsutusse. Kõigil elanikel tuli viia oma vara, toidumoon ja käärt kindlustesse, ja nimelt Smolenskisse, Velikije Lukisse, Pihkvasse, Novgorodi ja Narva, sest vajalikul korral taheti maal kõik maha põletada. Kui saabuvat viimne korraldus, siis tulevat kõikidel talupoegadel minna metsadesse ja kindlaisse paikadesse; iga seesugune kohalik komandant pidi määrama, kuhu kellelgi tuleks minna. Selleks pidi komandante valitama mõisnikkude ja teiste seisuslikkude inimeste

³⁰ Tsaari kiri Šeremetjevile, dat. Aranis 27. I 1708, Pisma VII, 1, lk. 41.

³¹ Tsaari kiri Šeremetjevile, dat. Vilnost 28. I 1708, Pisma VII, 1, lk. 43.

³² Tsaari kirjad Bauerile ja Menšikovile, dat. Vilnos, 29. I 1708, Pisma VII, 1, lk. 44—46.

hulgast, kes teaksid kõiki teid — suuri ja väikesi, samuti ka läbi-pääsukohti metsades³³.

Seega jäi siis Vene vägede üldjuhatus Väina jõest põhja pool admiral Apraksini kätte. 9./10. veebruaril kirjutas tsaar Apraksinile, et ta peaks silmas Lewenhaupti tegevust ja et ratsavägi tulevat hoida Riia lähedal, jalavägi aga Tartust mõne miili kaugusel. Kui aga Lewenhaupt suunduvat kuninga vägede juurde, tuli temale peale tungida seljatagant³⁴. Tõeliselt polnud Karli pealetungi otsekohe karta. See sai teatavaks ka Vene väejuhatusel. 12./13. veebruaril kirjutas tsaar admiral Apraksinile Menšikovilt saadud teate põhjal, et vaenlane läinud Grodnost edasi, olles Vilno ja Minski vahel³⁵. Sinna teatavasti rootslased jäidki pikemaks ajaks. Kuid nüüd kartis tsaar, et rootslased lähenevad Dneprile, ja ta tahtis, et Menšikov takistaks vaenlase liikumist, nii et see ei saaks läheneda Dneprile vähemalt enne kolme nädalat. Maastik olevat selleks soodus: Minskist Borissovini ja Borissovist Dneprini olevat laialdased tühjad alad ja kui vaenlasel pole lähemaid ümberhaaramise võimalusi, võidavat talle metsa maharaiumisega teha suurt kahju, teda kinni pidades³⁶. Kuid tsaar ei suutnud siiski loobuda mõttest, et kuningas Karl läheb edasi põhjasuunas ja ühineb Lewenhauptiga. Seda osutavat tsaari arvates ka asjaolu, et Rehnsköld suunduvat oma vägedega vasemale; ühtlasi olevat kindral Bauer kirjutanud, et Lewenhaupt laskvat palju moonu ja käärti koormaisse laduda. Kui aga vastu ootust Karl siiski liikuvat Pripeti jõe taha, siis ei minevat ta Kiievi alla, sest seda takistavat halb aastaaeg ja kaalutlus, et venelased võiksid teda seal ennetada. Lõppeks mainib tsaar, et ta peab enese juures Tšašnikovis jalaväepolke, kuni saab Menšikovilt kindlad teated vaenlase üle, sest ta kartvat väga, et Lewenhaupt väiksemate teede kaudu edasi läheb ja venelasi Ingerist ära löikab³⁷. Olles jätkuvas kartuses Lewenhaupti kavatsuste pärast, kirjutas tsaar 25./26. veebruaril Apraksinile, et Tartust tuleb ära viia kahurid, kuna püssid, kuulid ja pommid, kui neid pole otsekohe võimalik ära toimetada, tuleb visata kas või vette. Samuti käskis ta kindlustada Pihkva bollvärke. Polevat halb, kui suurem osa moonast viidavat Tartust Pihkvasse, siiski aga mitte kõike. Kindral Werdeni polke võidavat asetada kaitseks Tartu taha, ratsavägi nihutada ka ettepoole; need väed peaksid toidustuma võimalikult niipalju kui

³³ Tsaari määrused admiral Apraksinile ja Menšikovile, dat. Vilnos 3. II 1708, Pisma VII, 1, lk. 55—57.

³⁴ Tsaari kiri Menšikovile, dat. Dokšitsas 9. II 1708, Pisma VII, 1, lk. 66.

³⁵ Tsaari kiri Apraksinile, dat. Tšašnikovis 12. II 1708, Pisma VII, 1, lk. 67.

³⁶ Tsaari kiri Menšikovile, dat. Tšašnikovis 13. II 1708, Pisma VII, 1, lk. 68—69.

³⁷ Tsaari kiri Menšikovile, dat. Tšašnikovis 15. II 1708, Pisma VII, 1, lk. 72—73.

võimalik vaenlase maa-alalt, tekitades sellega rootslastele kahju ja säästes oma moonamagasinide tagavaru. Sõjaväelastel polevat mingit mõtet seista Sebežis, sest see linn asetsevat peavägede seljataga, ka olevat ta Lewenhauptist kaugel. Kui nad oleksid aga Lewenhauptile Liivimaal lähemal, võiksid nad tema vägede eest kõik põletada ja rüüstata. Muu jätvat ta Apraksini enese otsustada. Kuningas Karl olevat Smorgonis ja Rehnsköld Dsentsolas; polevat teada, kas nad lähevad edasi või mitte ³⁸.

Tsaari käsu järgi hakkas nüüd Vene vägi koonduma Tartu piirkonda. Admiral Apraksin, kes oli käinud tsaariga kohtumas, kirjutas 14./15. veebruaril tsaarile, et ta Bauerilt, kellele Narõškin kirjutanud, saanud teada, et üks vaenlase rügement on asetunud Tartu juurde, kuna jalavägi ja mõnevõrra ratsaväge seisvat Narva ja Tallinna vahelisel teel. Tema, Apraksin, tahtvat saata sinna kindralmajor Schaumburgi, ka jalaväge käsikinud ta minna Tartu ümbrusse vastupanuks vaenlasele ³⁹. 15./16. veebruaril saabus Apraksin Pihkvasse, kus ta ei leidnud ülemkomandant Narõškinit eest, kes sel ajal viibis Tartus; ka Apraksin tuli siia, saabudes 17./18. veebruaril ja teatades Narõškinile tsaari käsu Tartu kodanikkude väljasaatmise kohta Vologdasse. Narõškin asus otsekohe korraldust täitma, mille läbiviimisel oli suuri raskusi küütide puudumise tõttu.

Miine Tartu õhkulaskmiseks võidavat korda seada kahe nädala jooksul. Kahurväge olevat küllalt, kuid seda polevat võimalik teolude tõttu ära saata. Tema ootavat kindral von Werdenit, kelle saabumisel Pihkva polgud, mis nüüd asetsevat Tartus, võiks ära saata ja saabunud polke asetada kindlusse.

20./21. veebruaril lubas Apraksin sõita Sebeži kokkusaamiseks kindral-leitnant Baueriga ⁴⁰. Apraksin pidas ühtlasi vajalikuks saata Schaumburgi 2000 ratsaväelasega rüüstama Soomet, v. Werdeni saatis ta aga Sebežist Tartu. Samuti hakati Sebežist saatma moona Pihkvasse. Kahurväe äravedu Tartust oli vahepeal alanud ⁴¹. 6./7. märtsiks oli Tartust juba palju kahureid ära viidud, laskemoona äraveoga oli aga raskusi. Ka Narva elanikele oli 1./2. märtsil välja kuulutatud käsk, et nad läheksid valitseva sõjalise olundi tõttu Vologdasse, andes neile ettevalmistusteks aega kaheksa päeva ⁴².

³⁸ Tsaari kiri Apraksinile, dat. Tšašnikovis 25. II 1708, Pisma VII, 1, lk. 78.

³⁹ Apraksini kiri tsaarile, dat. Velikije Lukis 14. II 1708; Mõšlajevski, *op. cit.*, lk. 1—2.

⁴⁰ Apraksini kiri tsaarile, dat. Pihkvas 20. II 1708; Mõšlajevski, *op. cit.*, lk. 2—3.

⁴¹ Apraksini kiri tsaarile, dat. Pihkvas 26. II 1708; Mõšlajevski, *op. cit.*, lk. 4—5.

⁴² Apraksini kiri tsaarile, dat. Pihkvas 6. III 1708; Mõšlajevski, *op. cit.*, lk. 5—6.

Tsaar soovis nüüd, et Eesti- ja Liivimaa toimuks põhjalik rüüstamine. 2./3. märtsil kirjutas ta Apraksinile, et oleks hea, kui saadetak terve ratsavägi välja ja see rüüstaks kõik kohad Tallinna, Pärnu ja Riia vahel. Saadavaid härgi pidi kasutatama vilja transportimiseks Pihkvasse ja Narva. See pidi toimuma mitte liialt kiirustades. Tartuga käsib ta veel viivitada (arvatavasti Tartu kindluse õhkulaskmisega), ta tulevat ise sinna⁴³.

Jälgigem nüüd teoksil olevat väekoondamist Tartu piirkonda ja sellega seoses olevaid sõjasündmusi. Kindral-leitnant Bauer läks Apraksini käsul Drujast edasi 22./23. veebruaril, minnes kõigepealt Sebeži, kus oli nõupidamine. Sinna polnud saabunud kindralmajor Stoltz, kelle mehed seisid endistes korterites. Bauer kavatses saata Sebežist luursalku Rēzeknesse ja Lubāna järveni; oli kuulduki, et vaenlased olnud seal liikvel. Riia alla saadetud luurajate abiga saadi teada, et rootslased on jala- ja ratsaväega tulnud Uus-Riia (Dünamünde?) juurde ja et neil olevat kavatsus minna Vilnioni. Et saada kindlamaid andmeid, saatis Bauer tugeva, 300 dragunist ja 600 kalmõkist ja tatarlasest koosneva luuresalga Krustpils juurde. Bauer küsib tsaarilt, mis teha siis, kui Lewenhaupt läheb Väina jõe taha, et ühineda kuningaga, temal olevat säärasel juhul vähe mehi. Schaumburgi väeosal olevat halvad hobused ja need vajavat kolme nädala pikkust puhkust⁴⁴. Bauer viibis Sebežis kaua. 19./20. märtsil kirjutas ta Sebežist, et alustab edasiminekut 23./24. märtsil ja et tal olevat ainult 5000 meest⁴⁵.

Tsaari erutas muidugi Baueri teade, et Lewenhaupt läheb Vilno juurde, kuid ta arvas siiski, et see ei või nii olla; ka aasta-aeg ei sobivat selleks. Kui see aga vastu ootust siiski toimuvat, tulevat Lewenhaupti takistada⁴⁶.

Ka Menšikov kirjutas, et ta imestuvat, miks Lewenhaupt on läinud säärasesse ebasoodsasse paika kui Uus-Riia. Tema arvavat nüüd, et Lewenhaupt suunduvat Kokenhuseni, see koht asetsevat Pihkva suhtes väga soodsas kohas. Kui vaenlane kavatsevat Pihkva alla minna, minevat ta Kokenhuseni juures üle Väina jõe. Ja võib-olla sellepärast on Lewenhauptil käsk, teha säärases kohas sild, ja minnes üle jõe, jääda seisma üleminekukoha kaitseks, kuni saabub Rootsi peakorpus. Menšikov küsib, et kui Lewenhaupt läheb Vilno alla, mispärast peaks ta kõrvale jätma otsese Samogiitia tee. Kui siiski olevat tõsi, et Lewenhaupt on Uus-Riias, tulevat teda kahelt poolt silmas pidada, eriti Baueri poolt. Igaks juhuks tulevat Polotski

⁴³ Tsaari kiri Apraksinile, dat. 2. III 1708, Pisma VII, 1, lk. 85—86.

⁴⁴ Baueri kiri tsaarile, dat. 1. III 1708, Pisma VII, 1, lk. 440—441.

⁴⁵ Baueri kiri tsaarile, dat. Sebežis 19. III 1708, Pisma VII, 1, lk. 441.

⁴⁶ Tsaari kiri Menšikovile, dat. Hrolkovis 3. III 1708, Pisma VII, 1, lk. 86—87.

juures teha hea sild ja valmistada võimalikult enam parvi, et juhul, kui sild rikutakse, väed ei jääks jõe taha⁴⁷.

Tõeliselt sääraseid kavatsusi Rootsi peakorteril polnud ja Lewenhauptile ei antud käsku Kuramaalt Liivimaale tulla. Oli ettevalmistusel sõjategevus tsaari väe vastu hoopis teisal kui Liivimaal. Lewenhaupt sai peakorterist käsu tulla sinna nõupidamisteks ja käskude saamiseks.

Baueri saabumine Liivimaale viibis, saabus aga kindral Nikolai v. Werden, kes, nagu nägime, Apraksini poolt oli Sebežisse edasi saadetud veebruarikuu lõpul. Werden saabus kuue polguga, tulles läbi Daugavpils piirkonna Petseri kaudu Tartu juurde 2./3. või 3./4. märtsil. Vene ratsaväge oli Tartumaal vähe, ainult 800 Murzenko polgu meest seisis Tõraveres, oodates lisa. Werden asus Tartu juures 12./13. märtsini, läks siis Kambjasse, kindlustudes siin laagris ja muidugi pidades silmas Lewenhaupti⁴⁸.

Uus olukord tekitas muidugi ärevust siinseis Rootsi võimukandjais Riias ja Tallinnas, seda enam, et nendeni olid jõudnud ka teated Tartu kindluse õhkulaskmise kavatsuste kohta. Pealegi oli karta maa laastamist. Püüti teha raskes olukorras, mis võimalik. Eestimaa kuberner Nils Stromberg andis Eestimaa aadlilipkonnale ja Kaulbarsile käsu kõige kiiremas korras läheneda lõunast ja põhja poolt Tartule, paludes ühtlasi, et Lewenhaupt saadaks selleks mõnevõrra jalaväge, et seda paremini õnnestuks vaenlaste kavatsuste ja eriti Tartu õhkulaskmise segamine. Kaulbars, kes seisis Helmes Kärstna mõisas, oli juba isiklikul algatusel kavatsenud minna oma rügemendiga üle Emajõe. Teated suurte vene jõudude saabumisest hirmutasid aga teda. Ta oli märtsi alguses kuulnud, et Tartus on kolm polku jalaväge ja et arvukas Vene ratsavägi, kelle hulgas palju tatarlasi, olevat saabunud Petseri juurde ning tungivat Tartumaale. Ka oli kindralmajor Schlippenbach teda manitsenud, et ta ei läheks enne üle piiri, kuni pole saabunud lähemaid teateid vaenlase üle, et vaenlast mitte asjata ärritada, et see uuesti Rootsi alale ei tungiks. Pöörduti abipalvega ka kuninga poole (nii Stromberg, Kaulbars kui ka Liivimaa Eesti osa majandusasehaldur Strömfeldt); Lewenhaupt oli vahepeal kuninga juurde läinud. Tartu juurde koondunud Werdeni väe üle sai Kaulbars kindlaid andmeid väljasaadetud luurajate abiga. Kui teated Werdeni väeosa saabumisest jõudsid Riiga, andis asekuuberner Funcken 19./20. märtsil ooberstleitnant Brömsenile, kes seisis Õvele juures, Zögele (Riia juures), Skoghile (Skriveri juures Väina jõe ääres) ja 20 mehele Tiesenhauseni rügemendist käsu otsekohe ühinemiseks Kaulbarsiga. Ka oli nõrgast Pärnu garnisonist käsutatud Kaul-

⁴⁷ Menšikovi kiri tsaarile, dat. Tšerejas 3. III 1708, Pisma VII, 1, lk. 441—442.

⁴⁸ Bienemann, *op. cit.*, lk. 149.

barsi juurde 300 jalaväelast ooberstleitnant Magnus Friedrich von Wolfeldti juhatusel, kokku kõik veidi alla 700 mehe⁴⁹.

Zöge saabus Burtnieki 30./31. märtsil, neli päeva hiljem tuli major Kosküll ühe Skoghi väeosa eskadroniga. Kaulbarsiga olid ühinenud Volmaris ka teised väeosad. Sinna oli muuseas saabunud ooberstleitnant Zöge 170 ja Skogh 160 ratsaväelasega, kuna Brömsen teatas, et ta ei saa anda üle 100 mehe. Needki mehed olid viletsas seisukorras ja hobused olid kurnatud, puudus üldse moon. Moonastamiseks suutis midagi ära teha veel ainult Strömfeldt, kuid sedagi suure hilinemisega. Niiviisi sai Kaulbari vägi moonu puudusel tugevasti kannatada. Loomulikult ei saanud säärane väikesearvuline ja halvasti moonastatud väeosa vaenlase suhtes midagi tähtsat ette võtta⁵⁰.

Sel ajal kui maakaitse oli nii halvas seisukorras, toimus uus Vene retk, mille tulemuseks oli hirmus rüüstamine. See retk algas aprillikuu lõpul. Juba kuu alguses oli kindral Schaumburg oma väeosaga Krustpils maha põletanud. Vahepeal pidurdas vaenlase sõjategevust kevadine suurvesi, aga kui see alanes ja võimetus avanes peale tungida, tuli Vene vägi üle piiri kindral Baueri, Stoltzi ja brigadiir Monastõrevi juhatusel. Rootsi andmeil oli venelasi 9000 meest 16 kahuriga. Puudusid jalavägi ja raske moonavoor, millega vaenlasel võimetus avanes kergeks ja kiireks edasiliikumiseks. Selle väe ülesanne oli, nagu varemini tsaari käsust nägime, Liivimaa põhjalik rüüstamine. Mida ei saadud kaasa võtta, see hävitati. Baueri väeosa pidi ühinema Tartu piirkonnas seisva Werdeni väeosaga, kust saadetigi vastu 3 polku, kuna osa Werdeni meeskonnast asetati Emajõe suudmele. Selle otstarbeks oli, et Tartu evakueerimine moonast Emajõe kaudu võiks toimuda segamatult.

Minnes üle Cesvaine ja Piebalga, ilmus Bauer 16./17. aprillil Rauna juurde, suundudes siit Smilteneesse ja Trikatesse. Jaunmuiža juures mindi parvel üle jõe. Üks suurem väeosa seisis pikema aja jooksul Rauna piirkonnas, hävitades ja rüüstates ümbruskonda, otsides üles ka metsadesse peidetud vilja ja takistades külvitöid. Kui Riias saadi teada vaenuväe saabumisest Piebalgasse, kästi Kaulbari takistada Vene vägede ühinemist Tartu juures seisvate vägedega. Kooperatsiooniks, et ette võtta diversiooni lõuna poolt, saadeti Riias ooberstleitnant von Becker 600 jalaväelasega Èrglisse. Kuramaalt detašeeriti Beckerile toeks ooberstleitnant von Löschern 400 ratsaväelasega. Suuri raskusi oli nende moonastamisega⁵¹.

Kaulbari käsul tuli major Kosküll Ruhjast 24./25. aprillil Volmarisse ja valvas Koiva jõel kuni Võnnuni; Kokmuižast Èveleni

⁴⁹ Bienemann, *op. cit.*, lk. 150.

⁵⁰ Bienemann, *op. cit.*, lk. 146—154.

⁵¹ Bienemann, *op. cit.*, lk. 156.

teostas valveteenistust Zöge, kuna Ëvelest Koikülani ja edasi valvas Brömsen. Kaulbars ise ei suutnud nende salkadega ühineda, sest tema väeosa hobused olid liiga kurnatud. Nimetatud väeosadega loomulikult ei suudetud vaenlaste vägede ühinemist takistada ja seetõttu Stromberg andis rootslastele käsu, et nad koondusid Emajõe ja vähemalt siit takistaksid venelaste edasitungi. Eesti- ja Liivimaal kutsuti kokku ka maaelanikud, lootes, et see võiks toimuda maikuu keskel Pärnu piirkonnas. See kutse jäi peaaegu tulemusteta, sest häda ja puudus olid liiga suured.

Enne, kui väeosad Emajõe liinile suutsid kokku tulla, purustati Ëveles Brömseni väeosa⁵². Baueri enese relatsiooni järgi toimus see järgmiselt. 2./3. mail oli ta Koiva ääres ühinenud kindralmajor Stoltziga; tehes silla üle jõe, saatnud ta luuresalga välja, kuid see ei saanud teateid ega vange. Vastu 6./7. maid on ta õhtu paiku ise 2000 mehega väljunud. Järgmise päeva hommikul saatnud ta välja kasakad ja kalmõkid, kes on löönud vaenlase valveposti, tuues kaasa vange 12 meest. Ohvitseridelt saadi teada, et Brömsen seisab Ëvele mõisas. Bauer suundus nüüd Brömseni vastu, lüües viimast. Brömsen ise langes haavatuna vangi⁵³. Rootsi-poolsete andmete järgi kasutanud venelased rootsi eelvahipostide spiooni juhtimisel salateed üle soo ja nimetatud valvepost piiratud sisse ja hävitatud; nii pole saanud Brömsen andmeid vaenlase lähenemisest. Brömsen saatnud välja teise leitnandi 30 ratsaväelasega, et muretseda andmeid vaenlasest ja oma eelvahtkonnast. Pealetungiv vaenlane hävitas ka selle salga ja saabus Brömseni väeosa juurde nii kiiresti, et seal ei suudetud asuda hobustegi selga, kes vahepeal olid pandud sööma. Alul löödi küll pealetungiv Vene eelsalk tagasi, kuid peajõu peale tungides püüdis end igaüks päästa, põgenedes Pärnu⁵⁴. Brömseni väeosa põgenemisele järgnes koha peal üldine kabuhirm. Põgenesid nii maaelanikud kui sõjaväeosad. Ooberstleitnant Wolfeldt taganes väikese jalaväeosaga Pärnu, samuti Kaulbars; Beckeri jalaväeosa tõmbus Funkeni käsul Ërglist Riiga. Nüüd oli maa täiesti kaitsetu. Vaenlane põletas Ëvele ümbruses, koondus siis Valka ja läks sealt 12./13. mail Mõnistesse, kust kulges maantee Pihkvasse. Siin toimus osaline ühinemine Tartu juures seisvate vägedega, kuna teine osa neist oli okupeerinud Emajõe liini.

Kui Kaulbars märkas, et pole enam otsest hädaohtu, aetas ta riviteenistuseks kõlbmatud mehed Pärnu ümbruskonna mõisadesse ja läks ülejäänutega Karksi piirkonda. Sealt edasi ei usaldanud ta aga minna, kartes äralõikamist. Peale seda kui ta sai käsu ühendada

⁵² Bienemann, *op. cit.*, lk. 156—157.

⁵³ Tsaari kiri Feodor Apraksinile, dat. Peterburis 15. V 1708, Pisma VII, 1, lk. 167—168.

⁵⁴ Bienemann, *op. cit.*, lk. 159—161.

oma väeosaga Brömseni eskadroni, läks ta Pärnu, jättes mehed major Rosenkampfi juhatuse alla ⁵⁵.

Nelipühade ajal lahkus Bauer Mõnistest, minnes ida poole, kuna rüüstesalgad tee ääres jätkasid oma hävitustööd. Talupojad põgenesid ikka suuremates salkades, asudes võsastikus ja mujal sobivais paikades vaenlasele vastupanuks. Bauer peatus Rõuges, minnes juunikuu alguses Tartu juurde Tähtveresse ⁵⁶. Admiral Apraksin küsis tsaarilt nähtavasti juba maikuus, kuhu peab Bauer minema peale seda, kui ta oma retke Liivimaal on sooritanud, samuti kunas Tartut õhku lasta ⁵⁷. Tsaar ei vastanud nendele punktidele. Kuid 12./13. juunil kirjutas ta Bauerile, kes vahepeal oli saanud käsu Menšikovilt ühineda peavägedega, et ta seda nüüd ei tohiks teha, sest olevat suur vajadus jääda Liivimaale, et jälgida Lewenhaupti tegevust. Ainult siis, kui Lewenhaupt läheb oma korpusega Vene peavägede vastu või saadab sinna oma ratsaväe, võis Bauer ühineda peavägedega ⁵⁸. Veel 23./24. juunil kirjutas tsaar Peterburist Menšikovile, kes oli arvanud, et kuningas Karl peale Berezinast üleminekut suundub Ukrainasse, et see võivat nii olla. Kuid tema, tsaar, arvavat, et Lewenhaupt ja Yrjö Lybecker eraldavad kahelt poolt Ingeri Vene alad, milleks olevat ilmseid tunnuseid. Menšikov oli tsaarile kirjutanud, et rootslased kavatsevad minna Böhovi juures üle Dnepri, kuid Peeter I kardab, kas siin pole samane kavalus nagu Berezinalgi, kus rootslased venelasi petnud (tsaar mõtleb siin Karli ümberhaarangut). Tsaar arvab, et säärase operatsiooniga kisuks Karl venelasi Dnepri äärde, ise aga suunduks üle Väina jõe Velikije Lukisse ja, ühendades kõik oma väed, eraldaks Ingeri ⁵⁹. Ja veel 28./29. juunil kirjutab Peeter Narvast Menšikovile, et Rootsi vägi tulevat Ingerisse, mitte aga Ukrainasse. Polevat vaja uskuda spioone ja vange, sest vaenlane levitavat meelega ekslikke jutte. Seepärast peab ta paremaks, et Vene jalavägi läheks Vitebskisse. Repnini asukoht Mogilevis polevat sugugi hea, sest seega olevat jalavägi väga eemaldatud Väina jõest. Kui jalavägi tuleks Vitebskisse, siis ei suutvat vaenlane teda ennetada Polotskisse või mujal Väina jõe liinile minekuga. Kui aga Karl XII läheks Ukrainasse (mida ei võiks tõenäoseks pidada), siis olevat võimalik teda Vitebskist Starodubi suundudes ennetada. Kuidagi aga ei võivat lubada seda, et Bauer läheks Väina jõele, sest sel juhul eraldaks Lewenhaupt teda Ingerist, kuna aga kuningat ta ainult ratsaväega ei suudaks

⁵⁵ Bienemann, *op. cit.*, lk. 160—162.

⁵⁶ Bienemann, *op. cit.*, lk. 162—163.

⁵⁷ Tsaari resolutsioon Feodor Apraksini esitisele arvatavasti maikuus, Pisma VII, 1, lk. 198.

⁵⁸ Tsaari kiri Bauerile, dat. 12. VI 1708, Pisma VII, 1, lk. 205.

⁵⁹ Tsaari kiri Menšikovile, dat. Peterburis 23. VII 1708, Pisma VII, 1, lk. 220.

kinni pidada. Ta on siiski käskinud Baueril ratsaväega valmis olla⁶⁰. Ka Šeremetjevile kirjutas samal päeval tsaar, et rootslased suunduvad Ingerisse, mitte aga Ukrainasse, ja sellepärast peab ta paremaks, et Šeremetjevi jalavägi tuleks Vitebskisse⁶¹.

Nähtavasti oli tsaaril tõsisemalt kõne all sõjategevus just Narva ja arvatavasti ka Peterburi juures. 18./19. ja 20./21. juunil oli ta käsutanud sinna nii kindral-leitnant Baueri kui ka ülemkomandant Narõškini⁶². Arvatavasti viibis seal ka Apraksin. Nii Apraksin kui Bauer said oma esitistele tsaari poolt resolutsioone. Apraksin pidi tsaari korralduse järgi kaitsema Ingerit, Pihkvat ja teisi alasid, kus see soodsam, ja vahepeal ka ise vaenlase vastu aktiivselt välja astuma; kindral-leitnant Bauer ja kindral Werden pidid kuuluma tema ülemjuhatause alla. Bauer pidi Apraksinile alluvusest siis ära võetama, kui Lewenhaupt ühineb kuningaga. Pihkvasse pidi jääma kolm regulaarpolku, peale selle neljandaks kodanikkudepolk. Ülemkomandant Narõskin pidi alluma Apraksinile. Apraksini küsimusele, kus ta peaks asuma, kui Rootsi vägede ülemjuhataja Soomes Yrjö Lybecker läheneb Peterburile ja Lewenhaupt Pihkvale, arvas tsaar, et siin on tarvilik veel kaaluda; ta võivat asuda ehk keskele, et anda käske mõlemale poole⁶³.

Bauerile antud korraldustest näeme, et Bauer oli saanud teate Lewenhaupti kavatsusest 15./16. juunil suunduda Riias Tartu juurde. Ta küsib nüüd tsaarilt, kas siis, kui Lewenhaupt läheb Tartu, Pihkva või Narva juurde, ta peab Lewenhaupti vastu talitama defensiivselt, või kui jõud lubab, ka ofensiivselt. Tsaari arvates pidi Bauer astuma lahingusse ainult siis, kui on kindel lootus võiduks; olevat siiski parem sagedamini pidada kirjavahetust peaväega, sest kui ühel kohal on lahing, tuleb teisel kohal talitada defensiivselt. Bauer pidi teotsema Lewenhaupti vastu defensiivi korral terve väega, aga kui ta saab käsu minna kaugemale, pidi ta jagama jalaväe linnade vahel ja edasi minema ainult ratsaväega. Säärasel juhul pidi ta saama Peterburist täienduseks kaks ratsaväepolku. Baueri isiklik arvamine oli, et tal kõige parem oleks jääda koos vägedega Tartu juurde, sest siit saavat ta kõige paremini teada, kuhu kavatseb minna Lewenhaupt. Tartut ei võivat ta veel õhku lasta vilja pärast, mis kasvavat ja mis võivat valmida kahe nädala jooksul. Vajaduse korral suutvat ta Tartu poole päeva jooksul õhku lasta.

⁶⁰ Tsaari kiri Menšikovile, dat. Narvas, 28. VII 1708, Pisma VII, 1, lk. 225.

⁶¹ Tsaari kiri Šeremetjevile, dat. Narvas 28. VI 1708, Pisma VII, 1, lk. 227.

⁶² Tsaari kirjad Bauerile, dat. 18. VI, ja Narõškinile, dat. Kronslottis 20. VI 1708, Pisma VII, 1, lk. 214.

⁶³ Tsaari resolutsioon Apraksini esitisele arvatavasti 28. VI 1708, Pisma VII, 1, lk. 227—230.

Tsaar jättis Tartu õhkulaskmise aja Baueri otsustada. Kuid ta pidavat väga selle järele valvama, et vaenlane seda kavalusega ei võtaks, ja kui pealetung toimub väljaspool Liivimaad, ka sel juhul kindlus õhku lasta⁶⁴.

7./8. juulil oli tsaarile Bauer kirjutanud, et temale saabunud teate järgi Lewenhaupt terve oma korpusega on edasi läinud ja et rügemendid Tallinnast olevat laevaga Riiga viidud. Et saada kindlaid andmeid, on ta saatnud ühe polkovniku Riiani, et saada mõnd teadlikumat vangi. Apraksin vastas Bauerile 15./16. juulil, kui teade õige olevat, siis ühinegu Bauer terve oma diviisiga peavägedega, pidurdades võimalikult Lewenhaupti tegevust. Tartus olevat ta käskinud juhul, kui Bauer lahkub, talitada tsaari käsu järgi⁶⁵. Bauer läkski, kaasas 14 000 meest, jättes Pihkva ja Narva juurde 300 dragunit⁶⁶.

22./23. juulil kirjutas Apraksin tsaarile, et Bauer on lahkunud Liivimaalt esimeste teadete saabumisel Lewenhaupti siirdumisest Rootsi peavägede juurde. Tartu olevat õhku lastud ja polevat alles enam ühtki bollvärki ega torni.

Meie ei peatu lähemalt Baueri lahkumisel Tartu juurest, samuti ka Tartu kindluse ja linna hävitamise juures, sest seda küsimust käsitleb Bienemann oma uurimuses. Lisaksime ainult niipalju, et Bienemanni andmeil algas Tartu hävitamine 11./12. juulil, kusjuures purustati kindlustise müürid, kuna muldmikud jäid enamasti purustamata⁶⁷.

Eesti ajaloo seisukohast on sõjategevusel 1707. a. sügisel ja 1708. a. esimesel poolel suur tähtsus. Maa sai jälle raskesti kannatada. Kui Eesti-vastane operatsioon a. 1700—1704 oli seotud tsaari püüdega pääseda Läänemere äärde, siis olid 1707. a. lõpu ja 1708. a. sõjasündmused tugevasti seoses Karli peaväe tegevusega, kus tsaar püüdis aimata kuningas Karli sõjalisi kavatsusi, arvates, et peaesmärgiks kuningal on Ingeri ja teiste Läänemeremaade taasvallutamine. Siin püüdis tsaar takistusi luua nende sammudega, mis Liivimaal ja mujal Lewenhaupti vägede vastu olid kavatsusel ja teostamisel.

Kuid samal ajal jälgis tsaar eriti kuningas Karli peaväge, sest tõeline hädaoht ähvardas just selle poolt ja Lewenhaupti käsutuses oleva Kuramaa väliväe osatähtsus võis suureneda selle kaudu, kui ta oleks kas ühinenud Rootsi peaväega või Rootsi peaväe suundumisel

⁶⁴ Tsaari resolutsioon Baueri poolt esitatud punktidele arvatavasti 28. VI 1708; Pisma VII, 1, lk. 230—231.

⁶⁵ Admiral Apraksini kiri tsaarile, dat. 15. VII 1708; Mõšlajevski, *op. cit.*, lk. 10—11.

⁶⁶ Admiral Apraksini kiri tsaarile, dat. Peterburis 19. VII 1708; Mõšlajevski, *op. cit.*, lk. 11.

⁶⁷ Bienemann, *op. cit.*, lk. 169 jj.

Liivimaale teostanud iseseisvaid operatsioone. Kõiki sääraseid võimalusi pidas tsaar hoolega silmas. Nägime ju eespool, kuidas tsaar oli pidevalt, 1708. a. kesksuveni, peaaegu painajaliku surve all, kartes, et Rootsi vägi suundub Loode-Vene alade vastu, kusjuures pinevus jõudis haripunktile 1708. a. jaanuarikuu lõpul, kui Rootsi sõjavägi forsseeris suure kiirusega Poola jõgede liine, liikudes idasuunas edasi. Tsaari kartus Loode-Vene alade pärast mõjustas tugevasti Liivimaa saatust 1707. a. lõpul ja järgmise aasta esimesel poolel.

Tsaarile kangastusid mineviku kurvad sündmused, nagu kaotus Narva all, kuigi tsaar võis nüüd juba arvestada oma väe suuremat vastupanuvõimet, kui a. 1700, mil Vene sõjaväe reorganiseerimine oli veel algastmel. Kuid siis seisis tema kõrval kuningas August, nüüd tuli tal võidelda kardetava vaenlasega üksi.

Tsaar oli siiski väsimatu, omades palju suuremaid kogemusi kui a. 1700, samuti oli nüüd Vene väe juhtkond kõrgemal tasemel kui nimetatud aastal. Raugematu tahtejõuga oli Peeter I nüüd valmis vastu võtma seda, mis oli tulemas, olgugi et vastase samme juhtis samuti raudse tahtejõuga ja kogenud isik. Kuningas Karl suundus Dnepri jõe liini vastu, mis vabastas tsaari alalisest kartusest Loode-Vene alade ja Ingeri pärast, tuues talle uusi suuri ülesandeid Vene ala kaitsemisel teisel. Uues piirkonnas vastasel oli aga ääretu suuri raskusi juba looduslikkude tõkete tõttu, kõnelemata tagavarade baasist isoleerumisest. See viis küll võitluse Liivimaast kaugemale, kuid ka võitluse tulemused teisel mõjustasid Eesti ja Läti ala edaspidist lõplikku saatust.

H. Sepp.

Les opérations de Livonie pendant la guerre du Nord (fin de 1707 et première moitié de 1708).

Résumé.

Il est paru des éléments de sources qui permettent d'une manière bien plus détaillée qu'auparavant de suivre les événements de la guerre du Nord à la fin de 1707 et dans la première moitié de 1708 et de comprendre l'état de tension, qui, en, raison de ces événements, régnait chez l'autre parti en lutte, savoir auprès du tsar Pierre. Dans l'état actuel nous sommes intéressés par la question de savoir comment cette tension influa sur la situation dans la partie livonienne du secteur baltique oriental.

Vraisemblablement il y eut lors des événements de la guerre du Nord à la fin de 1707 et dans la première moitié de 1708 un lien direct avec l'activité militaire en Livonie. Notamment le tsar Pierre I craignit dès le début, après que le roi de Suède fut revenu de Saxe et fut passé derrière la Vistule, que Charles XII ne se dirigeât avec le gros des troupes par la Livonie vers les territoires russes. Le tsar estimait que l'avance du roi Charles dans la direction de l'est se ferait un peu plus tard, une fois que, par suite de l'hiver, l'état des routes serait meilleur. Il envoya de Pétersbourg le général de cavalerie Rudolf Schaumburg saccager la Livonie par Tartu dans la direction de Riga; en même temps il semble qu'une offensive

ait été également projetée contre l'armée de Lewenhaupt en Courlande, en utilisant dans ce but les troupes du général Anikita Repnin et du lieutenant-général Rudolf Felix Bauer. Mais celles-ci firent leur offensive trop tard, principalement en raison du mauvais temps, mais aussi à cause de cette circonstance que le gros de l'armée suédoise, franchissant la Vistule fin 1707-début 1708, poursuivit son mouvement vers l'est et arriva jusqu'à Grodno à la fin de janvier. Le tsar se trouva alors dans une excitation extrême, en particulier du 21 au 25 janvier, craignant que Charles, se dirigeant par la Livonie vers les territoires russes, ne coupât de la Russie l'Ingrie, conquise à grand peine par le tsar sur la Suède de 1701 à 1703. En proie à une grande agitation il donne l'ordre de déporter en Russie les bourgeois de Tartu et de Narva et de miner la citadelle de Tartu de manière à la faire sauter quand Charles se dirigera vers la Livonie. Le tsar estima également nécessaire la dévastation complète de la Livonie qui s'effectua à partir de la seconde moitié d'avril 1708. A la fin de juin 1708 le tsar était encore à craindre une offensive possible de Charles à travers la Livonie vers le territoire russe. Cet énervement ne disparut que lorsque le roi Charles, après la victoire de Holowczyn, se fut dirigé vers la ligne du Dniepr et que Lewenhaupt eut quitté la Courlande pour s'unir au gros de l'armée du roi Charles. Alors seulement les troupes russes furent retirées de Tartu vers le sud sur le terrain principal de l'activité militaire et la situation en Livonie resta d'abord plus calme; mais la Livonie avait eu à souffrir de terribles ravages, en particulier les parties orientale et centrale de la Livonie méridionale. En juillet on fit aussi sauter la citadelle de Tartu de manière que les troupes suédoises ne pussent l'occuper par une attaque de surprise et l'utiliser comme point d'appui.

Suurriikide poliitika esimese Hiina kriisi ajal a. 1897—1899.

Imperialismi ajastul tekkinud poliitiliste kriiside perioodidest on esimese Hiina kriisi aeg huvitavamaid ja ühtlasi üks tüüpilisemaid, täis omapäraseid imperialistliku poliitika võtteid. Meie näeme sellesse perioodi süvenedes markantselt väljendatult suurriikide püüeid kindlustada oma maa poliitikale ja kapitalile mõnes Kaug-Ida maailmakolikas sobivat või koguni monopoolset seisundit, võime märgata tiheid sidemeid rahvamajanduse ja välispoliitika vahel ning leida üllatavaid võrdlusvõimalusi praegusaja nähtustega.

Esimese Hiina kriisi ajastu rünnakutele asudes võis suurem osa suurriike lähtuda endise aja ekspansiooni saavutistest.

Prantsusmaa, Inglismaa, Venemaa kui ka Jaapan olid saanud Hiina enda või tema mõjualuse territooriumi arvel mitmesuguseid juurdelõikeid ja õigusi. Peale selle oli välismaalastel tähtsamates Hiina linnades, nagu Šanghais jne., oma asundusi. Seevastu ei olnud aga Saksamaa, kes oli alles võrdlemisi hiljuti suutnud koguneda kindlustatud olekust suuremaks tervikuks, ei jõudu ega mahti saanud Kaug-Idas kanda kinnitada. Saksamaal oli küll juba 1860-ndate aastate

lõpupoolel tarvidust tuntud oma laevastikubaasi järele¹ ja krahv Eulenburgi missiooni poolt oli selleks kohaseks tunnistatud Formoosa saar². Vahepeal oli baasi hankimise küsimus tagaplaanile jäänud, kuid Saksamaa jõu kasvades ja kabinettide suurpoliitika Kaug-Idas elavnedes sai küsimus taas akuutseks. Saksamaal hakati muuseas kartma teiste riikide ettejäudmist sobivate Kaug-Ida kohtade haramisel³. Ka kommertshuvide pärast peeti toetuspunkti vajalikuks⁴ ja ei puudunud ka prestiiži ja lihtsalt agressiooni maiguga kaalutlused⁵. Tahe Hiina rannale kinnitumiseks oli muu seas otseses seoses ka laevastiku kavaga⁶, mille üheks põhjenduseks ja toeks tuligi luua mereväehuvid Kaug-Idas.

1890-ndate aastate teisel poolel muutus küsimus üha akuutsemaks ka selle tõttu, et viimase aja Saksamaa poliitika oli loonud mõjuvaid eeldusi toetuspunkti hankimise aktsiooni edukaks läbiviimiseks. Saksamaa oli Venemaale ja tema liitlasele Prantsusmaale siiralt abiks olnud Jaapani Liaotungi poolsaarelt lahkuma sundimisel a. 1895; sinna oli see riik pesitsenud Hiina-Jaapani sõja puhul ja ka sinnajäämise endale kindlustanud Šimonoseki rahulepingus. Seetõttu arvati, et tänuvõlglane Hiina, kes oli säilitanud Saksamaa kaasabil Liaotungi poolsaare, osutab Saksamaale lahket vastutulekut. Sedasama arvati loomulikult ka Venemaa suhtes. Mis puutub Inglismaasse, siis oli Saksa esindaja Inglise kabineti liikmetega läbi rääkides mulje saanud, et Saksamaa võis tugipunkti saamiseks arvestada Inglise valitsuse toetust⁷. Ka Jaapani valitsus näis vaatavat, nende riigimeeste väljenduste järgi otsustades, Saksamaa kinnitumisele Hiina maa-alale mitte vastumeelselt⁸. Hoogu andis Saksa valitsusele ka „Alldeutscher Verband“. See ühing esitas näiteks Saksa püüete suhtes Kaug-Idas kantslerile märgukirja kus toonitati, et Saksamaa pidavat taotlema riigi huvides kogu energiaga ja arvestamata teisi riike tugevat ja kindlustatud valdust Hiina vetes, olgu see siis sadam või saarte grupp; selleks soovitati Amoy'd ehk Tšusani saari⁹.

Hangitava koha suhtes ei olnud Saksamaal hulk aega kindlaid

¹ Die Grosse Politik der Europäischen Kabinette 1871—1914. Hrsg. von J. Lepsius, A. Mendelsohn-Bartholdy und Fr. Thimme, Berlin 1924, IX Band, nr. 2255, lk. 255. (Järgnevas tsit.: GP IX, XIV, 1.)

² GP IX, nr. 2219, lk. 246.

³ GP IX, nr. 2219, lk. 245 j.

⁴ GP XIV, 1, nr. 3653, lk. 17.

⁵ Schulthess' Europäischer Geschichtskalender 1897. Hrsg. v. G. Roloff, München, lk. 71. (Järgnevas tsit.: GK 1895, 1897, 1898, 1899.)

⁶ B. v. Bülow, Deutsche Politik, Berlin 1916, lk. 108.

⁷ GP XIV, 1, nr. 3662, lk. 26, lk. 62. märkus*.

⁸ GP XIV, 1, nr. 3662, lk. 26.

⁹ Die Britischen amtlichen Dokumente über den Ursprung des Weltkrieges 1898—1914. Hrsg. v. G. P. Gooch und H. Temperley; hrsg. v. H. Lutz, III Band, Berlin u. Leipzig 1929, lk. 567. (Järgnevas tsit.: BD I, 1, III.)

arvamusi. Aga 1897. a. sügisest peale hakkab ülekaalu omama Kiaotšou¹⁰ ja vastavad andmete kogumised lasksid seda kohta paista üha paremas valguses. 5. IX 1896 aruandes väitis admiral A. Tirpitz, et Kiaotšou laht moodustavat ainukese loomuliku ja hea sadama kogu Hiinas põhja pool Šanghai kuni Niutšvangini¹¹. Soodsa hinnangu andis Kiaotšoule ka Hiina meretollidirektor. Ta leidis, et sadam asub soodsal kohal mitte ainult Šantungi, vaid ka Põhja-Hiina sisse- ja väljaveo valitsemiseks. Edasi väitis ta, et koht olevat soodus dokkideks ja laevaehitusettevõtteks ning et tagamaa olevat rikas ja sisaldavat sütt, rauda ja mineraale. Ta pidas Kiaotšoud ka heaks lähtekohaks raudteele Pekingi — ja Kiaotšou elanikke parimaiks kogu Hiinas nii füüsiliselt kui vaimselt. Ühtlasi kinnitas ta, et sealne kliima on eurooplastele asumiseks kohane. Lisaks tegi admiral Tirpitz veel kindlaks, et Kiaotšou laht on merepraktilises mõttes ka jäävaba¹².

Saksamaa hakkas Hiina võimude juures pinda katsuma laevastikubaasi suhtes juba 1895. a. oktoobris. Kõige esiteks võeti käsile Hiina saadik Saksamaal, keda sondeeriti mitteametlikult oktoobrikuu lõpul. Hiina saadik avaldas õigustatud kartust; et juhul, kui Hiinamaa tuleks Saksamaa soovile vastu, tõstataksid teised suurvõimud samasuguseid pretensioone ja tekitaksid raskusi¹³. Samal ajal, umbes samal viisil ja samade tulemustega sondeeriti Saksa saadiku poolt ka Pekingis¹⁴. Hiinlased ei osutanud Saksamaale mingit loodetud tänu ja kasutasid venitamise taktikat umbes 14 kuud. Lõppeks detsembris a. 1896 teatas Hiina valitsus, et ta ei saa Saksamaa soovi täita, sest teised võimud nõuaksid siis samasuguseid kontsessioone¹⁵. Selge oli, et Saksamaa pidi valima mõne drastilisema tee, kui ta tahtis tingimata oma soovi teostada. Hämmastav on leida, kuidas üht niisugust rangemat teed juba mõne aja eest oli näidanud Hiina saadik ise. Nii nähtub ettekandva nõuniku Klehmet'i ülestähendusest 18. III 1896, et Hiina esindaja ja tema saatkonna sekretär Kreyer on veebruaris soovitanud otsekohe soovitav koht haarata ja siis alles läbi rääkida. Saadik ise ei tahtvat omalt poolt asja Pekingis patriootiliste kisajate pärast algatada ning ilma vähese vägivalla tarvitamiseta ei saavat Saksamaa midagi kätte. Ka Saksa saadik Pekingis olevat korduvalt ja tungivalt sama soovitanud¹⁶. Lõppeks Saksamaa kalduski sellele soovitatud markantsemale lahendusviisile. Veebruaris 1897. a. arvasidki keiser Wilhelm ja välisasjade riigisekretär A. Marschall v. Biberstein, et koht tuleb valdusse võtta sõjalaevadega ja sellega

¹⁰ GP XIV, 1, nr. 3650, lk. 14 j.

¹¹ Arthur Julius Irmer, Die Erwerbung von Kiautschou 1894 bis 1898, Köln 1930, lk. 28 j. (Järgnevas tsit.: Irmer.)

¹² GP XIV, 1, lk. 33. märkus*, nr. 3665, lk. 36 jj.

¹³ GP XIV, 1, nr. 3653, lk. 17 jj.

¹⁴ GP XIV, 1, nr. 3653, lk. 17, nr. 3655, lk. 20. märkus**.

¹⁵ GP XIV, 1, nr. 3671, lk. 48.

¹⁶ GP XIV, 1, nr. 3662, lk. 26.

luua sündinud fakt¹⁷. Esialgu Saksa valitsus siiski viivitas, tundes nähtavasti teatavat piinlikkust nii järsu sammu astumiseks.

Isegi üks Vene diplomaat väljendus suvel, et selline ajakaotamine olevat kahetsusväärne; pidavat hea juhuse ära ootama ja siis haarama¹⁸. Niisugune nõuanne võis ainult kinnitada sakslasi nende kavatsusis. 1. XI 1897 saabuski lõppeks siis see hea juhuse, mida tötatigi kasutama. Tõenäone on, et ka ilma selle paraja juhusega oleks haarang tulnud teostamisele, ainult ehk pisut hiljemini. Mainitud päeval tapeti sekki „Da-dan-hui“, s. o. „Suure noa“ poolt kaks Saksa misjonäri¹⁹ Šantungi provintsis²⁰. Saksa keiser rõõmutses väga, et hiinlased andsid lõpuks nii kaua oodatud ajendi ja „vahejuhtumi“²¹. Kohe, kui ta 6. novembril ajalehist luges 1. novembri sündmusist, telegrafeeris ta välisametile, öeldes, et laevastik peab silmapilkselt Kiaotšouisse sõitma ja raskeimate repressaalidega ähvardama, kui mitte silmapilkselt Hiina valitsuse poolt ei anta rahas mõõdetavat kõrget kahjutasu ja roimareid ei jälitata ega karistata; ta olevat kindlasti otsustanud loobuda Saksa üliettevaatlikust, kogu Ida-Aasias juba nõrgana nähtud poliitikast ja täie valjusega ning, kui vaja, siis brutaalse arvestamatu sega näidata hiinlastele, et Saksa keiser ei lase enesega naljatada²². Samal päeval telegrafeeriti admiral Diederichsile käsk Wuusungi, et too läheks silmapilk kogu laevastikuga Kiaotšouisse, vallutaks sobivad punktid, välja pressiks omal viisil täieliku hüvituse ja teotseks suurima energiaga²³. 14. XI 1897 sooritasidki Saksa sõjalaevad oma ootamatu külastuse Kiaotšou lahte. Hiinlased seadsid viisakalt valmis aukompanii vastuvõtmiseks. Rahuliku külastuse asemel ilmus aga Diederichsi juhatusel all 717-meheline dessantvägi, kes võttis valdusse munitsioonihooned ja laod. Hiina 1600- kuni 2000-mehelise garnisoni komandör, kindral Tšang, sai seletuse vallutuspõhjusist ja üleskutse kolme tunni jooksul taanduda, kusjuures marsisihiks pidi olema 15 km põhja pool olev Tsangkou. Teatava järelemõtlemise järel kindral Tšang võttiski lipu maha ja taandus. Kell 2.30 heisati Saksa lipp. Hiinlasile jäeti püssid kätte militaarau säilitamise mõttes, aga munitsioon ja kahurid jäid maha²⁴.

Laevastikubaasi hankimine Kaug-Ida vetes oli sooritatud, kuid ühtlasi oli seega asetatud nurgakivi esimesele Hiina kriisile.

Nüüd tekkis küsimus, kuidas seda riskantselt teostatud sammu sanktsioneerida. Küsimus tuli arutusele juba järgmisel päeval peale Kiaotšou vallutamist, s. o. 15. XI 1897. a. keiser Wilhelm II eesistu-

¹⁷ GP XIV, 1, nr. 3673, lk. 50.

¹⁸ GP XIV, 1, nr. 3677, lk. 56.

¹⁹ Irmer, lk. 5.

²⁰ GK 1897, lk. 338.

²¹ GP XIV, 1, nr. 3690, lk. 69.

²² GP XIV, 1, nr. 3686, lk. 67.

²³ GP XIV, 1, nr. 3687, lk. 68.

²⁴ Irmer, lk. 5.

misel toimunud Saksa valitsuse nõupidamisel. Seal otsustati muu seas silmas pidada Kiaotšou lahe kestvate valdussevõtmist, kuid niipalju kui võimalik säilitada Hiina riiklikku ülemvõimu — võib-olla selle läbi, et maa võtta pikaajalisele rendile ja nõudmised kruvida nii kõrgele, et neid poleks võimalik täita ja see asjaolu õigustaks edaspidist valduses hoidmist²⁵. Saksamaa tollase juhtkonna suurepäraseid imperialistlikke võtteid ja õigusest arusaamist demonstreerisid Wilhelm II ja ta vend ka hiljemini. Kuu aega peale kirjeldatud sündmuse keiser Wilhelm sõitis Kieli, et jumalaga jätta prints Heinrichiga, kes pidi sõitma kahe soomusristlejaga Ida-Aasiasse. Õhtulauas pidas ta joogikõne, kus ütles, et kui keegi peaks tahtma sakslasi nende heade õiguste suhtes haavata, siis löögu Heinrich sekka soomustatud rusikaga²⁶. Prints Heinrich vastas, et teda meelitavat ainult Wilhelmi püha isiku evangeeliumi välismaal kuulutamine ja jutlustamine igaühele, kes seda kuulda tahab ja ka neile, kes seda ei taha²⁷. Militaristliku haaranguga käsikäes käis muidugi majanduslik ekspansioon. Vastavaks teerajamiseks asus 27. I 1898 Kaug-Itta teele valitsuse esindajaist ja tööstureist koosnev komisjon, et uurida vahendeid ja teid Saksa ekspordi suurendamiseks²⁸.

Kirjeldatud sakslaste mentaliteedi juures oli loomulik, et hiinlastel polnud lootust sakslaste lahkumist Kiaotšoust. Hiinlased olid sunnitud rahuldama sakslaste kahjutasu ja hüvituse nõuded²⁹ ning alla kirjutama 6. III 1898 rendilepingule Kiaotšou asjus. Sellega määrati, et 50 km vöö ulatuses Kiaotšou lahest kõrgveeseisu juures Hiina lubab Saksa vägede läbimarssimist igal ajal ja loobub ühtlasi korralduste tegemisest, millel ei ole Saksa valitsuse nõusolekut. Hiina valitsusele jäeti aga suveräänsus ja ta võis kokkuleppel Saksa valitsusega väeosi paigutada sinna vöösse ja kasutada muid militaarvahendeid. Rendikestuseks määrati esialgselt 99 a. ja fikseeriti Saksamaa õigus kindlustisi ehitada. Hiina lubas renditud alal rendiajal suveräänsusõigusi mitte kasutada ja jättis selle õiguse Saksamaale. Määrati kindlaks ka piirid. Saksamaa lubas püstitada vajalikud meremärgid ja loobus maksu võtmisest Hiina laevadelt Kiaotšou lahes, välja arvatud erandjuhud. Juhul, kui Saksamaa soovi oleks avaldanud lahte Hiinale tagasi anda enne renditermini lõppu, pidi Hiina tasuma tehtud kulud ja andma Saksamaale ühe sobivama koha. Ühtlasi kohustus Saksamaa lahte mitte edasi renditama mõnele teisele võimule³⁰. Hiina lubas Saksamaale ka kaks raudtee ehitust Šantungis. Selleks tööks pidi asuta-

²⁵ GP XIV, 1, nr. 3701, lk. 85 j.

²⁶ GK 1897, lk. 166 j.; Heinrich Friedjung, Das Zeitalter des Imperialismus 1884—1914, I Band, Berlin 1919, lk. 152. (Järgnevas tsit.: Friedjung.)

²⁷ GK 1897, lk. 167.

²⁸ GK 1898, lk. 19.

²⁹ GK 1898, lk. 20.

³⁰ Staatsarchiv. Sammlung der officiellen Actenstücke zur Geschichte

tama Hiina-Saksa kompanii. Kompaniile lubati kõik paremused, mis olid teiselgi Hiina-välismaa kompaniidel, ja sakslasil lubati kasutada kaevandusi mõlemal pool raudteed 30 li ulatuses. Lubati ka pöörduda sakslaste poole igal juhul, kui Šantungis oleks tarvis võõrast abi. Juhul, kui sakslastel poleks kalduvust selleks, pidid Hiinale jääma vabad käed³¹. Selle lepinguga oli Saksamaa sanktsioneerinud oma haarangu, pannes ühtlasi tugeva aluse majanduslikule ekspansioonile; lõppeks 2. IX 1898 kuulutas ta Kiaotšou vabasadamaks³².

Kiaotšou haaramise tulemuseks oli aga samalaadilise aktsiooni sooritamine Venemaa poolt. Juba mõni aasta varemini oli Venemaal esinetud arvamusega, et Venemaa vajab Vaiksel ookeanil jäävaba sadamat. Sellest kirjutas näiteks ajaleht „Grazdanin“³³. Ka Venemaa kõrgetempoline tööstuslik areng suunas tähelepanu uute alade hankimisele, kuhu oleks võinud paigutada eriti metallitööstuse produktiooni, mille tõus oli eriti tugev. Vastavate produktide vastuvõtjaks näisid sobivat uued raudteed, dokid ja muude ehituste alad.

Venemaa oli endale soodsa eelduse loonud Kaug-Idas edasitungimiseks Austriaga a. 1897 Peterburis sõlmitud lepinguga, kus pooled kohustusid, et nad tulevikus Balkanil enam üksikult ei esine, vaid arutavad iga esilekerkivat küsimust ühiselt ja — saanud kokkuleppele — teotsevad ühiselt. Venemaa oli sellega loonud endale vaba seljataguse Euroopas, mis võimaldas talle tarbe korral Ida-Aasias rünnakule asuda³⁴. Vastuseisu polnud karta loomulikult Prantsusmaa poolt, kes oli Venemaa liitlane, ja ka mitte Saksamaa poolt. Keiser Wilhelm II oli koguni tsaar Nikolai II-le peale käinud, et ta vallutaks Liaotungi poolsaare³⁵. Niisugusele haarangut inspireerivale pinnale langesidki teated Saksamaa poolt teostatud Kiaotšou aktsioonist. Vene tollase rahaministri S. Witte mälestustest nähtubki kinnitavalt, et novembrikuul a. 1897 said mõned ministrid krahv M. N. Muravjevilt (Vene välisminister) tähekeste („zapiska“) ja hiljemini kutse ilmuda koosolekule, kus eesistujaks oli keiser Nikolai II. Tähekestes olnudki, et sakslaste poolt teostatud Tsingtao vallutamise tõttu on Venemaa jaoks ilmunud moment võtta üks Hiina sadamaist, kusjuures selleks ette pandi Port Arthur või Talienvan³⁶. Muravjevi hilisema väljenduse järgi võis

der Gegenwart. Hrsg. v. Gustav Roloff, 61 Band, Leipzig 1898, nr. 11 519, lk. 1 jj. (Järgnevas tsit.: StA 61, 64.)

³¹ Treaties and Agreements with and concerning China 1894—1919. Edited by John V. A. MacMurray. Publications of the Carnegie Endowment for International Peace, Division of International Law, Washington. Volume I, New York 1921, lk. 115 j.

³² GK 1898, lk. 371.

³³ GK 1895, lk. 287.

³⁴ Friedjung, lk. 162 j.

³⁵ A. P. Izvolski, Vospominanija, Petrograd—Moskva 1924, lk. 87.

³⁶ S. J. Witte, Vospominanija; Tsarstvovanije Nikolaja II, I tom, Berlin 1922, lk. 120. (Järgnevas tsit.: Witte.)

Venemaa Saksa valitsusele ainult tänulik olla, et ta Kiaotšou vallutamise- ja võimaldas Port Arthuri ja Talienvani kiirendatud valdusse- võtmise, milleks muidu põhjus oleks olnud raskestileitav³⁷. Maini- tud novembrikuu koosolekul Muravjev kaitses haaramiskavatsust, kuna Witte vastu vaidles. Sõjaminister P. S. Vannovski toetas Murav- jevi. Witte ägedaile vasturääkimisele andis keiser järele ja koosoleku žurnali märgiti, et keisrile polnud soovitatav nõustuda välisministri ettepanekuga. Ent hiljemini otsustas keiser siiski ümber³⁸. Mõni päev peale koosolekut Nikolai II öelnud Wittele, et ta otsustanud võtta Port Arthuri ja Talienvani ja olevat juhtinud sinna laevastiku sõjaväega. Keiser lisanud juurde, et ta seda teinud Muravjevi ette- kande alusel, kelle teadete järgi Inglise sõjalaevad ristelnud Port Arthuri ja Talienvani ligidasis kohis, mis kinnitanud, et kui vene- lased ei haara neid kohti, siis teevad seda inglased. Järelikult andsid inglased viimase tõuke Vene haarangu teostumiseks. Witte arvab küll Muravjevi teate kohta, et see olevat olnud ebaõige, nagu tema hiljemini sellest teada saanud Inglise saadikult; nimetatud kohtade ligidal olnud küll mõned Inglise sõjalaevad, aga mingisugust kavatsust mõne sadama haaramiseks inglased polevat olnud³⁹. See Witte väide on võrdlemisi naiivselt põhjendatud, sest vaevalt Inglise saadik oleks seda Wittele öelnud ilma vastava instruksioonita, kui inglased oleks olnud haaramise kavatsus. Et niisugune kavatsus siiski võimalik võis olla, näitab meile hilisem aeg. Nii teadis Saksa Londoni saadik 29. III 1898 telegrafeerida, et koloniaalminister J. Chamberlain öelnud temale kuulnud olevat, loomulikult küll ainult kuulujutuna, et juttu näivat olevat Inglise laevastiku saatmisest Talienvani. Ta lisanud juurde, et ühelt Talienvani ligidal olevalt kõrgendikult võivat Port Arthuri sadamat domineerida⁴⁰. Olgu kuidas oli, aga Venemaa arves- tas inglaste ettejäudmise võimalust ja asus kiires korras aktsiooni teostamisele. Hiina valitsuselt hangiti vastav luba ja kästi siis laevas- tikul Port Arthuris ankrusse minna, et seal viibida ajutiselt kuni uue käsu saamiseni⁴¹. 18. XII 1897 saabuski teade Peterburi, et Vene laevas- tik on asunud Port Arthuris⁴². Vene väed aga ei maabunud sakslaste kombel kohe⁴³, vaid alles 28. III 1898. Siis asuti linna — maavägi maa poolt, merevägi sadama poolt⁴⁴. See sündis üks päev peale lepingu alla- kirjutamist Vene- ja Hiinamaa vahel Port Arthuri loovutamise kohta⁴⁵.

³⁷ GP XIV, 1, nr. 3757, lk. 158.

³⁸ Witte, lk. 120 jj.

³⁹ Witte, lk. 122 j.

⁴⁰ GP XIV, 1, nr. 3782, lk. 198 j.

⁴¹ GP XIV, 1, nr. 3733, lk. 121.

⁴² GK 1897, lk. 301.

⁴³ Witte, lk. 124.

⁴⁴ Graf Ernst Reventlow, Deutschlands auswärtige Politik 1888 —1914, Berlin 1918, lk. 115.

⁴⁵ GK 1898, lk. 369.

Selle lepingu läbiviimisega oli olnud Venemaal suuri raskusi. Hiinale esitatavate nõudmiste suhtes oli peetud valitsuse koosolek, kelle väljatöötatud tingimused tehti Hiinale teatavaks. Ent Hiina valitsus ei nõustunud. Selles mõttes avaldasid mõju Inglise ja Jaapani diplomaadid. Venemaa ei tahtnud vägivalda tarvitada, ent näis, et ei ole muud pääsoteed piinlikust ummikust. Olukorra päästmiseks segas Witte end vahele väga omapäraste vahenditega. Ta telegrafeeris rahaministeeriumi agendile, paludes teda korraldada kokkusaamist Lihungtšangiga ja teise tähtsa ametikandja Tšaninhuan'iga ja soovitada neile Witte nimel mõju avaldada, et kokkulepe vastu võetaks, kusjuures Witte lubas mõlemale kingitused (sic!) — esimesele 500 000 rbl. ja teisele 250 000 rbl. Igasuguseks kahtluse peletamiseks nende summade iseloomu suhtes ütleb Witte ise, et see olnud esimene kord, kus ta läbirääkimisel hiinlastega on tarvitanud mõjustamist altkäemaksuga. Hiina keisrinna andiski peale pikemaid nurumisi Vene nõudmistele järele⁴⁶ ja leping kirjutati alla 27. III 1898. Selles öeldakse, et Vene valitsusele renditakse Port Arthur ja Talienvan ja et leping ei riivavat mingil kombel Hiina keisri suveräänseid õigusi. Rendiajaks määrati 25 a., mis aega võis pikendada mõlema valitsuse vastastikusel nõusolekul. Nimetatud aja jooksul pidi kuuluma renditud territooriumil kogu militaarkomando nii mere- kui maavägede suhtes ja samuti kõrgem tsiviilhaldamine Vene võimudele ja see pidi kontsentreeritama ühe isiku kätte, kes igatahes ei tohtinud omada tiitlit „kuberner“ või „kindralkuberner“. Põhja poole kokkulepitud piiri määrati neutraalvöö, kus tsiviilvalitsemine pidi kuuluma täielikult hiinlastele. Hiina vägesid võis saata sellesse vöösse ainult Vene võimude nõusolekul. Mõlemad valitsused tunnistasid, et Port Arthurit kui täielikku militarsadamat kasutatakse ainult Vene ja Hiina laevade poolt ja et teda peetakse suletud sadamaks teiste riikide sõja- ja kaubalaevadele.

Mis puutub Talienvani, siis see sadam, välja arvatud üks sisemine laht, mis pidi olema täielikult kasutada Vene ja Hiina laevastikule, peeti avatuks väliskaubandusele ja vaba sissepääs sinna oli lubatud kõigi rahvaste kaubalaevadele⁴⁷.

Seda lepingut täiendati 7. V 1898 lisalepinguga, mis määras piirid täpsemalt ja kus Hiina valitsus nõustus ka, et ilma Venemaa nõusolekuta ei tehta neutraalsel alal kontsessioone teiste riikide kodanikkude kasuks, ei avata teiste riikide kaubandusele sadamaid mererannal ida ja lääne pool neutraalvööd, ega anta ilma Venemaa nõusolekuta neutraalterritooriumil ei tee ega kaevanduskontsessioone, tööstusega kaubandusprivileege⁴⁸.

Vene poliitilise ja majandusliku ekspansiooni edust tundsid end puudutatud olevat eriti inglased. Inglise ajakirjandus oli suurimal

⁴⁶ Witte, lk. 126 jj.

⁴⁷ Murray, lk. 119 jj.

⁴⁸ Murray, lk. 127 j.

määral ärevuses ja tõi teravaid artikleid Venemaa vastu. Kogu 1898. a. kevade ja suve parlamendiarutlustist Inglise parlamendis paistsid välja sügavaim mure ja rahutus Venemaa suhtes⁴⁹. Inglise kabineti liikmeist eriti koloniaalminister Chamberlain ja Devonshire'i hertsog jälgisid suure murega Venemaa teotsemist Hiinas. Nad pidid tingimata arvestama tööstusringkondi, kellele Hiina oli suureks kasulikuks turuks. Devonshire'i hertsog saanud iga päev hädaldavaid kirju Lancashire'i puuvillatööstusest huvitatult. Hertsog kirjutas märtsis a. 1898, et kui neid haaranud paanika kestab, siis jäävat varsti seisma suur osa ettevõteteid ja tulevat tööliste vallandamine. Ka suurkapitalistid Rothschildid olid Hiina asjade pärast mures⁵⁰. Inglise puuvillakapitali mure on arusaadav, kui silmas pidada, et puuvillkaubad olid olnud Hiinas impordiväärtuselt juba ammu esimesel kohal⁵¹. Ka Mandžuurias olid puuvillkaubad välismaiste kaupade hulgas oma impordiväärtusega esimesel kohal⁵². Loomulikult hakkas Inglise diplomaatia pinevalt töösse juba siis, kui venelased olid alles Port Arthuri reidil, et leida mingisuguseid teid Vene ekspansiooni tõkestamiseks. Algust tegi Inglismaa õige üllatusliku sammuga. 17. I 1898 tegi Inglise peaminister ja välisasjade riigisekretär R. A. Salisbury Inglise Peterburi saadikule ülesandeks küsida Wittelt, kas on võimalik, et Inglis- ja Venemaa käiksid Hiinas koos. Muravjev ütles, et on valmis kohe iga ettepanekut, mis looks lähemat kokkukõla (entente) mõlema riigi vahel, kaalumisele võtma, ja pani ette, et Inglismaa formuleeriks oma vaateid⁵³. Salisbury tegigi Venemaale üllatava ettepaneku, mis tüüris Kaug-Idas poliitilise olukorra täieliku ümbermoodustamise poole ja ähvardas suurriikide poliitilistele suhetele vapustavalt mõjuda⁵⁴. Salisbury kavatses huvisfääride piiritlemist nii Hiinas kui Türgis. Selle järgi oleksid Venemaale langenud Türgis huvisfääradena Bosporus ja Dardanellid, Musta mere juurde kuuluv Väike-Aasia piirkond (mille jõed Musta merre suubuvad) ja Eufrati org kuni Bagdadini; Inglise huvisfääri oleksid kuulunud Türgi Aafrika, Araabia ja Eufrati org lõunapool Bagdadi. Hiina suhtes Salisbury tegi vahe Huangho oru (ühes põhjapoolsete aladega) ja Jangtse oru vahele; esimene oleks kuulunud Vene, teine Inglise mõjupiirkonda⁵⁵. Nendele paljutootavatele läbirääkimistele said saatuslikuks mõned majanduspoliitilised operatsioonid, mis

⁴⁹ Reventlow, lk. 117.

⁵⁰ Hermann Freiherr v. Eckardstein, Lebenserinnerungen u. politische Denkwürdigkeiten, I Band, Leipzig 1920, lk. 292. (Järgnevas tsit.: Eckardstein I.)

⁵¹ A. H. Exner, China, Leipzig 1889, lk. 264.

⁵² Opisanije Mandžurii, Izd. Min. Finansov, Peterburg 1897, lk. 567.

⁵³ BD I, 1, nr. 6, lk. 10 j.

⁵⁴ Dr. Herbert Zühlke, Die Rolle des Fernen Ostens in den politischen Beziehungen der Mächte 1895—1905. Historische Studien, Berlin 1929, lk. 103. (Järgnevas tsit.: Zühlke.)

⁵⁵ BD I, 1, nr. 9, lk. 14 j.

toimusid Hiina- ja Inglismaa vahel. Detsembri lõpu poole a. 1897 olid laenu-läbirääkimised käimas Vene- ja Hiinamaa vahel⁵⁶. Ent Inglismaa tõttas kasutama Liaotungi poolsaare pärast tekkinud pinevust Vene- ja Hiinamaa vahel ning astus ise Hiinaga laenu üle läbirääkimistesse⁵⁷. Ajakirjanduse teadete järgi olevat küll Hiina see olnud, kes palunud Inglismaalt finants-toetust, et ta saaks tasuda Jaapanile sõjavõlga⁵⁸. Vist oli küll huvi ses suhtes mõlemapoolne. Vene saadik Pekingis tõstis laenu vastu ägedat protesti, sest see rikkuvat mõjude tasakaalu Hiinas. Vene protestidel oligi Hiinas mõju⁵⁹. Veebruari alguses teatas Hiina, et Vene ähvarduste tõttu ta oli sunnitud laenu tagasi lükkama⁶⁰. Võib-olla Inglise meeleolude leevendamiseks Hiina osutas Inglismaale kaks korda vastutulekut. Inglismaa huvides oli säilitada Kesk-Hiinat, Jangtse jõe basseini, oma huvidele. Seepärast esines Inglismaa 9. II 1898 sooviavaldusega, et Hiina annaks kindla tõendise, et ei loovuta kunagi territooriume provintside, mis asuvad Jangtse jõe ääres, mõnele teisele võimule ei renditamise, panditamise ega muul teel. Sellele vastas Hiinamaa deklaratsiooniga 11. II 1898, mis sisaldaski nõutava. See aktsioon oligi muidugi selle tõttu päevakorda tulnud, et Saksamaa ja Venemaa olid olnud agressiivsed Kiaotšou ja Port Arthuri suhtes. Need asjaolud sundisid Inglismaad tõket tegema teiste riikide võimalikule ekspansioonile. Lisaks sellele saavutas Inglismaa Hiinalt 13. II 1898 koguni deklaratsiooni, millega viimane lubas, et Hiina meretollide peainspektoriks on inglane nii kaua, kui Inglise kaubandus on Hiinas teiste riikidega võrreldes esimesel kohal⁶¹. Venemaa meelehärmiks elustusid taas koguni laenu-läbirääkimised Hiina ja Inglismaa vahel. Venemaa oli valmis taluma laenu, kui Inglismaa talle selle eest oleks jätnud Port Arthuri. Selles suhtes aga midagi ei saavutatud. Salisbury ei takistanud ka, et laenu-läbirääkimised Pekingis lõpule viidi 1. III 1898, kuigi see halvasti mõjus Venemaaga entente'i sõlmimise kavatsusele⁶². See lubab oletada, et Inglismaa nähtavasti ei taotelnudki tõsiselt entente'i pakkumist.

Näis, et nende sündmuste poolt loodud meeleolu tõttu tsaar ei kaldunud üldise entente'i küsimust edasi arutama. Ei usutud küll, et läbirääkimised tegelikult katkenud oleksid, aga nad olid kindlasti saanud tõsise hoobi⁶³. Sellega arvestades Inglismaa ei tõstatanudki enam entente'i läbirääkimisi⁶⁴ ja katsus leida muid teid Venemaa taanduma

⁵⁶ GK 1897, lk. 340.

⁵⁷ Z ü h l k e, lk. 101.

⁵⁸ GK 1898, lk. 250.

⁵⁹ Z ü h l k e, lk. 108.

⁶⁰ BD I, 1, nr. 14, lk. 18.

⁶¹ M u r r a y, lk. 104 jj.

⁶² Z ü h l k e, lk. 111.

⁶³ BD I, 1, nr. 22, lk. 26.

⁶⁴ Z ü h l k e, lk. 112.

sundimiseks Liaotungi poolsaarelt. Inglismaa oleks meeleldi Jaapaniga koos aktiivselt esinenud Port Arthuri ja Talienvani vallutamise vastu, kui mitte Jaapan poleks tagasi hoidunud militaarse mittevalmisoleku tõttu ja kasu poleks otsinud kokkuleppes Venemaaga Korea asjus. Londonis valitses pettumus Jaapani tagasihoidlikkuse ja Venemaale lähenemise pärast. Inglise ministreist oli sõjakas eriti Chamberlain⁶⁵. Orienteeruti lõppeks ümber ja otsiti Saksamaa sõprust. Selle orientatsiooni juured ulatuvad veebruarikuusse a. 1898. Ühel koosviibimisel Alfred Rothschildi juures veebruari lõpul a. 1898, millest osa võtsid Devonshire'i hertsog, Chamberlain jt., arutati poliitilist olukorda Kaug-Idas ja selle mõju Euroopa kaubandusele Hiinas. Lõpuks palusid ministrid Saksa saatkonnadirektorile Eckardsteini mõju avaldada Saksa saadikule Hatzfeldtile salajase läbirääkimise korraldamiseks viimase ja Chamberlaini vahel, et sellega algatada nn. akadeemilist läbirääkimist Inglis- ja Saksamaa vahel⁶⁶. Sel puhul Hatzfeldtiga läbirääkides 29. III 1898 Chamberlain esineski sõjakuse avaldusega, mis osutab Inglismaa ofensiivsele hääletusele. Ta avaldas Hatzfeldtile tema pikema nurumise peale, et paistvat juttu olevat Inglise laevastiku Talienvani saatmisest. Kui Hatzfeldt tähendas, et talle hästi selge pole, kas see oleks külustus või maabumine, tähendas Chamberlain ainult, et Talienvani ligidaselt kõrgendikult saaks Port Arthuri sadama üle valitseda, kui inglased sinna asuksid⁶⁷. Sel esimesel kohtumisel olevat Chamberlain mõista andnud, et kokkuleppe sihiks Saksamaaga oleks protest Venemaa aktsiooni vastu Port Arthuris ja Talienvanis⁶⁸. Hiljemini olid Chamberlaini soovid mõnevõrra alanenud. Ta tähendas 1. aprillil, et kokkuleppe eesmärgiks ei pea ta mitte Venemaalt tema kasude äravõtmist, mis ta seni Hiinas saanud, vaid hoolitsust Venemaa laialdumise vastu tulevikus⁶⁹. Inglise-Saksa läbirääkimised, mis alul puudutasid ainult Kaug-Ida olukordi, võtsid lõpuks üldiste liiduläbirääkimiste kuju, ent nurjusid aprilli esimesel poolel Berliini mõjukate isikute otsustamatuse ja sihilageduse tõttu⁷⁰. Järelikult Inglismaa polnud leidnud sobivat partnerit Venemaa-vastaseks võitluseks ei Jaapanis ega Saksamaal. Seepärast haarati lõppeks kinni ühest varus seisnud vahendist, mida oli kõnelustes mõnikord puudutatud. Juba veebruaris 1898. a. oli öelnud Hiina meretollide šeff sir Robert Hart, et Hiina valitsus pakuks Veihaivei sadama rajooni Inglise valitsusele rendile, kui ta arvestada võiks, et ta pakkumine leiaks soodsa vastutuleku. Kuid lord Salisbury lükkas tollal ettepaneku kui varase tagasi⁷¹. Hiljemini tuli Vei-

⁶⁵ GP XIV, 1, lk. 160. märkus*.

⁶⁶ Eckardstein I, lk. 292 j.

⁶⁷ GP XIV, 1, nr. 3782, lk. 196 jj.

⁶⁸ GP XIV, 1, nr. 3789, lk. 215.

⁶⁹ GP XIV, 1, nr. 3784, lk. 202 j.

⁷⁰ Eckardstein, I, lk. 293.

⁷¹ BD I, 1, nr. 26, lk. 30.

haivei küsimus taas esile. Taibati üsna õieti, et Veihaiveis asuks Inglismaa Venemaa vastu ja võiks ühtlasi ka teatavat kontrolli teostada sakslaste tegevuse üle, kes Šantungis nähtavasti kõike tahtsid monopoliseerida⁷². Inglased vajasisid veel igaks juhuks ka Jaapani seisukohta. Seepärast siis teatati vastavalt Inglise saadikule Jaapanis ja avaldati ühtlasi kuuldust, et Inglismaa loobumise korral pesitseks sinna Saksa-
maa⁷³. Jaapani valitsus polnud vastu Inglise kavatsusele⁷⁴.

Enne kui asuda Veihaivei aktsiooni läbiviimisele, katsus Inglismaa siiski oma vastuolu Venemaaga lahendada veel teisiti, tehes ettepaneku, mille järgi Venemaal oleks tulnud loobuda Port Arthuri rentimisest ja Inglismaa oleks andnud kohustuse mitte ühtegi sadamat Petšili lahes võtta ja Mandžuurias mitte interveneerida⁷⁵. Mär-
giti veel ära, et Inglismaa võiks deklareerida tarbe korral, et ta ei oma peale kehtivate lepinguõiguste mingisuguseid huve Mandžuurias. Venemaa ei võtnud aga ettepanekut vastu⁷⁶, sest tal oli juba valmimisel leping Hiinaga Liaotungi küsimuse lahendamiseks.

Inglismaa oli järelikult sunnitud kasutama hiinlaste lahkete vastu-
tulekut. 25. III 1898 tegi Salisbury ülesandeks hankida eelisõigust Veihaiveile — peale jaapanlaste äraminekut —⁷⁷ samadel tingimustel, mida venelased kasutasid Port Arthuri suhtes. Ühtlasi teatati, et Briti laevastik on teel Hongkongist Petšili lahte⁷⁸. 2. aprillil saigi Inglismaa Hiinalt esialgse nõusoleku Veihaivei loovutamiseks, kuid üksikasjad jäid lahendada pärastiseks⁷⁹.

Sellega oli Inglismaa tasakaalustunud ja kompenseerunud Saksa-
maa ja Venemaa äsjaste saavutistega. Ta valdustele oli lisandunud tõhus laevastiku- ja operatsioonibaas alal, mis omas eeldusi peatseks suure tähtsuse saamiseks ja milles kaubandus oli õitsema minekul⁸⁰. Veihaivei faktiline valdussevõtmine toimus Inglismaa poolt 20. mail. Jaapanlased lahkusid ja inglased asusid asemele⁸¹.

Veihaivei küsimuse korraldas lõplikult 1. juuli leping. Seal oli öeldud, et Hiina valitsus nõustub renditama Veihaiveid Inglismaale nii-
kauaks kuni Port Arthur jääb Venemaa okupatsiooni alla⁸².

See Inglismaa äsjasaavutatud tugipunkt oli mõnevõrra kardetav Saksa-
maale, kelle mõjuala Kiaotšou oli Veihaiveile võrdlemisi lähedal. Seetõttu tekkis Saksa-
maal soov hankida kindlustust, et Inglis-

⁷² BD I, 1, nr. 24, lk. 28.

⁷³ BD I, 1, nr. 28, lk. 32.

⁷⁴ BD I, 1, nr. 30, lk. 33.

⁷⁵ BD I, 1, nr. 32, lk. 34.

⁷⁶ BD I, 1, nr. 36 j., lk. 37 j.

⁷⁷ Jaapanlased viibisid seal 1895. a. Šimonoseki rahulepingu vastava tingimuse alusel kuni kontributsiooni tasumiseni.

⁷⁸ BD I, 1, nr. 39, lk. 39 j.

⁷⁹ BD I, 1, nr. 44, lk. 47.

⁸⁰ GK 1898, lk. 261.

⁸¹ GK 1898, lk. 369.

⁸² Murray, lk. 152 j.

maa ei vaatlaks Veihaveid kui punkti, mis võimaldaks Šantungi kaubanduslikult rünnata⁸³. Inglismaa, kes vajas toetajat võitlemisel Vene aspiratsioonide vastu, oli Saksamaa soovi suhtes vastutulelikult meelestatud ja juba 21. IV 1898 jõuti niikaugemale, et Inglismaa andis Veihavei asjus Saksamaale soovitava deklaratsiooni; selles ta lubas vormiliselt, et ta asudes Veihaveisse ei oma kavatsust kahjustada Saksamaa õigusi ja huve Šantungi provintsis ega loo raskusi selles provintsis Saksamaale; olevat eriti arusaadav ka, et Inglismaa ei ehita raudteid Veihaveist ja sellega ühes renditud piirkonnast provintsi sisemusse⁸⁴. Seega oli kõrvaldatud Inglis- ja Saksamaa vahekorraast ainuke Veihavei asjus võimalik vastuolu küsimus.

Mis puutub Venemaasse, siis on kõigiti arusaadav, et tema huvides oli muidugi Inglismaad Veihaveist eemal hoida. Asub ju viimane Tšili lahe kaela ühes ääres, kuna Port Arthur on teises ääres. Veihavei Inglise baasina töötas seetõttu Vene mõju surve alla panna Port Arthuris ja samuti Tšili lahes. Seepärast kutsuski Vene valitsus 4. IV 1898 Saksamaad üles garanteerima Veihaveid lepingu korras Hiina riigile juhul, kui jaapanlased sealt lahkuvad, mille vastu Hiina omalt poolt kohustuks, et ta ei loovuta Veihaveid ühelegi võõrale võimule. Saksamaa lükkas selle üleskutse vastamise edasi kuni Inglismaa vastuseni samal päeval Inglismaale antud selektusele Šantungi küsimuses⁸⁵. Saksamaa viivitas enda kriitilisest olukorrast üle ja andis Venemaale „korvi“, kui selgeks said omavahelised vahekorrad Inglismaaga, sest Saksamaa ei näinud siis enam mingit põhjust toetada Venemaad Inglismaa vastu viimase Veihaveist eemalhoidmiseks. Just selle vastu arvas näiteks Wilhelm II, et olevat isegi soovitav Inglise kiil Veihaveis võib-olla tulevikus mitte üsna hädaohuta Saksa-Vene naabruse (Kiaotšou — Port Arthur) vahel⁸⁶. Sellega oli nurjunud Venemaa algatus ja ta pidi alla neelama kaotuse kibeda joogi, sest ilma Saksamaa abita oli vaevalt võimalik Inglismaad Veihaveist eemal hoida. Seni oli Venemaa püüdnud selgitada Saksamaale, et inglaste Veihaveisse asumine on kahjulik spetsiaalselt Saksamaale⁸⁷. Nüüd, kus Saksamaa oli kindlustanud oma huvid Šantungis teatava deklaratsiooni kaudu, oli see võte muutunud kasutamiskõlbmatuks.

Kiaotšou vallutamisega alguse saanud ekspansiooninähtuste seeria jätkus veelgi. Loomulik oli, et ka Prantsusmaa püüdis kasutada soodsat olukorda, mis tekkinud Hiina nõrkuse ja sobivate pretsedendijuhtude tõttu. Esimeses järjekorras oli vajalik kinnitada oma naaberalasid, et võõrad ei tükiks sinna. Seepärast juba kaks

⁸³ GP XIV, 1, nr. 3764, lk. 164.

⁸⁴ GP XIV, 1, nr. 3770, lk. 171.

⁸⁵ GP XIV, 1, nr. 3762, lk. 163.

⁸⁶ GP XIV, 1, nr. 3768, lk. 168.

⁸⁷ GP XIV, 1, nr. 3766, lk. 166.

päeva peale Veihavei esialgset loovutamist Inglismaale esines 4. IV 1898 Prantsuse esindaja Hiina valitsusele sooviavaldusega kinnituse saamiseks, et ei loovutata mõnele võõrale võimule kõike või mõnda osa nende provintside territooriumist, mis on Tongkingi naabruses, ei definiitiivselt ega ajutiselt, ei rendile ega muul viisil. Hiina andiski soovitava vastuse 10. IV 1898. Üks päev enne selle vastuse saamist, s. o. 9. aprillil oli esinetud Pekingis juba teise ettepanekuga, mille esimeses punktis oli öeldud, et Hiina valitsus annab Prantsuse valitsusele või Prantsuse kompaniile õiguse ehitada raudteed Tongkingi piirilt Jünnanfu'sse, ja teises punktis, et Hiina valitsus annab Kuangtšouvani lahe 99 aastaks. Prantsusmaale rendile, kes võib seal asutada mereväejaama ja sõedepoo. Lõpuks paluti kviteerida seda dokumenti identse kirjaga, mis kujundaks kahe valitsuse kokkuleppe. Mainitud kaks dokumenti pidavat täitma konventsiooni otstarvet. Järgmisel päeval Hiina tegi, nagu soovitud⁸⁸, ja selle kokkuleppe alusel võtsid Prantsuse väeosad 22. IV 1898 Kuangtšouvani lahe oma valdusse⁸⁹. Et mainitud kokkuleppes ei olnud piiritletud rentimise üksikasjad, siis sõlmiti selleks 27. V 1898 konventsioon. Selle järgi valitses Prantsusmaa üksinda temale renditatud territooriumi, võis sinna ehitada kindlustisi, paigutada väeosi või võtta tarvitusele muid kaitsevahendeid⁹⁰.

Inglased võtsid nüüd omakorda Kuangtšouvani hankimise ajendiks, et nõuda hiinlastelt kompensatsiooni. Hiina valitsus andis järele⁹¹ ja 9. VI 1898 sõlmiti leping Hongkongi territooriumi laiendamise asjus⁹². Inglismaa saavutas Hongkongi ala laiendamise kuni 200 ruutmiili üldulatuseni ja vasakul ning paremal pool Kaoluni poolsaart olevad merelahed Mirsbay ja Deepbay⁹³. Kaoluni linnas jäeti Hiina ametnikele jurisdiktsiooniõigus seevõrra, kuivõrra see sobis militaarõuetega Hongkongi kaitsemise asjus⁹⁴.

Loomulikult oli ka Jaapan sellest huvitatud, et tema naabruses olevad alad ei langeks teiste võimude mõju alla tekkinud haaramise ajastul, ja ta püüdis neid kindlustada teiste eest, nagu tegid seda Prantsusmaa ja Inglismaa. Samal päeval, kui prantslased võtsid Kuangtšouvani lahe oma valdusse, esines Jaapani valitsus sooviavaldusega Hiina valitsusele, et ta deklareeriks, et ei loovuta aga rendita mõnele teisele võimule ühtegi osa oma territooriumist Fukieni provintsis. Hiina rahuldaski selle sooviavalduse 26. IV 1898⁹⁵. Jaapanil

⁸⁸ Murray, lk. 123 jj.

⁸⁹ GK 1898, lk. 369.

⁹⁰ Murray, lk. 128 jj.

⁹¹ Dr. phil. O. Franke, Die Grossmächte in Ostasien von 1894 bis 1914, Braunschweig u. Hamburg 1923, lk. 135 j. (Järgnevas tsit.: Franke.)

⁹² Murray, lk. 130.

⁹³ GP XIV, 1, lk. 173. märkus*.

⁹⁴ Murray, lk. 130 j.

⁹⁵ Murray, lk. 126.

läks korda saavutada ka lepingut Jaapani asunduse asutamise kohta Šašis, mis asub Jangtse jõel, s. o. päris Inglise mõjualas, lääne pool Hankoud. See leping sõlmiti 18. VIII 1898. Selle järgi pidid asunduses kõik sillad, teed ja politseijõud olema Jaapani konsulaadi ametliku kontrolli all. Hiinlasil ja välismaalasil oli lubatud seal elada, aga nad ei omanud rendiõigusi, mis olid lubatud selle lepinguga jaapanlasile ⁹⁶.

Jaapanile oli tema mõju kindlustamisel Hiinas suureks abiks Ida-Aasia Kultuurliit (To-A dobun kwai), mis asutati Tokios a. 1899. Liidu eesmärgiks öeldi olevat status quo säilitamine Ida-Aasias, haridusliku taseme tõstmine ja rahvuslike jõudude kõvendamine. Liidu püüded leidsid ekspluateeritud Hiinas väga vastuvõtlikku pinda. Liidu ideede vaimne läbitungivus sündis Jaapani koolide asutamise teel, õpetajate saatmise teel Hiina koolidesse, üliõpilaste Jaapani ülikoolide juurde meelitamise kaudu ja budhistliku misjonitöö läbi Fukieni provintsis. Aga Jaapani edu kestus oli sel alal lühike, sest märgati, et jaapanlasil oli kaks loosungit: üks oli küll „Aasia aasialasile“, aga teine oli „Aasia Jaapanile“. Ida-Aasia Kultuurliit lagunes lõppeks Jaapani poliitika mõõdukusepuuduse ja ebaaususe pärast ⁹⁷.

Hiina ekspluateerimise nähtuste reale esimese Hiina kriisi ajal tegi poliitiliselt lõbusa lõpu Itaalia. Tajudes suurriikide silmapaistvaid imperialistlikke saavutusi, tuldi lõpuks ka Itaalias arvamisele, et Kaug-Idast sobiks hankida midagi ka Itaaliale. 28. II 1899 saigi teatavaks, et Itaalia on nõudnud Hiinalt Sanmun lahe loovutamist või renditamist. Hiina valitsus aga oli saadik Martino'le tema poolt läbirääkimiste alustamise suhtes saadetud noodi kohe tagasi saanud kinnitusega, et seda tehtavat vastastikuste sõbrussuhete säilitamiseks, mis võiksid segatud saada läbirääkimiste alustamisega ⁹⁸. See vastus sisaldas sügavat pilget, mida hiinlased võisid endale lubada, sest Itaalia polnud militaarselt kuigi tugev riik ja oli mõni aasta tagasi rängasti lüüa saanud isegi abessiinlastelt Adua juures.

Välisministri seletuse järgi olevat Itaalia valitsus tarvitusele võtnud vajalikud abinõud satisfaktsiooni saamiseks. Hiinlased vabandanud ja seletanud, et Itaaliat polevat tahetud solvata. Martino aga saatis Hiina valitsusele uue kirjutise ultimaatumi vormis, kus oli tingimuseks, et nelja päeva jooksul tuleb esimene noot tagasi võtta, läbirääkimised alustada ja teatada, et Hiina võtab Itaalia nõudmised põhimõtteliselt vastu ⁹⁹. See Itaalia nõudmine oli vähemalt koomiline, sest ultimaatumil polnud toeks kandvat jõudu. Itaalia välisminister ütles küll oma aruandes, et Martino esitanud ulti-

⁹⁶ Murray, lk. 92. jj.

⁹⁷ Franke, lk. 142 j.

⁹⁸ GK 1899, lk. 247 j.

⁹⁹ GK 1899, lk. 248.

¹⁰⁰ GK 1899, lk. 248.

maatumi omal initsiatiivil, aga näib vaevalt usutavana, et saadik oleks teotsenud nii tähtsa sammu puhul ilma vastava instruksioonita. Itaalia valitsus igatahes tühistas Martino sammu ja kutsus ta kohalt ära¹⁰⁰. Nähtavasti Itaalia valitsus tegi seda prestiiži päästmiseks ja ohverdas saadiku, tehes selle patuoinaks. Aga küsimus muutus siiski kabinetile saatuslikuks, sest saadikutekoda ei jäänud rahule. 1—3. maini tungiti saadikutekojas ägedasti valitsusele kallale ta Hiina poliitika pärast. Et võis loota ainult väikest enamust, siis kabinett loobus ja 14. mail kujundati uus kabinett¹⁰¹, mis sündmus osutuski Itaalia kogu Hiina-aktiooni tulemuseks.

Suurriikide poliitiliste sammude puhul ilmnenud äge võistlus monopoliseisundi ümber kordus ka igal pool majandusrindel eksklusiivsete majandustervikute vahel, kes püüdsid kramplikult kõrvaldada väliskapitali võistlust. Ka sellel rindel oli võite, kaotusi ja kokkuleppeid.

Üldiselt võib öelda, et Hiina oli kaetud peaaegu kõikjal välismaalaste eksploatatsioonivõrguga, mis oli küll mõnes mõttes hiinlastele kasulik, kuid ühtlasi ka kahjulik. Eriti solvav oli see aga Hiina rahvuslikele tundeile. Finantskapitali huve arvestama sunnitud imperialistlikud poliitikud püüdsid esimese Hiina kriisi ajal eriti silmapaistvalt teostada ka poliitilist ekspansiooni, et võimaldada oma maa kapitalidele võimalikult avarat rakendumisvõimalust. Hiinat kärbiti tükk-tüki järel ja näis, et kaugel ei ole aeg, kus Hiina üldse ära jagatakse. Ohinal püüti üksteise eest haarata paremaid osi Hiinast, kes oli poliitiliselt, majanduslikult ja sõjaväeliselt jõuetu ega suutnud osutada eksploatatsioonile tarvilikku vastupanu, kuigi välisriigid omavahel kibedasti võistlesid nii poliitilisel kui majanduslikul malelual, ja nende vahel seetõttu tekkisid olulised hõõrdumispinnad. Mahasurutud hiinlaste viha, mida suurendasid looduslikud õnnetused, nälg, puudus ja idamaine rumalus ning fanatism, purskus lõppeks esile suure rahvaliikumisenä, mis on tuntud Bokserite mässuna. Selle vaatlus ei kuulu aga enam käesoleva käsitluse piirkonda.

H. Fischer.

La politique des grandes puissances à l'époque de la première crise chinoise (1897—1899).

(Résumé.)

La Chine avait manifesté une grande faiblesse lors de la guerre sino-japonaise en 1894—1895. C'est pourquoi après cela les aspirations impérialistes des grandes puissances à l'égard de la Chine devinrent tout à fait irrésistibles. D'abord elles ne s'exprimèrent pourtant pas d'une manière active. Mais la situation changea une fois que l'Allemagne se fut emparée inopinément de Kiao-Tcheou. Alors suivit presque aussitôt la prise de possession de Port-Arthur par la Russie, à laquelle l'Angleterre

¹⁰¹ GK 1899, lk. 249.

répondit à son tour en prenant possession de Wei-hai-wei. C'est alors que la France jugea également nécessaire de s'attribuer Kouang-tchéou-wan, le Japon obtenant aussi quelques avantages moindres. La série se termina avec l'essai malheureux fait par l'Italie pour s'attribuer la baie de San-Moun.

Les grandes puissances avaient lié les avantages politiques mentionnés plus haut avec divers traités favorables à leur expansion économique, de telle sorte que la Chine presque tout entière fut couverte d'un réseau d'organisations servant à son exploitation économique et politique par les grandes puissances. Celles-ci naturellement, en arrivèrent en raison de la concurrence réciproque, à d'âpres oppositions, qui heureusement se résolurent d'une manière ou d'une autre sans guerre.

Üks eesti rahvalaul hilisema humanismi huviobjektina.

1533. a. Amelbeueris, Vestfaalis, sündinud saksa humanist Johannes Löwenklau, kes end nimetas ladinapärase nimega Leuenclevius, oli juba nooruseas palju maailmas ringi rännanud. See võis olla veidi aega enne orduriigi kokkuvarisemist, kui noor Löwenklau isa läkitusel saabus Liivimaale¹, kasutades juhust teadete hankimiseks kohalikkude elanikkude kohta². Toetudes teosele hilisemast ajast, milles käsitletakse moskoviitide sõdasid oma piirinaabritega, võib oletada, et Liivimaad külastades Löwenklau on käinud ka Venemaal ja Poolas. Viibinud pikemat aega Savoja hertsogi õukonnas, asus ta jälle suuremale reisule Ees-Aasia idamaile. Et ta oskas türki keelt, siis tõlkis ta mitu sealset rahvaste ajalooga seoses olevat käsikirja ladina keelde, neid osaliselt kasutades oma teaduslike kude teoste jaoks³. Sedaviisi on näiteks tekkinud „Annales Sulthano-rum Otmannidarum“⁴, kus esmakordselt mainitakse hiljemini palju läbiarutatud eesti rahvalaulu „Jõrru, Jõrru, jooks ma tulen“. Löwenklau arvab, et see laul on „livoni“ rahva laul. „Livoni“ rahva all tuleb tollal enamasti mõista läti rahvast. Tema arvamuse järgi kuulub mainitud laul lätlastele ja sõnastusega, kuidas ta tsiteerib laulu esimesed sõnad, paneb ta põhja hiljemini teiste uurijate poolt alataasa arutusele võetud teooriale, mille järgi lätlased olevat pärit Palestiinast. Algsõnus „Jeru, Jeru, Mascolon“ peituvat sõnad Jeruusalemm ja Damaskus, ja laul olevat nutulaul esivanemate kauge kodu meenu-

¹ „...zu der Zeit, da er von seinem Vater nach Liefeland geschicket worden.“ Chr. Kelch'i Liefländische Historia järgi, Reval 1695, lk. 13.

² „...et Leuenclevius, cum juvenis per Livoniam iter faceret.“ O. Hermelin, De origine Livonorum, Leipzig 1717 (Scriptores rerum livonicarum II, lk. 562).

³ „Commentationem de Moscorum bellis adversus finitimos gestis,“ Pistorii scriptores rerum Polonicarum'is, III köide.

⁴ Allgemeine Deutsche Biographie. Chr. Jöcher'i Allgemeines Gelehrten Lexicon, Leipzig 1750—1751.

tuseks⁵. Eksiteele viiva leidlikkuse suhtes on see tõlgendus nagu humanismi etümoloogiliste kombinatsioonide koolinäide.

Järgmisena võtab teate arutusele XVII sajandi alguses Dionysius Fabricius, katoliku kiriku preester Viljandis. Kui talupoeg Liivimaal, ütleb ta, mööda metsa luusib, siis hüüab ta valjult nagu ulgudes: „Jeru, Jeru masculu, Jehu, Jehu, Jehu.“ Seda laulu ta laulvat alati oma metshaldja (Waldgötze) auks⁶. Dionysius Fabriciuse käsikiri sai teatavaks laiemale ringkonnale alles XVIII sajandi lõpupoolel trüki teel. Seejuures selgub, et hiljemini enamik õpetlasi kõrvale jätab Fabriciuse loomuliku seletuse ja pöördub tagasi algteooriale.

Tartu ülikooli ajaloo professor Friedrich Menius (1632—1637) jutustab oma „Syntagma de origine Livonorum“is⁷, et Liivimaa elanikud olevat laulnud sõna „Jeru“ samas toonis alaliselt üles-alla oktaavi intervalli mööda. Nad ise tegevat seda sõna tähendust teadmata, nagu midagi, millel pole otsa ega äärt. Nende esivanemad aga olevat babüloonia vangipõlve kestel alati nutulauluga meelde tuletanud Jeruusalemma templit. Nii kompositsiooni kui tekstiga meenutasid nad sel viisil juudi kantileeni.

Samal arvamusel on Tartu ülikooli retoorika ja õigusteaduskonna professor Olaus Hermelin (1690—1699), nagu seda on näha ta väitekirjast „Dissertatio de origine Livonorum“, mis esmakordselt Brendeken'i juures trükiti a. 1698⁸ ja hiljemini uuesti G. Caspari poolt Leipzigit a. 1717⁹. Hermelin toetub siin Leuenclaviusele, kes läbi Liivimaa reisides olevat sageli nutulaulu kuulnud, ja tsiteerib laulu algsõnad järgmiselt: „Jeru, Jeru Masco loh“. Ta nimetab juudi hüpoteesi, et mainitud sõnad olevat tekkinud Jeruusalemma ja Damaskuse nimedest, kuid ise ei poolda seda oletust. Ta arvab, et liivimaa keele päritolu suhtes tuleb pigemini tähelepanu pöörata Itaaliale kui Palestiinale¹⁰. Tema arvates olevat „livonid“ õigupoolest romaani rahvas, kes rahvasterändamise ajal segunenud heruulidega ja siirdunud põhja poole. On iseloomulik, kui lahkuminevad on Hermelini teadmised, et ta lätlaste ja liivlaste päritolu seletusel satub nõnda fantastilisele eksiteele. Seejuures aga lükkab ta veendunult tagasi kõik väited, mis puutuvad eestlaste päritolusse gootidest ja brittidest ning ühemõtteliselt nendib nende sugulust soomlastega.

Veel enne Hermelini kirjutise esmakordset ilmunist oli juba

⁵ Ilmunud Frankfurtis M. ä. 1588, II trükk 1596. Hermelin tsiteerib selle asemel „Pandectae Historiae Turcicae“, Frankf. 1590.

⁶ Dionysii Fabricii, Historia Livonica sive Livoniae descriptio..., Rujen 1792, lk. 12 ja Livoniae historiae compendiosa series..., Rujen 1795 (Scriptores rer. liv. II, lk. 447).

⁷ Dorpat 1632 (Scriptores rer. liv. II, lk. 525 jj.).

⁸ Respondendiks oli üliõpilane Gustav Adolf Humble Jönköping'ist.

⁹ Olavi Hermelini, De origine Livonorum disquisitio, Lipsiae 1717 (Scriptores rer. liv. II, lk. 543 jj.).

¹⁰ Sealsamas, lk. 567.

nõndanimetatud nutulaulu küsimuste-kompleks selgitatud. See oli kro-
nist Chr. Kelch, kes võttis seisukoha Leuenclaviuse teate kohta
oma teoses „Liefländische Historia“ (Reval 1695). Ta lükkab strikt-
selt tagasi tema hüpoteesi, dokumenteerib üksikasjalisemalt Diony-
sius Fabriciuse ja jõuab lõpuks järgmisele otsusele: laul ei ole mitte
nutulaul, vaid armulaul, moodustades armastajate vestluse. „Jörru“
on tütarlapse nimi paganluse ajast või nimi, millega „armunud
mehed nimetasid oma sõbratare naisterahvaste hulgast“. Eksiarva-
muste lõplikuks kõrvaldamiseks lisab Kelch sellele selgitusele veel
laulu täielise eesti teksti¹¹ ja vaba saksa tõlke värssides.

Jörru! Jörru! jooks Ma Tullen
Erra tulle Ellaken.
Micks ep ella eile tulnut?
Eile ollin Ella üxinesse
Nüht ollen Wirbi wiekesse
Tulle Home Homikulla
Sies ollen Jelle üxinesse
Karkotella Kaste Ella
Siuka Sittika Willula
Siesz ollen Walmis Wainijull
Kaunis karja Satemalle.

Saksakeelne tekst kõlab järgmiselt:

Jerru soll ich zu dir kommen?
Nein mein Liebgen heute nicht.
Warumb hastu deine Pflicht
Gestern nicht in acht genommen?
Gestern war ich gar allein
heute werd selb fünffe seyn.
Morgen in der Morgenstunde
Wohlgewachsen's Zweigelein,
Will ich wieder seyn allein,
Drumb so traue meinem Munde,
Und komm Morgen ohn beschwer
Zu mir in voll Sprängen her.
Wann der Thau begint zu fallen
Und die trocken Erde kühlt,
Wann annoch der Käfer spielt,
Will ich dir schon zu gefallen,
Liebster, auff dem Rasen stehn,
Und mit dir der Heerd nachgehn.

¹¹ Teksti on juba varemini analüüsinud O. W. Masing, Rosenplän-
teri Beiträge's X 1818. Vrd. A. Saareste ja A. R. Cederberg, Valik
eesti kirjakeele vanemaid mälestisi, Tartu 1927.

Oma kirjutise koostamisel ei ole Hermelin kasutanud Kelch'i teost ja sellega tulebki seletada asjaolu, et ta on omandanud arvustuseta senise luulendi laulu juudi päritolust.

On huvitav, et juba XVII sajandil peale Kelch'i saksakeelse tõlke oli olemas veel tõlge ladina keeles. Mainitud tõlge leidub tuntud Palmiskiöldi kogus Upsala ülikooli raamatukogus¹² ühes teadetega lätlaste, liivlaste ja eestlaste kohta. Nende mitmekesiste andmete kirju segandiku tundmatu kompilaator — vahest oli see Palmiskiöld ise — tsiteerib Leuenclaviust, Einhorni¹³, Dionysius Fabriciust ja Kelch'i; eesti rahvalaulu suhtes ühineb ta Kelch'i väidetega. Lisaks tema andmeile ja saksakeelsele tõlkele esitatakse siin H. (s. t. herr) Örnhielm'i poolt valmistatud ladinakeelne tõlge.

Aastast 1668 teotses Upsalas ajaloo professorina ja muinasesemete kogujana Claudius Arvidsson Arrhenius, kes tõsteti aadliseisusse a. 1684 Örnhielm'i nimega. Viimaks ülendati ta riigi historiograafiks. Vanaduspäevil oli ta Upsala ülikooli raamatukoguhoidja; talle tehti ülesandeks kirjutada tekst Erik Dahlberg'i kuulsale vaselõikekogule „Svecia antiqua et hodierna“, kuid surm takistas teda seda teostamast. Viimaseil eluaastail oli tal küllalt vaba aega tõlketöö harrastuseks: ta valmistas tõlkeid rootsi ja ladina keelde. Võib kindlasti oletada, et ta on identne Palmiskiöld'i kogus nimetatud Örnhielm'iga. Kelch'i saksakeelse teksti tõlge ladina keelde on arvatavasti ta viimaseid töid, sest ta suri Kelch'i kroonika ilmumise aastal (1695). Võib oletada, et ta juba varem oli ühenduses Kelch'iga ja et selle poolt kroonika jaoks kogutud materjal oli temale tuttav.

Ladinakeelne tõlge on kokkukõlas küll saksakeelse kirjutisega, mitte aga eestikeelse tekstiga. Töö on kirjutatud voolavas humanistide ladina keeles ja on, nagu teada, esimene eesti luuleteos, mis on tõlgitud roomlaste keelde.

Ladinakeelsed värsid kõlavad järgmiselt:

Jörru, Jörru! Te invisam
non nunc, dulce suavium
heri cur officium
neglecti in me derisam?
Heri sola cubui
nunc sum quivis usui.
Cras nubente mox aurora
veni mi formosule
crede, solus apud me
Eris in iucunda mora

¹² K. 319. Elias Palmiskiöld (1667—1719) oli riigiarhiivi sekretär ja hakkas koostama oma kogu 80-ndail aastail.

¹³ Paul Einhorn, Historia Lettica, Dörpt 1649 (Scriptores rer. liv. II, lk. 56 jj.). Laulu kohta ei leidu midagi tema teoses.

veni mane crastino
currens cum tripudio.
Terram siccam refocillat
cum vos cadens vapidus
vitam reddens floribus
et cicada cum cantillat
tecum inter rosulas
visam capras olidas.

Georg Rauch.

Une chanson populaire estonienne sujet d'humanisme tardif.

(Résumé.)

L'humaniste allemand Johannes Löwenklau (qui avait aussi latinisé son nom en Leuencavius), né en 1533 à Amelbeuer, Westphalie, avait beaucoup voyagé par le monde et avait notamment visité la Livonie, profitant de cette occasion pour se procurer des renseignements sur la population locale. Il a traduit plusieurs manuscrits en latin. C'est ainsi par exemple que sont nées les „Annales Sulthantorum Otmannidarum“ où pour la première fois se trouve mentionnée la chanson populaire estonienne „Jörru, Jörru, jooks ma tulen“, plus tard beaucoup étudiée. Cette chanson a donné lieu à bien des interprétations fausses aussi bien de la part de Leuencavius que de la part d'autres également. Finalement le chroniqueur Chr. Kelch soutint que la chanson n'est pas une plainte, mais un chant d'amour, il donna une explication du nom de Jörru et ajouta encore le texte complet de la chanson estonienne, avec une traduction allemande libre en vers. Il est intéressant de noter qu'au XVIIIe siècle il y en eut encore une traduction latine. Celle-ci se trouve à la bibliothèque de l'université d'Upsal dans la collection célèbre de Palmiskjöld avec des renseignements sur les Lettons, les Lèves et les Estoniens. Vraisemblablement cette traduction a pour auteur le professeur d'histoire d'Upsal et collectionneur d'antiquités Claudius Arvidsson Arrhenius, qui fut anobli en 1684 sous le nom de Örnhjelm et enfin promu historiographe du royaume.

Arvustused.

Pauls Kampe, Baznīcu celtņieciņa Vidzemes zviēdru valdības pēdējos piecdesmit gados (1660.—1710.) (Jumalakodade ehituslik kujunemine Vidzeme's (Liivimaa Läti osas) Rootsi valitsusaja viimase viiekümne aasta jooksul (1660—1710). Riga 1937, 238 lk., 103 illustr.

Käesolev töö on ilmunud doktoriväitekirjana Riia Ülikooli arhitektuuriteaduskonna juures. Selle autor professor Kampe, juba varemini oma kirjutiste kaudu tuntud kui Läti vanema ehitusajaloo hea tundja, esitab siin uut ning tähelepanuväärset materjali. See pakub suurt huvi ka Eestile, sest Liivimaa nii Läti kui Eesti aladel valitsesid feinetseisega sarnanevad olukorrad ja kunstiajaloolisest seisukohast vaadatuna on neid raske eraldada. Suur osa arhiivimaterjali, mis on uurimusele aluseks, pärineb samuti E. R. Keskarhiivist, muude hulgas sari huvitavaid kaarte mõõtmisandmetega ja perspektiivskitse kirikuist.

Vaadeldav ehituskunst on üldiselt vähenõudlik, kuid autori

uurimus toob mitmeid ehitustehnilisi, kultuuriajaloolisi ja ka kunstniku-biograafilisi lisandeid, mis väärivad suurt huvi. Nii nagu Lõuna-Eestis, olid keskaegsed kirikud ka Lätis sõjast ja tulest laialdaselt rüüstatud. 1630. a. teatab superintendent Hermann Samson, et ainult pooltes Liivimaa kirikutes on võimalik jumalateenistusi pidada, ja suurelt osalt olid needki tugevasti lagunened. XVII sajandi lõpul ja kuni Vene okupatsioonini püüti võimaluste kohaselt hoolitseda ka jumalateenistusruumide eest. Autor konstateerib kolme elavamat ehitusperioodi, esimene haarab ajavahemiku 1638—1643, teine 1667—1671 ja viimane lõpuks 1691—1695. 125 kirikust, mis siinjuures ehitati, olid ainult seitse kivist. Neist märgime esijoones kirikuid Limbaži's (Lemsalus) ja Matiši's (St. Mattheus). Mõlemad on Riia linna-ehitusmeisteri Rupert Bindenschuh' mõju alused, kes ennekõike oli tuntud kui Riia Peetri kiriku võimsa tornikiivri püstitaja (valmis 1690). Kahtlemata läheneb Matiši oma suurejoonelise viilu ja kaheksakandilise kõrge torniga Peetri kirikule. Teatavat osa mängib ka Bindenschuh abilise, müürsepp Hinrich Hönnecken. Riia tähtsust maal toimuva ehitustegevuse suhtes ei tule imestella. Riia domineeriv seisukoht sel alal ilmneb muuseas ka selles, et siit hangiti ehitusmeistrid XVII sajandi lõpul ka Tallinna. Isegi ehitusmeister Tartus, Johan Harttenstein, ja Dettlef Friedrich Stübing Pärnus, tulevad Riias. Kampe poolt nimetatud Hans Dorsch esineb ka Eesti kunstiajaloo. Nii oli see tema, kes a. 1694 kutsuti Tallinna lõpetama Niguliste kiriku tornikiivrit.

Huvipakkuvad on ka tsenfraalkirikud, milledest näib olevat kunstilisemaid olnud Laudona (Laudohn). Siin ollakse liitunud Erik Dahlbergi poolt viljeldud ehitusviisiga. Selle kirikutüübi suurejoonelisemaid näiteid Baltikumis on Dahlbergi joonestatud Soome kirik Narvas. Riia kindralkubernerina avaldas Dahlberg oma mõju kindlasti ka ehituskunsti alal. Ka kuberner Michael von Storkirch, nagu seda esile tõstab Kampe, on ehitustegevuse huvides elavalt kaasa teotsenud.

Uurimus ei puuduta Eesti ala, ainult mööda minnes nimetatakse Karulat ja Sangastet, kus üks müürsepp, „der lange Mathias“, oli tegev XVII sajandi alguses.

Kampe rikkalikult illustreeritud raamatut iseloomustavad hoolikus ja asjatundlikkus. Teeneterikas publikatsioon selgitab siiani tumeda ja vähe tähelepanud lehekülje XVII sajandi Balti kunsti ajaloos. Isegi etnograafidele võiks see pakkuda huvi oma selgitustega XVII sajandi puuehitiste tehnikast. Ainulaadne pildimaterjal pakub meile sageli väärtuslikke vaateid kiriku lähemast ümbrusest kellatornide, häbipostide ja muuga. Täielik saksakeelne resüme teeb teose kergelt käsitledavaks ka mitteläतिकeelsele lugejaskonnale.

Sten Karling.

Hans Quednau, Livland im politischen Wollen Herzog Albrechts von Preussen. Ein Beitrag zur Geschichte des Herzogtums Preussen und des preussisch-livländischen Verhältnisses 1525—1540. (Deutschland und der Osten. Quellen u. Forschungen zur Geschichte ihrer Beziehungen. B. 12.) Ladu S. Hirgel, Leipzig 1939, 201 lk.

Preisi hertsogi Albrehti Liivimaa poliitika on leidnud baltisaksa ajaloolaste poolt tavaliselt väga laivat hindamist. Autor tõstatab probleemi veel kord hertsogi preisi aspekti seisukohalt.

Juba alguses olgu tähendatud, et paigutades Preisi-Liivimaa küsimuse Läänemere rajooni üldsituatsiooni raamidesse ja täiel määral arvestades hertsogi Liivimaal teotsenud vastumängijaid, on autor andnud erakordselt väärtusliku lisana poliitilisele ajaloole peaaegu romaanipõnevusega kirjutatud raamatu. Hertsogi poliitika lähtus sellest, et kindlustada Preisit Saksa riigi rünnaku eest, mille sihiks oleks olnud ordu restaureerimine. Ta kartis sellise rünnaku toetamist Liivimaa ordu poolt. Plettenberg lükkas tagasi erapooletusedeklaratsiooni, sest ta ei tahtnud lasta end viia vastuollu riigiga. Autor näitabki, millisel laialdasel viisil hertsog püüdis saavutada Preisimaa kindlustamist Liivimaa vastu. Tema kavaks oli Liivimaa sekulariseerimine. Liivimaa pidi luterliku ja saksa maana astuma siis tihedasse seosesse Preisimaaga ja üheskoos pidid nad orduriigi ajaloolist rolli jätkama. See ühendus pidi ühtlasi Preisi hertsogiriigi seisukorda kõvendama Poola riigiühendis ja talle võimaldama saada saksluse ja luterluse toeks Poolas. Sellisele poliitikale siirdumine tähendas Liivimaale suhete katkestamist riigiga ja kandumist Poola võimu piirkonda. Et see ordule ja Plettenbergile psühholoogiliselt võimatu oli, arvestamata mitmesuguseid teisi raskusi, seda hertsog ei taibanud. Temale oli luterlus kahtlemata südametunnistuseasjaks ja kui „sündinud riigivürstile“ saksa küsimus südameasjaks. Kui aga Plettenbergi veelkordse keeldumise peale hertsog püüdis kasutada survet Liivimaa ordu suhtes, siis selgus kohe sellise poliitika problemaatilisus. Vaatamata saksalikule ja luterlikule alusele õhutab ta — kuigi tulemusefta — Poolat vahelesegamisele Liivimaal piiskoppide ja katoliikluse kaitseks ning hässitab Taanit, Rootsit ja saksa vürste Liivimaa vastu. Selles salajases võitluses ei põlanud ta ühtegi vahendit liiga halvaks. Ühtlasi püüdis ta Liivimaal luterlasi organiseerida orduvastaseks võitluseks. Siinjuures läks aga ordu ja Preisimaa vahekordest sassi. Albrechti suurimaks edusammuks oli tema venna Wilhelmi valimine Riia koadjuutoriks. Meisterlikus poliitilises mängus laskis ordu Wilhelmi end Läänemaa vaenuses „surnuks joosta“ ja sellega langes kogu Preisimaa poliitikahoone kokku. Preisi poliitika oleks olnud õigustatud, kui Albrecht oleks tahtnud rakendada sel puhul ka oma militaarset jõudu, kuid hertsogil puudusid Läänemaa vaenuse ajal selleks võimalused. Hertsog siirdus taas Liivimaa vastasele õnestamissüsteemile võõraste õuedes juures, kuigi taipas, et mäng tema venna kasuks oli kaotatud.

Autori seisukohta, et Liivimaale oli konfessionaalne seos luterliku Saksamaaga väärtuslikum, kui klammerdumine võimetu riigi külge, võib pooldada, kuid peab autorist kõvemini alla kriipsutama, et Preisimaa poolt teostatud orduvõimu õnestamise poliitika — kõigi vahenditega — oli halvim tee, mida Albrecht oma suurejooneliselt mõeldud kavatsuse läbiviimiseks valida võis. Liivimaa orduriigi tugevus näitab end ilmekalt veel kord selles diplomaatilises võitluses, vaatamata juba saabunud täieliku tardumise ajastule. Ja hertsogile oli üsna selge, et ainult ordu tähendas Liivimaal midagi. Liivimaa ordu vastaste tühisuses ja võimetuses ei jää mingit kahtlust. Markkrahv Wilhelmi täielikku võimetust tõestab kõnesolev teos veelkordselt. Lohmülleri üksikasjalik iseloomustus laseb teda paista küll hea luterlasena, kuid mitte parema poliitikuna kui ta seni on kehtinud. Liiga vähe ilmneb Quednau käsifluses Albrechti tung oma pärusmaid laiendada. Liivimaa seisukohast vaadates ei saa hertsog Albrechti vabastada tema süüst Vana-Liivimaa

hukkmisel. Saksluse seisukohalt vaadates on tema poliitika Vana-Liivimaa saksa iseloomu säilitamisel üsna ekslik, sest tal puudus jõud selle läbiviimiseks¹.

H. Laakmann.

„Marseljeesist Internatsionaalini“. Toimetus: Aug. Oinas, Fr. Puksoo, R. Räägo, J. Uluots. I sari, Tartu, K./Ü. „Loodus“, 1937—1938.

Eestikeelne memuaarikirjandus pole seni just väga rikkalik. Nüüd on sellele ilmunud oluline lisa K./Ü. „Looduse“ väljaande „Marseljeesist Internatsionaalini“ näol. Esimene sari sisaldab mälestusi kaheksalt autorilt kümnes köites. Autoreid on mitmesugustest maadest poliitilise elu tegelasi ja teisi. Rõõmustaval kombel on esindatud rahvusvaheliselt tuntud autorite kõrval ka eesti avaliku elu tegelased, niihästi eestlased kui ka muulased, kel on oma koht meie minevikus.

Mari Raamoti „Minu mälestused“ kannavad isiklikku laadi. Autori noorpõlve käsitlevas osas tutvume eesti taluperekonnaga möödunud sajandi lõpukümnenditel, saame siitkaudu heita pilgu mitmele tolleagele elu probleemile, koolioludele ja kasvava intelligentsi olutingimustele. Abiellunud agronoomi ja hilisema iseseisvusaegse ministriga J. Raamotiga, satub autor Eesti avaliku elu keskele, kus tal tuleb läbi elada mitmesugused kogu maad haarava tähtsusega sündmused. Koos isikliku elusaatuse kujutamisega maailm autor eriti tähelepanuvääriva pildi Eesti ühiskonda vapustanud sündmustest 1905. aastal ja Saksa okupatsiooni ajal. Siin suudab autor tuua mitme huvitavaid lisandeid varemini avalikkusele teada olnud andmetele.

Sajandi alguse olustikku viib meid A. V. Bellegarde'i „Minu mälestusi Eestimaa kubernerina“. Autor oli Eestimaa kuberneriks aastail 1902—1905, niisiis ajal, mil Eesti ühiskonnas käiv kärimisprotsess küpses esilemurdmiseni „punasel aastal“. Kuigi autor mõnes küsimuses, nagu näiteks kohaliku rahvastiku mässulise meelsuse hindamises osutub pealiskaudselt informeerituks, ei sega see lugejas ärkamast sooja huvi autori õiglase, oma aja kohta küllaltki erakordse eesti- ja rahvasõbraliku suhtumise vastu. See asjaolu pakutavate faktiliste andmete kõrval teeb raamatu meie lugejale hinnatavaks (vt. lähemalt arvustus „Ajaloolises Ajakirjas“ 1937, nr. 3).

Hoopis teissuguseid muljeid tekitab R. von der Goltzi „Minu missioon Soomes ja Baltikumis“. Kirjeldanud lühidalt oma varasemat elulugu ja teenistuskäiku Maailmasõjas läänerindel, pühendab autor teose peaosas oma missioonile idas Soome kodusõtta sekka-lööva ja hiljemini Ida-Baltikumis suurte vallutusplaanidega tegeleva saksa väe ülemjuhatajana. Kogu see küsimuskompleks on tähtis Eesti ajaloo kujunemise seisukohalt, kuid eriti huvitav oleks meile muidugi Goltzi tegevus Landeswehri sõjas vastaspoole juhina. Kujunes ju Landeswehri sõda Saksa Baltimaade plaanide teostamise kulminatsiooniks, ühtlasi murrangupunktiks. Paraku püüab siit autor kiiresti üle libiseda, laskumata üksikasjadesse, mis iseenesest inimlikult on mõistetav. On kahetsetav, et autor osutab oma käsitluses

¹ Olgu siinjuures tähelepanu juhitud ka Quednau sõnavõtule Sture Arnell'i töö „Die Auflösung des livländischen Ordensstaats“ kohta „Jomsburg'is“ 1938, vihik 1, lk. 103—106, kus käsitellakse samuti hertsog Albrechti tegevust.

täiesti erakordset subjektiivsust, mis nähtus johtub kahest asjaolust. Ühelt poolt raamat ilmus trükist esmakordselt juba 1920. aastal, on niisiis kirjutatud vahetult käsitledava sündmuskäigu järel, mil autor viibis veel oma elamuste värske mõju all. Teiselt poolt kannab teost motiiv, õigustada autori tegevust, mis teatavasti äratas protesti mõningais pahempoolsemais ringkonnis Saksamaal. See tingib käsitelu teatava polemiseeriva tooni, mis pole vaba saksa imperialistliku propaganda kõrvalmaitsesest. Et selle all kannatavad fõsiasjad, on pikemata selge. Käsitelu laadi iseloomustab kõige paremini temas esinev rida näotuid kallaletunge autori poliitilistele vastastele. Neil põhjusil teos ei paku meie mineviku jälgijale oodatavat perspektiivide avardamist uelt küljelt sellises ulatuses, mida õieti peaks ootama.

Eesti ala saatuse kujunemine oli tihedasti seotud sündmustega Venes. Nii omavad tsaristliku Venemaa lõpukümnendite ajaloole pühendatud mälestused meie ajaloo seisukohast erilist huvi. S. J. Witte „Mälestused“ valgustavad esiteks kokkuvõtlikult tema noorpõlve, kuna edasi pearõhk langeb tema tegevuse kujutamisele riigimehena. Ja Wittel Vene teede- ja hiljemini rahaministrina, reformi teostajana, Portsmouthi rahu sõlmijana ja peaministrina on, millest jutustada. Tema teos võimaldab pilku heita Vene siseoludele ja selle telgitagustesse, alates Aleksander III päevilt käesoleva sajandi esimese kümnendi lõpuni. Otse hämmeldav on see avaliku elu tegelaste hulk, alates keisrite Aleksander III ja Nikolai II-ga, keda Witte kirju reana laseb defileerida lugeja ees. Nende tegelaste psühholoogiline iseloomustus on üsna plastiline ja värvikas. Vene korrutivse siseolundi käsitlemise kõrval ei jäeta ka välisuhteid väljapoole vaatlusvälja. Et see kõik on pipardatud hulga fõsieluliste lookestega, tuleb aina kasuks teose loetavusele. Kummatagi kerkib teose lugemisel mõtteid, mis äratades kriitilise meele ei luba eelarvamusteta anduda teose muidu nii huvipakkuva sisu küttesse. Witte ise jääb meist teose lehekülgedel kuidagi eemale. Võib-olla johtub see asjaolust, et autor oma isiklikud seisukohavõtud tihti esitab imperatiivsetena, ilma neid kaaluvalt põhjendamata. Ühtlasi jääb meile mõnevõrra võõraks Witte ideelis-loominguline pale riigimehena; näeme, et ta ei kuulu reaktsooniparteisse, kuid talle ei sümpatiseeri ka radikaalsemad reformitaotlejad. See asjaolu asetab Witte tema tegevuse ajal eraldatud seisukohale, mis avaldub teoses kibestundelises põhitoonis ja äärmiselt kriitilises, et mitte rohkem öelda, suhtumises kõigisse vene avaliku elu tegelastesse. Kõigele vaatamata on Witte mälestused vanakorraegse Venemaa lõpueelse ajastu jälgimisel suure tähtsusega allikaks, millest, kui temale läheneda vajaliku kriitikaga, võib saada hinnata-vaid teatmeid.

Samasse miljösse, kui praeguvaadeldud teos, viib meid M. Paléologue'i „Tsaaririik Maailmasõjas“. Autor oli viimseks Prantsuse saadikuks keiserlikul Venemaal. Oma mälestustes ta võtab vaatluse alla Maailmasõja ajastu. See on hoopis eriline võlu, millega Paléologue haarab oma lugejaid, alates esimesilt lehekülgedelt. Peene kultuurinimesena ja koolitatud vaatlejana esitab ta teravmeelseid ja sisukaid tähelepanekuid. See teos pole siiski lihtne muljete ja elamuste loend, vaid tema selgus ja vormikindlus võimaldavad lähenemist esteetiliselt vaatepunktilt. Kõik üksikosad liituvad tervikidee teenistusse ning seda selgemini näeme suuri põhi-jooni, mida mõõda kulgeb ajaloolise sündmuskäigu tee. Lõpule-

jõudnult leiame end endastmõistetaval veendumusel, et teisiti asi ei saanudki kujuneda antud olukorras. Võib-olla on see autori sugestioon, sellisel juhul aga oma diskreetse juures nii loogiline ja vastuvõetav, et lugeja laseb end meelsasti juhtida autori poolt osutatud teel läbi sündmustiku kirevuse.

Kirjanduslik väärtus ei ole selle teose ainukeseks vooruseks. Teos pakub hulga positiivset tõsiasjade materjali Maailmasõja ajastu jälgimiseks Venes ja rikastab seega ajaloolise tunnetuse võimalusi. Muidugi üksikasjades võib ju mõningailt seisukohtadelt kergitada vastuväiteid, mis siiski leiavad sobiva selgituse teose raamides. Mõne küsimuse hindamisel autor võib-olla ei osuta küllaldast paindlikkust. Omefi just see asjaolu iseloomustab autori üht tugevat külge. Ta lähtub kindlast printsüübist — oma missioonist Prantsusmaa liitlasriigis. Säilitada Venemaad tugevana ja tema jõudu killustamatuna, see oli Prantsusmaa huvi, selt aluselt lähtus Paléologue'i tegevus diplomaadina, sellelt aspektilt lähtub ka tema sündmuste käsitus. Seejuures autor on täiesti teadlik Venes kehtinud korra mitmepalgelistes puudustes. Tagantjärele hinnates olukorda võib käsitluse tuua korrektiive. Kuid just asjaolu, et autor ei ole „tagantjärele tark“, teeb teose seda hinnatavamaks. Teose olles kirjutatud päeviku kujul, registreerib autor päevade kaupa oma isiklike tähelepanekuid ja tegevust, ilma et ta seda täiendaks hiljemini ilmunud teiste mälestuste, allikate ja uurimuste varal. Sel kujul tema andmed esinevad autentsetena ja säilitavad allikalise väärtuse. Paléologue'i teos on igas suhtes kõnealuse seeria tähelepandavam. See on teos, mis äratav mõtteid.

Ühest tuntuimast pärast sõjaaegse Euroopa riigimehest räägitakse raamatus „Masaryk jutustab oma elust“. Teos on õieti endise Tšehhoslovakkia presidendi ühistöö meilgi hästi tuntud tšehhi kirjaniku K. Čapekiga. Masaryk jutustas Čapekile oma mälestusi, kes need üles märkis ja tagasi andis Masarykile, kes nad omalt poolt läbi vaatas ja varustas täiendustega. Teosest saame Austria-Ungari riigi ja tšehhi rahva üldolukorra taustal selge ülevaate Masaryki noorpõlvest, hariduskäigust, tegevusest õpetlasena ja kujunemisest avaliku elu tegelaseks ja riigimeheks. Kuid ka tema isiklik elu leiab küllaldast valgustamist. Kõigile neile vaatlusile on lisandatud vana, küpse Masaryki mõlgutusi mitmesuguste nähtuste kohta, millest koorub lugeja silmade ette Masaryki tõsine, jõuline, rangelt kõlblas isiksus. Midagi kodumaist õhkub neilt lehekülgedelt — ja tõesti, see kirjeldus on ju paralleel nii paljude meie haritlaste ja riigimeeste eluvõitlusele. Need on ju samad probleemid: hariduse saamisega käsikäes käiv ähvardav saksastumine, võitlus oma rahva eluõiguse eest võõrrahva ülimusvõimu vastu, lõpuks Maailmasõja olukorras tekkinud võimaluste kasutamine ja sellega seotud pingutused ning ärevused rahvusriigi rajamiseks. Siin näeme ühe meieaegse demokraatia sündi; kuid Masaryk puudutab ka küsimust, kuidas säilitada seda riigivormi. Tema arutlused moodsa ühiskonna kasvatusprobleemidest kuuluvad teose huvitavamate osade hulka. Poliitilise ajaloo seisukohalt on muidugi tšehhi avaliku elu käsitus ajastul enne Maailmasõda ja eriti tšehhi rahvusnõukogu tegevus sõjapäevil kõige sisukamad.

Senivaadeldud teosed käsitlevad suuremal või väiksemal määral riigi- ja avaliku elu küsimusi ja seega pakuvad lisandeid ajaloolisele uurimusele eriti poliitilise ajaloo alal. Kuid sarjas leidub ka teise-laadseid teoseid. Seiji Noma „Minu elu“ näitab ühe jaapanlase

elukäiku vaesest poisist suure kirjastusettevõtte juhini, rikka ja mõjuka isikuni moodsas Jaapanis. Need pole poliitilised memuaarid, nad ei oma ka mingit erilist tähtsust meie seisukohalt. Nad pakuvad vaid psühholoogilist huvi ühe isiku püüdlikkuse ja sitkuse iseloomus- tusena. Kahtlemata huvitav on jälgida Noma arutlusi äripõhimõtte- test, mis ta rajab range kõlbluse alusele, ja tutvuda tema järk- järgulise arenguga ärialalisest võhikust-kooliõpetajast moodsaks suurettevõtjaks. Tema päritolu ja tegevusmiljöo lisandavad kogu saajale eksootilist koloriiti, mis võib-olla oligi põhjuseks teose võt- miseks kõnealusesse sarja.

H. Fordi raamatu „Minu elu ja töö“ puhul kerkib eeskätt küsi- mus, kas siin üldse on tegemist mälestustega tavalises mõttes. Vii- maste iseloomulik joon — isikusaatuslik moment — siin peaaegu puudub. Puudutades enese elukäiku äärmiselt napilt, autor ei esita teisi isikunimesid niisama hästi kui üldse mitte. Muidugi on mehel nagu Ford isiklikke mälestusi Ameerika avaliku elu küsimus- test ja üldisegi poliitilise elu areenilt kas või näiteks Maaailmasõja päevilt. Ta on aga eelistanud neid kõrvale jätta. Nii on Fordi raamat pigemini äritehnika ja tööstuspsühholoogia käsitus, millel on vaid baasiks isiklikud kogemused. Räägitakse printsipidest, mitte isiku- test. Fordi tegevus on teafavasti leidnud mõnesugust kriitikat. Tema teost võib vaadelda kaitsekõnena oma tööstusteooriale. Seepärast läheneb see teos üldlaadilt oma kandva motiivi poolest Goltzi omale.

Kogu sari väliselt küljelt on üsna esinduslik; peab nentima, et on nähtud tehnilist hoolt. Siiski torkavad silma mõned tõlkevead, millest vaikides ei saa mööduda. Kõigepealt üks tüüpiline eksimus meie tõlkijatel: ei tehta vahet diviisi ja divisjoni vahel (sest et lääne- keeltes siin vahe puudub). Paléologue II lk. 16 on tõlgitud divisjon, peab muidugi olema diviis. Sama lugu on lk. 120. Lužiči (saksa k. Lausitz) slaavlasti nimetatakse sorbideks, aga mitte serblasteks, nagu siin tõlgitud (Masaryk, lk. 102). Samal leheküljel esineb Lužič-Lau- sitzi kohanimi mõlemal, nii tšehhi- kui saksakeelsel kujul. Ühtlus oleks soovitav. Tõlge „Poola keisririik“ Witte II lk. 237 põhineb ilmsel arusaamatusel. Tarbetu on uue laensõna sissetoomine — tru- pid (õige väeosad, Goltz, lk. 264, Masaryk, lk. 252).

Teoste käsitlemist korduval kasutamisel hõlbustavad teoste lõppu lisatud isikunimede registrid. Vaatamata asjaolule, et kõik teosed ei seisa võrdsel tasemel, peab siiski tähendama, et ilmunud sari on oluliseks sammuks teatava lünga täitmisele meie raamatu- turul. Belletristilise huvi rahuldamise kõrval suudab enamik vaafus- alustest teostest vastu tulla ka ajalooliste huvidega lugeja nõudlus- tele. Ootuspõnevus järgneva sarja vastu on õigustatud.

Lemmit Mark.

Kolonel Jaan Maide ja leitnant Ernst Valdin, 6. jala- väepolk Vabadussõjas 1918—1920. 6. Rahvaväe Polgu Sõjaväe- laste Ühingu väljaanne, [Tallinn], 1938, 767 lk. + 5 pilditahvlit + 11 suurt skeemi.

Meie vabadussõjaaegsete väeosade ajalugusid käsitlevate eri- teoste arv piirdus seni ainult neljaga, mis on ilmunud a-il 1921—1936¹. Allakirjutatul on teada, et peale nende siiski tööta-

¹ Need on järgmised: Eesti rahvaväe 9. jalaväe polk 16. jaanuarist 1919 — 1. jaanuarini 1921. Korraldanud komisjon — alamkapten Tuisk,

takse jõudumööda mitme väeosa ajaloo koostamisel, mida on algatanud nii väeosa rahuaegsed järglased kui ka sõjakaaslased. Kuigi mõned seniilmunud teosed ei rahuldanud teaduslikke nõudeid, on nad ikkagi hästi täitnud eeskätt Vabadussõja populariseerimise ülesandeid ja oma väeosa pedagoogilisi vajadusi. Selles mõttes sai tõsise tunnustuse osaliseks 1934. a. ilmunud kapten P. Kangro „Sakala Partisanid...“ (vt. ajakiri „Sõdur“ 1934. a. nr. 48, lk. 1238—1240).

Nüüd, 6. jalaväepolgu 20. aastapäevaks (21. XI 1938) ilmunud uue teose näol aga esineb meile kahtlemata järsk hüpe väeosa-ajaloo täiuslikkuse suunas. Teose autorid kolonel J. Maide, sõjaajaloo alal juba tuntud viljakas autor, ja leitnant E. Valdin on esitanud kapitaal töö, mis oma suuruselt ületab kõik seniilmunud väeosa-ajalood.

Siin pole võimalust lähemalt refereerida ega analüüsida teose sisu. Märkimem väärt ära peatükide järjestust, mis, olgu tähendatud, on teoses nummerdamata. Raamatu väljaandja eessõnale järgneb polgu vabadussõjaaegselt II pataljoni ülemalt haridusminister kolonel A. Jaakson'ilt saatepühendus, milles on antud veenvas sõnastuses sügavmõtteline ideoloogiline põhjendus polgu ajaloolle, ning sellele järgneb juba autoreilt lühike eelsündmuste ülevaade (lk. 9—12), et juhtida lugeja polgu sünniloo juurde. Esimeses peatükis (lk. 13—84) leiabki käsitlust polgu sünd, arenemine ja heitlused Saksa okupatsioonivägedega Pärnus ja Viljandis. Teine peatükk (lk. 85—328) vaatleb polgu võitlusi punavägedega lõunarindel 1918. a. detsembrikuu lõpust 1919. a. maikuu lõpuni. Kolmas peatükk (lk. 329—508) on pühendatud polgu tegevusele Landeswehri sõjas. Neljandas peatükis (lk. 509—572) kirjeldatakse polgu tegevust Pihkva operatsioonis 1919. a. juuli teisel poolel ja augustis. Viiendas peatükis (lk. 573—668) vaadeldakse polgu kaitselahinguid idapiiril Irboska, Laura ja Narva ümbruses Vabadussõja lõpuni. Kuuendas peatükis (lk. 669—678) on antud üldine kokkuvõte ja mõningaid statistilisi andmeid. Viimaks eraldi peatüki (lk. 679—746) moodustavad veel lisad, milles leidub ülevaade polgust ja ta järglasist rahu ajal (major J. Jako sulest), polgu vabadussõjaaegne juhtkond, kaotused ja autasud. Lõppeks (lk. 747—767) on toodud üksikasjaline teose käsitlemise juhis.

Säärase üldise ülesehitusega on suurepäraselt saavutatud aine ülevaatlikkus. Jaotused peatükkideks ja viimaste alajaotused on läbi viidud nähtava otstarbekusega, kokkukõlas polgu raamistikus asetleidnud sündmuste ning küsimuste arenemisega. Äärmisel juhul ehk võiks tekitada vaidlusi küsimus, miks Landeswehri sõda kirjeldav peatükk on paisutatud palju suuremaks teistest peatükkidest. Landeswehri operatsioon teostus ju võrdlemisi lühikese aja jooksul ja siin polgu tegevuse pinge, kuigi haruldaselt tugev, polnud kaugełtki nii mitmetahuline, nagu kõigis teistes operatsioonides. Osalt on selle paisumisele kaasa mõjunud ka polgu tegevusraamist väljaspool olnud olukorra hoopis ulatuslikum valgustamine, niisama vastase kirjeldamine lähemalt, kui see on sündinud mujal, kus selleks on vähem allikaid. Peab ütlema, et nüüsi on leidnud küll

alamkapten Tomson ja alamkapten Maasik. K.-Ü. „Kool“ Tallinnas 1921. 384 lk. — Geschichte des Baltenregiments von Baron Wilhelm Wrangell F. Wassermann, Reval 1928, 160 lk. + 4 l. skeeme. — Sakala Partisanid 1918 1934. [Peeter Kangro, kapten] Sakala Partisanide Ühingu kirjastus 1934. [Viljandi.] 404 + 2 lk. — Scouts Rügenment Vabadussõjas. Arne Võting, leitnant. Seltsi „Scouts-Rügenment“ kirjastus 1936. [Tallinn.] 496 lk.

tabava lahenduse mõnigi küsimus, mille sünteetiline käsitlus meie kirjanduses seni puudus. Kuid sellest hoolimata jääb püsima küsimus, kas polgu ajalugu siin ei ole mõnel määral üle koormatud või kuivõrra põhjendatud on just siin kõrvalekaldumine üldise proportsiooni nõudest. Kuid kordan, et see võib olla ainult vaieldav küsimus, mille esitaja ei mõtlegi sellega vähendada teose vooruste tunnustamist.

Raamatu sirvimisele asudes tekib nagu kahtlus, kas üheleainsale väeosale, olgugi suurimaks nimetatule, nii mahuka teose pühendamine peaks olema õigustatud. Ent mida kaugemale jõuad lugemisega, seda kaugemale hajuvad niisugused kahtlused ja annavad maad arusaamisele, et raamatus antud ruum on võimaldanud vaadelda polgu eluavaldusi siiski ainult õige konspektiivselt. Süvenedes mõnede sündmuste arenemisse, näiteks Ruhja ümbruses 1919. a. aprilli lõpul (lk. 224—252), Pihkva taga 1919. a. augustikuu teisel poolel (lk. 547—572) ja mujal, tunned isegi puudust, et neid sündmusi ja tegevust ei ole analüüsitud rohkem sõdurite meeleolu taustal. Neil ja paljudel muil puhkudel tekib vältimatu vajadus lähemalt tundma õppida polgu juhtiva koosseisu, vähemalt ohvitseride isikuid. Siin oleksid olnud suureks abiks, lisaks teoses antuile, veel järgmised teated iga juhi kohta: vanadus, sotsiaalne ja maa-alaline päritolu, haridus, elukutseline tegevus eraelus ja ametikohad Maa-ilmasõjas. Võimalikult kõigi samasuguste teadetega ka terve polgu sõdurite kontingendi avaldamine kergendaks ju väga hästi polgu vaimse palge mõistmist. Niiviisi võiksime üles seada veel rea küsimusi, millele Eesti sõjaväe lahingudoktriini seisukohalt väeosa ajalugu on võimeline andma konkreetseid valmisvastuseid. Siis oleks veel suure väärtusega, kuigi väeosa ajaloo ulatuses peaaegu teostatamatud, üksikasjalised viited allikaile. Ent teame, et siis teos oleks paisunud mitmevõrra suuremaks käesolevast. Igatahes ei pea paika arvamine, nagu oleks väeosa ajaloole rohke ruumi andmine liigne.

Allikatena on autorid kasutanud õige suurt kogu arhivaale ja kirjandust. Peaallikatena on leidnud kasutamist arhiivimaterjalid (lk. 759), mille hulgas juba üksnes Vabadussõja Arhiivi arhivaalid moodustavad aukartusfäratava kogumi (lk. 5). Arhivaalide läbitöötamine on nõudnud iseäranis käsikirja koostajalt leitnant E. Valdin'lt erakorraliselt ennastalgavat püsivust ja armastust töö vastu. Allikate loendamisel on autorid nimetanud Vabadussõja Arhiivi kõrval ka Läti Sõjaarhiivi (lk. 759). Siin on aga tegemist nähtavasti mitte otseselt Läti Sõjaarhiiviga, vaid meie Vabadussõja Arhiivi ühe kirjakoguga (fondiga), millesse on koondatud ärakirju Läti Sõjaarhiivi arhivaalidest. Et tekstis peaaegu sugugi ei leidu viiteid vastavaile allikaile, siis puudub võimalus üksikasjaliselt kontrollida ühe või teise väite tõenäosust ja näha, kuidas on teostatud vastuoluliste allikate seletamist. Ent üldjoontes näib olevat töö kokkukõlas arhiivianndmetega, mida on käsiteldud hoolika kriitikaga. Kui peaks leiduma vigu, siis võib-olla ainult mõne väiksema küsimuse sekka „ärapeidetult“, nii et nad kedagi ei eksita ega pahanda. Oluliseks viperuseks ei saa lugeda ka näiteks Mõisaküla suunas pealetungi-käsu saamise kuupäeva märkimist „7“ jaanuariga „6“ jaanuari asemel (lk. 117), kuigi see ei ole täpselt kokkukõlas arhiivianndmetega (vrd. Eesti Vabadussõda 1918—1920, I, lk. 375). Niisama tuleb pidada ainult trükiveaks Holdre veskisse ja Koorküla suunas II pataljoni osade retke märkimist 24. jaanuarile (lk. 146), kuna see retk Vabadussõja Arhiivis asuvas autorite käsi-

kirjas (lk. 148—150) kokkukõlas arhiivandmetega on kirjeldatud 25. jaanuari sündmuste hulgas. Millegipärast on autorid Tallinna üksiku eskadroni nimetanud Tallinna eraldi eskadroniks (lk. 242, 243, 258, 261, 264, 298, 375 ja mujal), kuigi nendel oli teada selle ühiku õige nimetus (lk. 242 joonealune märge).

Teos on rikkalikult illustreeritud. Tekstis ja eritahvleil ning erilehtedel leiduvad 258 pilti ja 53 skeemi aitavad palju täiendada ning selgitada muud teksti. Iseäranis kergendavad orienteerumist skeemid, mille koostamisel ja tehnilisel valmistamisel on osutatud meisterlikku asjatundmist. Päevapiltide hulgas on aga rohkesti üksikisikute piite ja mõned maastikupildid pärit palju hilisemast, rahuajast, ja seepärast ei ole nad võimelised täielikult tõlgendama seda olustikku, mille elustamiseks nad peaksid olema avaldatud. Seda seika võib lugeda teose puuduseks, mille kõrvaldamine, peale vastava äramärgimise, ei olnud küll autorite võimuses, kuid mida väljaandja hea tahtmisega küll oleks võinud ehk mõnevõrra vähendada. Seevastu hoovab aga tihti võltsimatut „kaevikuhõngu“ sõdurite ja ohvitseride päevikuist, mille katkendeid on ohtralt suure osavusega teksti põimitud. Seda kaevikuhõngu ei ole summutatud ka autorite poolt mõnel pool ettevõetud „kaevikukeele“ silumisega.

Teoses on jäädvustatud palju kujukaid pilte üksikvõitlejate ja nooremate juhtide algatusest, mis on toonud suuri tagajärgi (lk. 378—379, 412—413, 548 jne.). Seda voorust on alati eriti meil kõrgelt hinnatud ja selle vajadust ka tulevikuks on sõjavägede ülemjuhataja korduvalt alla kriipsutanud.

Rõõmustavalt paistab silma, et autorid on hoidunud naaberväeosade erinevuste hindamisest, mida midu on olnud mõnel märgata „müksude“ näol ebameeldivate naabrite pihta. Üldse on terves raamatus ka oma polgu kirjeldamises valitsemas kaine asjalikkus.

Teose sisu kohta ei ole ära märkida midagi laitvat. Väga head üldmuljet kahandab veidi tunne, nagu oleks kogu teoses polgu vaimne pale esitatud niidelda liiga siledaks-ümmaraks idealiseerituna ja selle läbi ära varjatud raskuste ning väsimuste kortsud. Mulle isiklikult oleks meeldinud, kui polgu elus ettetulnud ka ebameeldivad, eitavad nähtused, äpardused ja pahandused vastavalt nende tähtsusele oleksid leidnud äramärgimist natukene kumeramalt ja ilma paitavate silumisteta. Väeosa kui orgaanilise terviku elus paraku juhtuvate kriiside võitmine on õieti niisama kanguse tunnus, nagu vastase võitmine. Nende vaatlemise vajadust ei eita pedagoogilised kaaluflused ega ajaloolise tõe otsimine.

Keel on ladus ja mõtted on kõikjal väljendatud selgelt. Sõna „landesveer“ kirjutamises pooldan autorite viisi. Kuid kas poleks õigem see kui võõrapärane ja mitte otseses tähenduses tarvitav sõna asetada jutumärkide vahele?

Teose välimuse eest hoolitsemine ja trükitehniline toimetamine on olnud häis ja osavais kätes. Pisut paremini oleks siiski mõjunud, kui tekstisse detailiseerimiseks vahelekiilutud pikemad tsitaadid oleksid olnud trükitud erineva, näiteks peenema kirjaga.

Kokkuvõttes tuleb tunnistada, et autorid püsiva fõõga võrdlemisi lühikese aja jooksul on suutnud suurest allikatehulgast luua sünteesi ning anda suurteose, mis meetoodiliselt paljuski võib olla eeskujuks teoksil olevaile väeosa-ajalugudele. Suureks kasuks teose autoritele on silmanähtavalt saanud ka Vabadussõja Ajaloo Komitee Töökomisjoni juhi kolonel M. Kattai praktiliste näpunäidete ära-

kasutamise. Teos kiidab tegijaid ja on tunnistuseks, et 6. jalaväepolgu vabadussõjaaegne tugevus on pändunud õnnelikult tema järglasile. Vabadussõja ajaloo kirjandus aga on sellega rikastunud silmapaistva väärtteose võrra.

H. Tulnola.

G. von Walther-Wittenheim O.S.B., Die Dominikaner in Livland im Mittelalter. Die natio Livoniae. Istituto Storico Domenicano, S. Sabina, Roma 1938 (Institutum Historicum FF. Praedicatorum Romae ad S. Sabinae, Dissertationes Historicae, Fasciculus IX), 159 + XIV lk.

Võime taas rõõmutseda sisuka raamatu üle, mis heidab rikkalikku valgust seni üsna vähe tuntud vana-liivi kirikuajaloo uurimisaladele. Käsiteldav töö on seda tähelepanuväärsem, et on kirjutatud isiku poolt, kes on üsna kodune katoliku kiriklikkudes ringides ja sünnilt põlvneb Baltikumist.

Üheksas peatükis vaatleb autor liivi dominikaanlike asu-
mitte tekkimist, nende kiriklikku, teaduslikku, arhitektoonilist ja majanduslikku tegevust, suhet maahärradega, ilmliku vaimulikkonnaga ja rahvaga. Lõpus esitatakse kaks peatükki kloostrireformi ja protestantismi sissetungi kohta liivi kloostrile. Lisana on pakutud rida enamasti senitrukkimata allikaid, esijoones Tallinna linnaarhiivist.

Teos on üldjoontes täiesti objektiivne, kuigi on kirjutatud katoliiklikult aspektilt ja seepärast näiteks küsimust Lutheri õpetuse tähtsusest Liivimaale on käsiteldud teatavast kindlast vaatevinklist.

Raamatu peavoorustena tõstaksin järgnevat esile. Esmakordselt on kasutamist leidnud Liivimaa ajaloo uurimise otstarbel dominiiklaste ordu paarhiiv Roomas, mistõttu on ajaloovalgusse tõstetud nii mõnigi hinnatav üksikasi, eriti *natio Livoniae* esinduse kohta ordukapiitlites. Teise eelisena tuleks mainida Tallinna linnaarhiivi seni avaldamata materjalide kasutamist. Nende tähtsus on peamiselt majandusajalooline, sest Tallinna klooster on ainuke Liivimaal, mille kohta evime arveid ja teatava liigi memoriaale, kuigi ainult lühikese aja kohta a. 1516—1524. Ühegi teise kloostrile üle ei ole meil säärast allikamaterjali, mis muide autori poolt ei ole täiesti ammundavalt leidnud käsitlemist. See kohustab meid mõtlema spetsiaalmonograafiale Tallinna dominiiklaste kloostrile kohta.

Väga tänuväärne on eriti peatükk Liivimaa kloostrite teadusliku tegevuse üle, mis avab meile uusi vaatevälju ja on loetav katkematu huviga. Samuti on olulisemas osas uued kloostrireformi kirjeldus XV sajandi lõpust ja kujutus Liivimaa liitumisest *congregatio Holladiae*'ga. Küll puudub aga viitamine samuti Hollandis kodunenud „ühiseluvendadele“. Lõpuks pakub mõndagi uut ka reformatsiooniaja käsitus, kusjuures olgu eriti tähelepanu juhitud Tallinnast pärinenud Balthasar Wanneman'i osale, kes sai Meissen'i piiskopiks ja dominikaani provintsi „Saxonia“ provintsiaaliks (lk. 32).

Evides silmapaistvaid voorusi, omab raamat siiski ka tundu-
duvaid varjukülgi, mis näitavad endid lähemal vaatlusel. Juba literatuuriloendis leiame terve hulga vigu ja väljajätmissi. Poleks tulnud märkida mitte „Papst, Ed.“ — vaid „Pabst“; Arbusowi „Grundriss'i“ oleks tulnud kasutada 1918. a. väljaandes

(mitte 1908. a.); Läti Henriku kroonikat Arndt-Pertz'i väljaandena, mitte täiesti vananenud Hanseni oma (*Scriptores rerum Livonicarum*); Paul Johansoni (!) ei ole tööd nimega „Eesti Keel“, Tallinn 1929; „Livländische Güterurkunden“ on ilmunud kahes osas. Roomas üllitatud Ammann'i tuntud töö („Kirchenpolitische Wandlungen...“) näib olevat jäänud Walther-Wittenheimile tundmatuks. Samuti on autori poolt kahe silma vahele jäetud väga tähtis (ka Liivimaa ajaloole) allikate kogu „Finlands Medeltids Urkunder“, välja antud Hauseni poolt; Tallinna Mustpeade arhiiv pole leidnud kasufamist. Muide, surnud dr. N. Busch ei olnud linnaarhivaar (lk. V ja 63), vaid linna raamatukoguhoidja Riias. Arbusow-Buschi tööd Riia linna raamatukogu varade kohta (1937) Walther-Wittenheim ei tunne.

Leidub ka lokaalajaloolist laadi vigu, mis pole vähem taunitavad. Lk. 1 segatakse Petseri klooster (asut. umb. 1473) XII ja XIII sajandi sündmustesse; lk. 8 järgi olevat kuningas Valdemar II saatnud Tallinna munki, kus piiskopile kuuluvat „grosse Burg“ (!); pealegi nimetatakse Tallinna linna „bischöflich“ (lk. 81); väide, et Tallinna lähedal olevat „Königsteich“ (lk. 11, 54), on arusaamatus, sest asi puutub kuningale kuulunud ülemiste järve; puuduvad ka igasugused autentilised tõendused, et linn oleks evinud alul Ojamaa õigust (lk. 24). Luckenbach (lk. 57) ei olnud „Bürgermeister“, vaid igatahes ainult lihtkodanik; samuti ei ole Pirita klooster asutatud a. 1412 (lk. 62), vaid a. 1407. Dünamunde olevat müüdüd ordule a. 1303 (lk. 60, 1305!) ja Eestimaa olevat „wohl“ ostu teel a. 1346 ordu kätte läinud (lk. 11).

Esitatu on ainult väike „pärlide“ loend. Võiksime seda jätkata üldise ajalooga ajaloolise maadeteaduse alal: autorile näib olevat teadmatu, et Sund on Stralsundi lähendatud nimi (lk. 27), samuti nagu Holm Stokholmi suhtes (lk. 111, 119); *Octoniensis* tuleks lugeda *Ottoniensis*, s. o. *Ottonia* = Odense Taanimaal (lk. 22). Lund on autorile „Rootsi peadiotsöös“ (lk. 10). Teadmised alamsaksa keele kohta on kirjutajal mitterahuldavad: ta loeb vastavaid tekste korduvalt ekslikult (lk. 42, 96, 100, 140, 150); tõlgendab „Roetscher“ suitsukaladeks, kuna need on aga kuivatatud tursad (Stockfische) Norrast (lk. 51—52); „Nordensche Laken“ pole olemas, küll aga sellised Nearden'ist (lk. 55). — Et Mindowe kinkimised on olnud võltsingud (lk. 83), see on üldiselt tuntud, nii et ülearune on seda siin veel rõhutada.

Ebameeldiv libastumine on juhtunud Walther-Wittenheimile Albertus Magnuse suhtes. Lk. 20 laseb ta teda Liivimaad külastada, lk. 156 lisas aga, tuleb autor otsusele, et ta ei võinud seal olla! See tohiks eeldada teatavat pealiskaudsust, samuti nagu patriitside ja gildivendade vastakuti seadmine lk. 93. Kui Heise Pattiner, katoliiklikuks jäänud Tallinna bürgermeister, *ex officio*, kui Püha Johannese seegi eestseisja, kloostrile ande toob, arvab Walther-Wittenheim selles näha võivat erilist sümpaatiat dominiiklaste suhtes, kelle teeneks ta arvabki Pattineri katoliiklikuks jäämise (lk. 96).

Võiks leida veelgi lisa eelnevale, kuid piirdugem olulisemaga. Mainitud olgu ainult veel, et jumalateenistuse, eriti dominiiklaste pühakute-kalendri omapära kohta Liivimaal ei ole pakutud midagi, kuigi leiduks vastavaid allikaid.

Niisiis näeme, et teoses esineb nii valgust kui varju. Muidu täiesti soliidse töö suhtes oleks näinud meelsasti hoolikamat läbitöötamist, mis oleks taganud pealiskaudsusvigade vältimise. Iga-

tahes on rõõm lugeda seda huvitavat raamatut, mis rikastab meid paljude uute tõsiasjadega ja on allikate lisa tõftu kestva väärtusega.

Loodetavasti järgneb sellelaadilisi spetsiaaltõid Liivimaa kirikuajaloo alalt veelgi, et saaksime sügavamalt pilku heita katoliku vaimulikkonna kultuurtõosse meie kodumaal.

P. Johansen.

Arvi Korhonen, Suomen itärajan syntyhistoriaa. Porvoo-Helsinki 1938, 283 lk.

Soome idapiiri sünniajalugu on juba ennegi käsitusel olnud, nüüd on selle juures põhjalikumalt ja üksikasjalisemalt peatunud oma pikemas uurimuses meil hästi tuntud soome uurija dr. A. Korhonen, kasutades ohtrasti allikaainest, peamiselt trükkimata, Rootsi ja Vene arhiividest, lisaks Tartu Ülikooli arhiivista. Rootsi Riigiarhiivist Stokholmis on kasutatud allikaainest Muscovitica-nimelisest kogust, esijoones vene piirikomissaride raporteid kuningale, milledele sageli on juurde lisatud mõlema poole, Rootsi ja Vene, volinikkude kirjavahetuse koopiaid ja tõlkeid, mis võimaldavad jälgida piirilkäimisega piirimääramise pisemaidki üksikasju. Osa neist raportitest on küll hävinud. Eriti väärtuslikku ainet on saadud Nõukogude-Vene välisministeeriumi kantselleisse koondatud dokumentide kogust, kus leidub piirikomissaridele saadetud juhtnõore ja kirju ja nende raporteid. Sellest allikaainest on olemas Soome Riigiarhiivis fotostaatide kogu a. 1617—1619 kohta, kuid selles materjalis on tühikuid. Teadmata on ka, kas Vene arhiivides leidub lisamaterjali ja kas piiri kindlaksmääramise lõppaastaist on olemas niisama palju allikaid kui algaastait. Asudes probleemi käsitlusele ja nimelt Soome idapiiri sünniloo vaatlusele märgib autor ära selle tõsiasja, et Stolbova rahulepingu tekst ei määranud piiri kindlasti ära ja et alles hiljemini piirilkäimisega ja seoses sellega koostatud piirilepinguga on määratud kindlaks Käkisalmi lääni piirijoon ja et piirilkäimisel on tähtis osa Soome idapiiri sünniloos. Seejärel asub autor üksikasjaliselt jälgima piirijooone kujunemist, kirjeldades piirilkäimise esimest järku 1617, piirinõupidamisi 1618, piirilkäimise seisakut 1618—1619 ja uusi nõupidamisi 1619—1620, piirilkäimise lakkamist 1620—1621 ja piirilkäimise lõppu. Ainese hoolika käsitluse läbi tutvume põhjalikult Soome idapiiri jääva kujundamisega. Uurimusele juurdelisatud piirikaardid hõlbustavad jälgimist väga tõhusalt.

Korhoneni uurimuses paelub peale põhiprobleemide lahendamise palju muudki väärtuslikku. Tutvume selles ka toleaegete Rootsi ja Vene diplomaatiliste tavadega, mis osalt olenesid, nagu Korhonen mainib, valitsevast riiklikust olukorrast, osalt aga rahvuslikest traditsioonidest diplomaatia alal. Täiesti põhjendatult väidab Korhonen, et Rootsi kuninglikud esindajad olid väga tundlikud kuningaga tiitli küsimuses seepärast, et legiifimiteedi seisukohast oli Gustav Adolf võimuhaaraja ja tõeliseks Rootsi kuningaks oli Poola kuningas Sigismund III. Autor tähendab veel, et piirinõupidamistes on avaldunud ka Vene diplomaatiale omane idamaaine ilme: nimelt Moskvas antud juhtnõõride piinlikult täpne jälgimine, vastase väsitamine lõpmatute väidetega pisjasjade üle, et seega õnnestuks paremini tähtsamate küsimuste läbiviimine, viivitamine nõupidamisega, et vahepeal üldine olukord võiks kujuneda Venele paremaks, nõudmiste liiga kõrgele asetamine, et vastane rahulduks, kui ta neist midagi suudab maha tingida, ähvarduste kasutamine jne.

Säärased võtteid kasutas Moskva võim ka siis, kui peeti läbirääkimisi liivimaalastega keskjal.

Kõigi nende ja veel teistegi probleemide tõttu pakub Korhoni uurimus suurt huvi ka neile, kes otse Soome ajalugu ei jälgi, ja annab võimalust metoodiliselt jälgida analoogilisi probleeme näit. ka Eesti ajaloo alal. Korhoni uurimusega on Soome kiiresti rikkastunud ajalooline uurimine saanud õige väärtusliku ja Soome ajaloo harrastajatele mõõdapäasematu lisa.

H. Sepp.

Senās Latvijas vēstures avoti. Fontes historiae Latviae medii aevi. Fasc. I, XCVIII—MCCXXXVII. Edidit Ārveds Švābe. Lāti Ajaloo-Instituudi väljaanne, Rīga 1937, XIV + 214 lk. ja 16 tahvliit.

Igal Bunge „Livländisches Urkundenbuch“ esimeste köidete kasutajal on olnud arvatavasti sooviks, et sellest tööst ilmuks uus väljaanne vastavalt tänapäeva ürikute-editsiooni nõuetele. Kõnesolev raamat tahab olla mainitud vananenud töö asendajaks kuni aastani 1237. Ta ei ole aga täielik. Kuigi eessõnas mainitakse, et läti rahva ajalugu tihedaid suhteid omab naaberrahvaste ajaloo ja Ida-Euroopa poliitiliste, religioossete ja kultuursete vooludega, ilmneb siiski vasturääkivusena, et väljaandjad on kasutanud kitsendamist, otsustades välja valida ainult seda, millel on otsene suhe läti ala ja rahvaga (ayant directement trait au pays et au peuple letton). See on metoodiliselt kahtlemata ekslik, sest selge on, et kõik avaldatud ürikud on tekkinud suure ajaloolise sündmuse keskel, nimelt Ida-Balti ala vallutamisel ja kristianiseerimisel, mis toimus sakslaste ja taanlaste poolt. Teisejärguliseks küsimuseks on, kas ürikud puudutavad kogu Ida-Balti ala, või ainult liivi, läti, eesti või kura ala. Jaotamisprintsibiina on see täiesti kasutamiskõlbmatu. Ei vaja tõesti mingit tõendust, et ajaloolane, kes tahab käsitleda tolle aja sündmusi, mis toimusid Koiva või Väina piirkonnas, ei saa mööda minna ürikuist, mis puutuvad ainult Eestimaa. Ürikute publikatsioon, nagu kõnesolev, oleks temale minimaalse väärtusega.

Uus ürikute-väljaanne on iseendast loomulikult suureks edusammuks, võrreldes Bunge tööga, niivõrra kui aluseks on võetud originaale. Seda pole aga kahjuks tehtud kõigil juhtudel ja seetõttu esinevad vanad Bunge väljaande vead uuesti. Näiteks on esitatud nr. 166 osalt Bruiningk ja Buschi järgi „Livl. Güterurkunden'ist“. Selle trükkimata osa aga tugineb omakorda Dogiel'i tekstile (*Cod. dipl. Poloniae 5*), mis sisaldab üsna rikkalikult vigu. Dateeringud esinevad kõikjal parandatult, ainult nr. 69 kuulub kahtlemata a. 1213 (vrd. *Regesta Imperii 5*, nr. 496). Kahjuks pole kunagi arvestatud dorsuaalnotiitse, puuduvad tavalised viited *Regesta Imperii'*le ja *Regesta Pontificum'*ile ja imelikul kombel iga tunnus, et väljaandjad oleksid tundnud Bunge „Urkundenregesten bis zum Jahre 1300“. Et regestid on antud ainult lätikeelsetena, siis raskendub tunduvalt töö kasutamine välismaalaste poolt. Topograafilisi viiteid on antud kahjuks ainult erandjuhtudel, kuigi need oleksid olnud mittespetsialistidele eriti väärtuslikud.

Äga isegi kui tunnustada väljaandjate valikuprintsiipi, siis peab ikkagi konstateerima, et käesolevas teoses puudub pikk rida ürikuist, mis puudutavad kahtlemata tänapäeva Lätimaa ala: LUB I nr. 19, 39, 41, 42, 44, 46, 51, 53, 57, 107, 110, 138; III nr. 42-a, 82-a

jne. Ja veel enam paistavad silma sellised tühikud juurdelisatud jutustavate allikate väljavõtete juures. Allakirjutanu ei ole jutustavate allikate ürikutepublikatsiooni paigutamise pooldajaks. Siiski on mõeldav kasutada jutustavaid allikaid kui ürikuid siduvat teksti. Kuid nähtavasti ei ole toimunud Läti Henriku kroonikast võetud katkendite valik sellelt aspektilt, sest puuduvad ms. just Latgale ajaloolle eriti tähtsad kohad (X 3, XIII 4) ja imelikul kombel ka kõige tähtsamad, mis puudutavad lätlaste osavõttu sõjast eestlaste vastu (näiteks XXI 3). Väljajätmised on paljudel kordadel seda laadi, et teevad täiesti võimatuks seosest arusaamise. Sealjuures on aga toodud kohti, mille suhtes pole nähtav nende spetsiaalne suhe läti rahva ajalukku. Nii jääb selgusetuks nende võhikutele kasutamiskõlbatute kroonikakatkendite otstarve ja ajaloolane oleks vaevalt meeldivalt üllatatud, kui ka Eestis peaks ilmuma säärane töö ja ta peaks kokku otsima sealt „*Fontes*’is“ puuduvad Läti Henriku kroonika kohad. Peale Läti Henriku kroonika ei ole rahuldavalt arvestatud teisi kroonikaid, näiteks puudub valikus tuntud Nestori kataloog Läänemere rahvaste kohta. Meeldiv on aga koos leida katkendid Tacitus’est, Cassiodor’ist jne. kuni Saxo’ni. Kahjuks puuduvad registrid täielikult, mis lõpuks ikkagi sunnib kasutama Bunge ürikute-publikatsiooni, mis tööle „*Fontes*“ ei ole küll iningiks täielikuks asendajaks.

H. Laakmann.

Eduard Laaman, Juhan Luiga. Elu ja mõtted, Noor-Eesti kirjastus, Tartu 1938, 285 lk.

Kõnesoleva teosega on tahetud anda teatavat ülevaadet Juhan Luiga küllaltki huvitavast ja omapärasest isikust ning tegevusest. Et meid lahutab Juhan Luiga surmast ainult üheteistkümnendaastane vahemaa, siis on mõistetav, et selle ülesande teostamine polnud just kerge. Eessõnas autor kaebabki, et sobiva distantsi puudusel osutunud kogu olemasoleva ainese fühjendav kasutamine võimatuks. Seda arvestades on püütudki asetada rõhk Luiga avalikule elule, eriti tema kirjandusliku tegevuse üksikasjalisemale vaatlemisele.

Põhimõtteliselt pole seesuguse käsitusviisi vastu midagi öelda. Iseasi aga on, kui hea õnnega seda on suudetud teostada antud töö raamidest.

Jälgides tähelepanelikumalt raamatu eessõnas autori enda poolt antud lähtekoha ja käsituslaadi fikseerimist, leiame ta seisukohtades üllatava vastuolu. Olgu see esitatud tema enda sõnadega: „Seepärast on siin isiklikku [s. o. J. Luiga] elu puudutatud ainult niipalju, kuivõrd see on möödapääsematu tema avalikust elust arusaamiseks.“ Pisut hiljem aga väidetakse: „Meelitäv ülesanne oleks olnud Luigat vastamisi seada tema kaasajaga. Kahjuks ulatuks see eluloo raamidest nii kaugele välja, et siin ainult kõige lähemate suhetega tuli piirduda.“ Ei ole lihtne tabada, mida siis õieti autor on endale eesmärgiks seadnud. Nähtavasti on tahetud anda Luiga biograafiat, ta „isiklikku elu“ nii vähe kui iganes võimalik puudutades, tema „avalikku tegevust“ kirjeldades aga leitud vajalikeks jätta teda ta kaasajaga „vastamisi seadmata“, et mitte minna eluloo raamidest „kaugele välja“. Tahtmatult seesugune ülesande piiramine meenutab seda rahvasõna, mis räägib kasuka pesemisest seda märjaks tegemata...

Seda keeruliselt valitud ülesannet on hr. Laamanil vahest mõnevõrra hõlbustanud tema käsitusviisi kolmas põhimõte, mis

on sõnastatud järgmiselt: „Kuna pealegi Luigale sagedasti ette heideti subjektiivsust ja juhuslikkust, siis oli üheks tähtsamaks ülesandeks tema vaadete ja nende arengu lähem käsitlemine, kusjuures võimalust mööda seda on püütud teha tema enda sõnadega.“ Raamatusse süvenedes selgub, et seda võimalust on kasutatud üsna ohtrasti. Sellest tingitult on otsene tsiteerimine väga sage, kusjuures esitatakse korduvalt lehekülje ja mitmete lehekülgede pikkusi tsitaate. Ja seda mitte üksnes Luiga markantsemate ning omapärasemate mõttekäikude iseloomustamiseks, mille väärtus refereerimisel oleks võinud lahjeneda, vaid ka tavalisemat laadi päevikulistele ülestähenduste esitamiseks (näit. peaaegu kogu peatükk „Revolutsioon“ lk. 114—125). Sageli domineerib Luiga tekst ja Laamani napid kommentaarid jäävad seal kõrval varju ja kaovad vahel nagu hoopis ära. Nii muutub teos mõnevõrra mosaiiklikuks. Et Luiga tähtsamad artiklid on kogudena („Päevamured“ ja „Poliitilised päevamured“ I ja II) kättesaadavad, samuti ta pikeamad ajaloolised ja teised kirjutised „Eesti Kirjanduse“ aastakäikudes ja eriraamatutena, siis vististi oleks olnud küll õigem, kui ta päevik ja erakirjad sisaldavad tema isiku ja aja mõistmiseks nii tarvilikku, needki kas tervikuna või valikuna publitseerida. Nii oleks biograafiline käsitlus (või essee) suuresti võinud vabaneda uudse materjali publitseerimise ülesandeist. Teose ühtlusele see oleks tulnud aina kasuks.

Dispositiooniliselt on Laaman oma raamatu koostanud võrdlemisi lühidaist üksikpeatükkidest, mida on arvult 39. Peatükkide järjestus paistab olevat esiotsa biograafilis-kronoloogiline (peatükid „Päritolu“ kuni „Vabadussõda“ incl. — kokku 18 peatüki ulatuses). Järgnevad peatükid näivad andvat peamiselt Luiga tööde ja vaadete analüüsi. Käsitlus nende peatükkide ulatuses pole — nagu polnud järjekindlalt varemateski — ei kronoloogiline ega süstemaatiline, vaid läbiseigi üht kui teist. Põhilaadilt see on kirjeldav-refereeriv, kohati resoneerivgi.

Soovida jääb, et Laamanil oleks peatükkide liigitamise alus olnud pisut selgem ja kindlam ning liigitelu täiesti laitmatult läbi viidud, nii et üksikosad suleksid üksteist välja. Oeldu illustatsiooniks loendagem vaid mõned peatükid: „Seltskond“... „Kirjandus ja seltskond“... „Usk“... „Kirik“... „Eesti muinasusk“... „Taara usk“. Seesugune sisu järjestamine ei reeda just väga süsteemi taotlust. Väga võimalik, et siin on ka „kergemalt“ ja „huvitavamalt“ kirjutamise soov autorit meelitanud traageldamist eelistama formaal-loogiliste klambritega haakimisele. Ei ole aga kahtlust, et viimaste abil oleks saanud tihedam ja tusedam tervik.

Kuid ometi tuleb möönda, et see traageldaminegi on tehtud meistrikäega. Peale selle on Laamani sõnastus, näidete ja tsitaatide esitamine seevõrra elav, nõtke ja paeluv, paiguti säravalt vaimukaski, et need voorused suudavad suuresti korvata eespool-loendatud ebavoorusi. Tundub, et raamat oleks nagu kirjutatud ühe hingepuhuga — niivõrra hoogsat tempot on ta tulvil.

Eriuurijad, eriti ajaloolased kindlasti pahandavad asjaolu üle, et nii Luiga kirju kui päevikuid on tsiteeritud ainult daatumitega, näitamata, kumma liigiga on kunagi tegemist. See raskendab töö kasutatavust ja vähendab ta väärtust edaspidiste uurimuste puhul.

Sisuliselt see raamat ei ole sõna otseses mõttes uurimus Luiga üle ega ka mitte tema biograafia — ammugi mitte täielik. Siin on osalt jutustatud, osalt tsitaatidega võrdlemisi põgusalt puudutatud

episoodide Luiga elust. Samuti on antud tema tegevusest ja töödest ta huvide erikallakute järgi vahelduva ilmekuse ja õnnestumisega põgusaid kujutisi. Suhteliselt ulatuslikuma vaatluse osaliseks on saanud Luiga tegevus ajakirjanduslik-poliitilisel alal. Küllaldaselt tähelepanu on osutatud ka Luiga suhtumisele usuküsimusse. Märksa pinnalisemalt on esitatud ta tegevus arstina ja ajalooarrastajana ajaloolasena. Muidugi, need kaks spetsiaalsemat ala eeldavadki spetsiaalsemat vaatlust ja hinnangut. Igatahes pole Laaman suutnud Luiga osa ajaloolasena kriitiliselt läbi katsuda. See töö jääb veel tegijat ootama.

Oleksime oodanud ja soovinud veelgi ilmekamat ja kujukamat ning esijoonest süsteemikindlamat „Roosikrantsi filosoofi“ elu ja vaadete esitust, kui see, mida meile Laaman pakub kõnesolevas teoses. Käesoleval kujul see on vaimuka žurnalisti sulega kirjutatud essee. Tundub aga, et Laamanil oleks olnud niihästi materjali kui ka eeldusi hea biograafia või koguni monograafia kirjutamiseks. Sellelt ülesandelt aga on teda vististi omajagu kõrvale juhtinud tema Luigale kongeniaalne vaimulaad. Eks ole ju Laamangi omis töis aforistlik nagu Luigagi. Sellest siis liigne otsene tsiteerimine — peaaegu käärilõikeline Luiga mõtete järjestamine ja kogu teose „impressionistlik“ konstruktsioon.

Seesugusena aga see raamat on Luiga geeniusel pigemini huvitavaks illuminatsiooniks kui püsivaks mälestuseks.

H. Rebane.

N. Wihksninsch, Die Aufklärung und die Agrarfrage in Livland. Bd. I — Die ältere Generation der Vertreter der Aufklärung in Livland, Riga 1933, 312 lk.

Läti uuem ajaloouurimine on osutanud XVIII sajandi probleemide vastu suhteliselt üsna elavat huvi. Tõenduseks teiste hulgas selle kohta on kõnealune töö, mis esitatud doktoriväitekirjana Berliini ülikooli filosoofiateaduskonnale 1933. a. XVIII sajand omab murrangulist tähtsust kõigi Euroopa kultuuriringi maade arengu- loos. Eriti valgustusaja mõju, mille levikut võiks võrrelda kiirgusena Lääne-Euroopast kõigisse meie maailmajao nurkadesse, on olnud sügavaleküündiv. Seega uurides valgustusajastut vaimuajaloo aspektilt peab eriti silmas pidama asjaolu, et sel ajal Läänemere maade ajaloo sidemed üldise ajaloo käiguga on tihedamad ja selles seoses kerkivad probleemid universaalsema tähtsusega, kui mitmeigi teise ajastu puhul.

N. Wihksninsch on niisiis vaatlusele võtnud probleemi, mille läbitöötamine võiks pakkuda väärtuslikke lisandeid Läänemere maade ajalooteadusele. Et autoril tahet on jätkunud selle töö juurde asumiseks, on kahtlemata tema suureks teeneks. Selle hinnatavust tõstab veel asjaolu, et autor on varustatud laia pilguga küsimusesoleva kirjanduse suhtes ja suhtub oma ainesse objektiivselt. Kuid mainigem kohe, et käsitlus ise pole nii laiapiiriline, kui võiks otsustada pealkirja järgi. Oma töö alguses autor nimelt lubab käsitella ainult Liivimaa valgustajate ettepanekuid agraarreformiks ja selle ideelist põhjendust. Selle kõrval leiab ta siiski vajalikuks peatuda mitmel eriküsimusel, sest ta tahtvat viidata mitmele nähtusele, mis seni vastavas kirjanduses on leidnud vähe valgustust.

Teos algab ülevaatega Liivimaa agraaroludest alates XIII sajandist. Vaatlusele võetakse talurahva õigusliku olundi järkjärguline halvenemine, nagu see kajastub kohalikus rüütliõiguses, maapäeva

otsustes, privileegides ja teistes õiguslikes dokumentides kuni Roseni deklaratsioonini ja Budberg-Schraderi rüütli- ja maaõiguse kavandini. Seflele ülevaatele pühendab autor peaaegu 60 lehekülge. Edasi antakse pietismile ja vennastekoguduse liikumisele samuti ca 60 lehekülge. Selle järel vaadeldakse agraarreformi projekti Inglismaal, Prantsusmaal ja Saksamaal XVIII sajandil veidi üle 60 lehekülje ulatuses. Viimes osas lõpuks võetakse vaatlusele esmalt Katariina II suhe agraarreformi ja siis Liivimaa vanema generatsiooni valgustuse tegelased, nimelt Eisen, Schoultz, Wöllner, Meck, Jannau, Friebe, Hupel ja Gadebusch.

Nagu juba sellest lühipilgust teose sisule nähtub, pühendab autor ebaloomulikult rohkesti ruumi kõrvalküsimisile. Veel halvem on, et autori väide, nagu käsitleks ta kõrvalküsimusi seepärast pike-malt, et ta siin on avastanud palju senitundmatut, ei pea paika. Teose sissejuhatav osa ülevaatega agraarolude arengust Liivimaal tundub olevat tugevasti orienteeritud Švabe ja Vipperi teoste järgi, originaalset on siin vähe. Pietismi käsitlevas osas toetub autor tunduvalt Adamovitsile. Osa, milles vaadeldakse agraarküsimust Saksamaal XVIII sajandil, on kompileeritud peamiselt „Handwörterbuch der Staatswissenschaften“ ja „Wörterbuch der Volkswirtschaft“ järgi. Seega ümmarguselt $\frac{2}{3}$ teost on laadilt sissejuhatus. Materjal, millele autor baseerub, on rõhuvas osas juba trükitis avaldatuna tuntud ja kättesaadav ja selle põhjal ei püstitata uudeid seisukohti. Järelikult nii suure osa teose ruumist pühendamine sissejuhatusele on õigustamata. Autor ise konstateerib eessõnas teose kompositsiooni- list lõtvust, mis tulenevat liiga rohke ruumi andmisest sekundaarse- tele asjaoludele, kuid see olnud tingitud soovist tulla vastu läti aja- looõpamise huvidele koolis. On võimatu loota, et mingi teos ühe- aeglaselt võiks olla uurimist edasiviiv ja selle kõrval kasutatav koolikäsitlusematerjal. Sellest seesmisest vastuolust peamiselt õngi tingitud teose mitmesugused puudused, mida ei tee olematuks asja- olu, et autor ise neid tunnustab. Vajaduse korral oleksid pidanud erihuvid vastutulekut ja eriküsimused käsitlust leidma eri teo- seis. Käesoleval kujul on raske tunnustavalt hinnata teost ükskõik millisel sircjooneliselt seisukohalt temale lähenedes. Üldse on auto- rile omane paljukirjutamise tendents. Teoses, mille ülesandeks on käsitleda Liivimaa agraarküsimust valgustusajal, on kindlasti üle- liigne vaadelda mitme lehekülje ulatuses vanagermaanlaste põllun- dussüsteeme Kristuse sündimise ümber ja varasel keskajal või jälle refereerida saksa majandusajaloolase, kes tegelnud saksa agraarreformi küsimusega, elulugu nelja lehekülje ulatuses vasta- vate trükisilmunud biograafiate järgi, nagu autor seda teeb Justa- puhul, ilma et see kõik seisaks mingis nähtavas seoses teemaga.

Huvitavamaks osaks on muidugi peatükk Liivimaa vanema gene- ratsiooni valgustajatest. Siin on autori skeem väga lihtne. Iga üksiku tegelase kohta antakse tema eluloo peajooned Recke-Napiersky leksikoni järgi ja siis järgneb konspekt kõnealuse töödest. Kuid ka siin kohtame laialivalgumist. Schoultzi töö „Geschichte von Lieff- land“ ei käsitle sugugi XVIII sajandi agraarküsimust Liivimaal, sest ta ajaliseks lõpp-punktiks on 1710. a. Kuigi lepime, et selle töö tundmine võib kaasa aidata Schoultzi mentaliteedi tundma- õppimisele, siis oleks piisanud selle töö põhjal anda kokkuvõte Schoultzi vaateviisist, ega oleks tarvitsenud refereerida 13 lehe- külge Liivimaa ajaloo üldist sündmuskäiku, nagu seda autor teeb. Jannau teost „Sitten und Zeit. Ein Memorial an Lief- und Est-

lands Väter“ refereerib autor 12 leheküljel, ehkki sel on vähe ühist Liivimaa agraarküsimusega.

Toodud näited ei ole ammundavad, kuid neistki nähtub, et autor ei osuta võimet kontsentreerumiseks ja olulise esiletõstmiseks. Sellega liitub asjaolu, et esitatud materjal on oluliselt jäänud tooraineks. Autori oma analüütiline kokkuvõte võtab ümmarguselt ainult ühe lehekülje enese alla. Üksikud peatükid ja käsitlevad isikud jäävad isoleerituks. Arengu põhjuslikke seoseid ja isikute vastastikust või siis välismaiste eeskujude mõju riivatatakse ainult pealiskaudselt. Seetõttu teos ei paku mitte kujutlust põhjusepärast arengust, vaid jääb episoodiliseks, mille üksteisega liitumata osad tunduvad mõnel puhul meelevaldselt kokku kantud olevat teema alla. Ka puudub teoses osa, millest nähtuks, kas ja millist mõju literaatide sõnavõttud omasid tegelikule olukorrale. Muidugi nõuaks selle selgitamine spetsiaalsemaid arhiivuurimisi. Peaks vaatlema paralleelselt talurahva tegeliku olukorra arengut XVIII sajandil ja valgustusideede liikumist. Esitatud kujul valgustajate seisukohavõttud jäävad ideelis-abstraktseteks, mis mõjuvad hoobina tühjusse, sest et me midagi ei kuule nende vastukõlast ühiskonnas.

Sisulistes üksikasjades esineb rida libastumisi. Lk. 8 mainib autor, et Saule lahingust järelejäänud väike salk mõõgavendi ühinenud saksa orduga ja siis „... ühisel jõul nad vallutasid kolmandiku Liivimaad...“ Liivimaa oli Mõõgavendade ordu osavõtul juba märksa varemini vallutatud! Kohati autor seisab vastuolus enese väidetega. Lk. 94 loeme, et Zinzendorf oli ordineeritud luteri usu pastor. Lk. 96 aga väidab autor, et Zinzendorf polnudki spetsialist-teoloog. Mida mõelda siis selle viimase all?

Teema haarab õieti kogu Liivimaad, ehkki tekstist nähtub, et autor peaaesjalikult tegeleb läti alaga. Et aga Liivimaal eestlasi ja lätlasi ligilähedalt võrdselt elas, oleks üksikutel juhtudel olnud vajalik selgemalt eristada kumbagi rahvust. Nii ütleb autor lk. 217 joone all, et Eisen kirjeldavat õieti eesti talupoega, mis andmed kõik ei sobivat läti talupoja kohta. Milles siin vahe seisab, jäetakse lahtiseks. Lk. 114 autor näitab arvudega, et eesti alal vennastekoguduse liikumine leidnud mitu korda rohkem pooldajaid, kui lätlaste hulgas. Siit tuleb ta järeldusele, et eestlased kalduvad religioositeedile ja müstitsismile, lätlased aga olevat enamasti ratsionalistlikud. See väide tundub olevat kergekäeline ja vajaks spetsiifilist uurimist. Igatahes ei ühti ta ei meie oma arvamisega enestest ega ka välismaiste vaatlejate tähelepanekutega.

Hoopis soovida jätab töö tehniline külg. Autor nähtavasti ei armasta tsiteerida arhiivimaterjali. Mõnel juhul teeb ta seda, näit. lk. 86 ja 88 ja üldiselt ürikute puhul, ent enamalt jaolt lugeja peab leppima oletustega, et ühes või teises kohas on kasutatud arhiivimaterjali. Et sel juhul autori lubadusest viidata senitundmatule materjalile on vähe kasu, on ilmne. Kuid ka kirjanduse tsiteerimisel puudub järjekindlus.

Suurem hoolikus oleks tervitatav teisteski tehnilistes üksikasjades. Lk. 205 kohtame kindralkuberneri Jurij Broun'i, kuna muidu see nimi esineb Browne'i kujul. Lk. 22 loeme riigiarhiivist Tartus, lk. 140 riigiraamatukogust samas! Lõpuks ei pääse mööda mainimast erakorset trükivigade rohkest, millede seast ainult väikese osa kohta leidub õiendus.

Kõigi märgitud asjaolude tõttu üldmulje teosest jääb ebamäärane. Lugeja tunneb vajadust järgneva kõite resp. järgnevate köidete

järele, mille koostamine autoril kavatsusel on olnud. Järgnevad kõited võib-olla suudaksid parandada teose proportsioone ja õigustada esimese kõite kompositsiooni. Esimene kõide omaette võetuna omab enam kirju materjalikogu kui läbitöötatud küpse uurimuse ilmet. Et ta sellisenagi mõnel juhul kasulikuks võib osutada, sellele ei tarvitse ju vastu vaielda.

Lemmit Mark.

Varia.

Antverpeni Kaubanduskoja väljaandel sarjas „Dokumente zur Handlungsgeschichte“ kolmanda kõitena ilmus Antverpenis 1938. a. Antverpeni peaarhiivar dr. J. Denucé sulest teos „Die Hanse und die Antwerpener Handelskompanien in den Ostseeländern“ (XXXII + 159 lk., 12 plaani ja pildiga).

Antverpeni linnaarhiivi materjalidekogud on õige suured ning meilegi mitmes suhtes väärtuslikud. Eesti kaubanduse ajaloole algab siin väärtuslikum ainstik XVI sajandi keskelt, niisiis hansa ajastu lõpult. Ometigi oli see kohalik hansaühistu, kes neidki suhteid peamiselt ülal pidas. Esijoones eksporditi Idabaltikumi, Venemaale ja Rootsi siit Antverpeni, flaami ja itaalia päritoluga luksusartikleid (vaipu, kalliskive, juveele, kuld- ja hõbekarda, siidkaupu, sametit, damasti, veine, delikatesse), toodi aga Venest ja Eestist ning Liivimaalt karusnahku, lina, vaha, ka vilja. Esimese järgu tarbeainete suurvedu (sool, vili jne.) jäi peamiselt saksa ja hollandi hansa hooleks.

XVI sajandi teise poole alguses hansalased asutavad Antverpenis hiigla „Oosterhuis'i“, keskuse, mis hakkas juhtima kaubandust Lääne-meremaadega. Et seda edukamalt teostada, asutati erilised kaubakompaniid „Compagnie op Oistland“, „Compagnie op Zweden“ ja „Compagnie op Nerve ende Zweden“. Kõigis neis kompaniides oli tegevama hingenähtava osanik Antverpeni geniaalseks peetud rahamees ja kindralrentmeister Geeraard Gramaye, kelle järelejäänud paberitele meie võlgnemegi tänu, et saada täiesti uusi, senitundmatuid andmeid elava kaubavahetuse kohta Antverpeni ning Tallinna ja eriti — olgu toonitatud — Narva vahel. Gramaye oli mees, kes kutsus peale nende kaubakompaniide ellu kompaniid ka Lissabonis, Itaalias, Prantsusmaal ja Indias ja korraldas oma sensatsioonilisi loterii-ettevõtteid. Ta suutis huvitada oma kaubavahetusest isegi Taani ja Rootsi kuningaid, kes olid siin osalisteks. Näiteks oli Narva kompanii, mis asutati 1565. a., kapital 40 000 taalrit. Nende, Gramaye kompaniide kõrval teotesid veel kaks kompaniid kaubitsemisel Eesti ala ja Narvaga (aastail 1562—1569 ning 1573—1575). Et Narva järsku Antverpenis nii tuntuks sai, see olenes neist privileegidest, mida talle lühikesel Vene valitsuse ajal (1558—1581) kui vene kaubanduse laopäigale Joann Julma poolt anti. Me teame, et Antverpeni tolleaegne kaubanduslik hiilgeaeg ei kestnud kaua; linna langemise järel peale ta ajaloolist piiramist Parma hertsogi poolt lahkuvad siit kaubanduslikult aktiivsemad kodanikkuderingid.

Niisiis on see õige lühike aeg, mille jooksul Antverpeni linnaarhiiv avab meie majandusloole oma rikkused, kuigi siin juhuslikku materjali meie ajaloo kohta leidub ka varasemast ning hilisemast ajast. Kuid seda üllatavam on see andmete rikkus, mida kohtame siin selle aja materjalides Tallinna ja Narva kaubaolude kohta. Denucé oma teoses avaldab lisadena muu ainstiku kõrval meid eriti huvitavad Narva kompanii müügiarved

kaubareisult aa. 1573—1576, Oistland-kompanii reisužurnaali Stokholmist Riiga 1562—1565 ja Geeraard Gramaye „Grootboek'i“.

Kui Denucé oma suhteliselt lühidases sissejuhatuses ei tunnegi võibolla kõike kirjandust, mis selle aja kaubanduslikke olusuheteid Eesti ja Flaami alade vahel valgustavad, siiski ta esitab siin omakord meile kuhjaga senitundmatuid andmeid ja seisukohti arhiivimaterjali ning hollandi ja belgia uuemal ajal ilmunud majandusajaloolise kirjanduse põhjal. Väga huvitavad on ka pildid, mis kujutavad suurejoonelist „Oosterhuis'i“, toredaimat ja suuremat hoonet teiste Antverpeni kaubapaleede ja suurehitiste hulgas. See hoone hävis täielikult suures tulikahjus a. 1893. Leiame ka Narva ja Baltikumi määratud kaupade märkide kujutisi.

Dokumentide osa läbitöötamine annab kindlasti mitmeid uusi pidepunkte meie kaubandusajaloole Eesti ala ja lääneriikide vahelise läbikäimise valgustamiseks. On kahju, et uurijat ei abista muidu nii eeskujulikult väljaantud teose juures koha-, nime- ega sisuregistrid, mis puuduvad täielikult.

O. Liiv.

Riigi Keskarhiivi maakaartide kogust.

Viimastel aastatel on eriti intensiivseks muutunud Riigi Keskarhiivi maakaartide kogu kasutamine, nii asustusloo, majandusloo kui ka genealoogia viljelemisel. Mainitud kaartide kogu, mis on suurimaid Balti riikides (kaartide üldarv ületab tunduvalt 8000) hõlmab XVII—XX sajandisse kuuluvad ja paljudesse erifondidesse jagunevad maakaardid. Kaartide arv on eriti viimastel aastatel näidanud pidevat tõusutendentsi, sest kogule on lisandunud kinkimise, deponeerimise kui ka ostu teel väärtuslikke materjale.

Kingitud kaartide sarjas on kaaluv enamik talundite ja mõisaalade kaarte, ja kuigi nad põlvnevad peamiselt Vene ajastust, pakuvad nad siiski väga väärtuslikku lisa meie asustusloo allikaile. Suurimate kogude kinkijaina olgu siinkohal nimetatud looduskaitse inspektor dr. G. Vilbaste ja Johan Karro Palmse asundusest. Eriti mainimist vajab Riigi Statistika Keskbüroo juhataja H. Reimanni kingitud G. Rükkeri Eesti-, Liivi- ja Kuramaa kaart 1914. a., sest kaardile on peale joonistatud Eesti-maa okupatsiooni aegsed administratiivjaotuse piirid.

Ka ostu teel on Riigi Keskarhiivi kaartide kogule liidetud mõnesajandumbriline lisa, mis on aineselt enam-vähem analoogiline kingitutega. Arvuliselt suurem kogu on ostetud J. Soopalt Sürgaverest.

Nagu eespool nimetatud, pakuvad maakaardid ainekult väga mitmesuguste küsimuste lahendamiseks. Üksikasjalisemalt on Riigi Keskarhiivi kaartide kogu kasutatud järgmisteks teaduslikkudeks uurimusteks: dr. Paul Johansen, Siedlung und Agrarwesen der Esten im Mittelalter, Verhandlungen der Gelehrten Estnischen Gesellschaft XXIII, Dorpat 1925; dr. O. Liiv, Die wirtschaftliche Lage des estnischen Gebietes am Ausgang des XVII. Jahrhunderts, Öpetatud Eesti Seltsi toimetused XXVII, Tartu 1935; dr. O. Liiv, The Aspect of the Estonian Landscape at the End of the 17th Century based on the Maps of the Swedish Times in the Central State Archives, Liber saecularis, Litterarum Societas Esthonica 1838—1938, Tartu 1938; mag. E. Blumfeldt, Eesti keskaja agraarajalugu, Eesti majandusajalugu I, toimetanud dr. H. Sepp, peatoimetaja, dr. O. Liiv, dr. J. Vasar, Tartu 1937; Jaan Jensen, Eesti ajaloo atlas, Eesti Kirjanduse Seltsi kirjastus, Tartu 1933.

Suuremaid uurimusi maakaartide kaasabil on praegu teoksil õige mitmeid: prof. dr. H. Sepp tegeleb intensiivselt Lõuna-Eesti asustusloo põhiprobleemide lahendamisega; Riia ülikooli dotsendil E. Dunsdorfs'il on

käsil ulatuslik ja detailne Põhja-Läti ala asustuse uurimus, milleks ta kasutab Riigi Keskarhiivis vastavaid maakaarte ja viimaste juurde kuuluvaid kirjeldusraamatuid. Peale selle on ilmumas: Riigi Keskarhiivi direktori dr. O. Liiv'i ja HM-i Teaduse- ja Kunstiosakonna direktori dr. J. Vasa r'i poolt väljaantav 1638.—1641. a. revisjon, mille sissejuhatavas osas on kavatus käsitleda ka kaartide ainst; asustusloolisi uurimusi dr. L. Leesment'il, H. Laakmann'il ja mag. H. Rebasel.

Välisriikidest on kaartide kogule huvi osutatud Rootsist, Lätist ja Saksamaalt, kuhu on saadetud fotostaatilisi ülesvõtteid.

Samuti on maakaarte kasutatud küllaldaselt määral ka praktiliste küsimuste lahendamisel, nagu omandiõiguse kindlakstegemisel ja paljudel teistel juhtudel.

Tuleks soovitada, et kohanimede — valdade, eriti aga talunimede, muutmise puhul senisest enam tähelepanu omistataks Riigi Keskarhiivi kaartide kogule. Siin hoiduvate rootsiaegsete kaartide, kirjeldus- ja revisjoniraamatute varal on küllaldaselt võimalusi kindlaks teha, kas muutmisele tuleb nimevorm on seoses või välja arenenud mõnest Muinas-Eesti kohanimest, või on viimast moondatud Vene ajastul tundmatuseeni. Paljudel juhtudel oleks ehk võimalik praegust ebakõlalist kohanime asendada vana ajaloolise nimega.

H. Treial.

„Svio-Estonica“. Akadeemilise Rootsi-Eesti Seltsi Aastaraamat. Tartu 1937, 212 lk.

„Svio-Estonica“. Akadeemilise Rootsi-Eesti Seltsi Aastaraamat. Tartu 1938, 250 lk.

Juba aastaid on ilmunud Akadeemilise Rootsi-Eesti Seltsi poolt peamiselt Rootsi riigi toetusel tagasihoidlikult maitseka välimusega ja mitmeti uudsete teaduslike kirjutistega aastaraamatud. 1937. a. aastaraamat esitab mõnegi tähelepanuvääriva kirjutise ajalooliste uurimuste alalt. Nii prof. J. Kõpp annab läbilõike elust Rootsi ajal ühes kihelkonnas kirjutises „Jooni Laiuse kihelkonna elust Rootsi ajal“ (pikemalt tema eriuurimuses). Otsest siduvust tänapäeva Eestis kehtiva eraõiguse ja vastavate rootsiaegsete õigusnormide vahel esitab kujukalt dr. L. Leesment oma kokkuvõtlikus artiklis „Rootsi õigusnormid Eesti kehtivas eraõiguses“. Hoopis omapärasemat ja seni harva ajaloolaste huvipiirkonda sattunud probleemi — kohalikkude aadlike omavahelisi konflikte ja tülisid — on senitundmata allikamaterjali abil valgustanud prof. P. Wiesselgren oma pikemas artiklis „Stiernhielm ja Wrangelli perekond“. Kui eelnimetatud kirjutised valgustavad üldiselt kultuuriloolisi sündmusi Rootsi ajal, siis neile vastandina on käesolevas aastaraamatus antud küllaldaselt ruumi ka kahele sõjaajaloolisele kirjutisele. Nimelt käsitleb pikemalt poolakate ja rootslaste poolt üritatud sõjalisi operatsioone sellal tähtsama Vene linna — Pihkva vastu dr. H. Sepp artiklis „Stephan Báthory ja Gustav Adolphi Pihkva-vastased operatsioonid“. Teises sõjaajaloolises kirjutises „Narva vene kodanikkond ja sõda 1656—1658“ aga võtab Narva linna arhiivaar mag. A. Siom vaatluse alla Narva vene rahvusest kodanikkude rootsivaenulise meelsuse ja konspiratiivsed kavatsused vaenlase kasuks. Huvitav küsimus alati sõdadega kaasas käiva nähtuse kohta, kuid mida on varemni Rootsi-Vene sõdades ainult siin-seal puudutatud. Suhteliselt väärilt on varatud ruumi ka folkloristlikele ja keeleajaloolistele kirjutistele. Tunduv osa sellest on langenud rahvaluulele, kus mag. E. Päss esitab võrdluse mardihanest ja mardimessist Rootsist, Soomes ja Baltikumis, kuna mag. P. Nurmekund oma artiklis esitab uurimise tule-

musi Kihnu saare ajaloo Rootsia ajal ja nime päritolust ning mag. P. Ariste — Ojamaa eestikeelsest nimest.

Ka 1938. a. arvult viiendas, aastaraamatus on ajalooline osa leidnud väärikat esitamist. Sellelt seisukohalt väärib tõsist tähelepanu prof. S. Karlingi pikem kirjutis „Jakob ja Magnus De la Gardie ehitusettevõtetest Eestis“. Peale kunstiajaloolaste ka laiemais ringides hästitatud prof. Karling annab siin põhjaliku ja huvitava ülevaate kahe tuntud Rootsi riigimehe poolt teostatud ehitistest, veel enam aga nende suurejoonelisest kavatsusest sellel alal. Kirjutis kinnitab veelkordselt tõsiasja, et Rootsi aadlikud teostasid ja kavatsesid teostada meie maal silmapaistvaid kunstiajaloolise väärtusega ehitisi. Artikli väärtust tõstavad kahtlemata valitud ja osalt seniavaldamata ülesvõtted ehitistest ja ehitusplaanidest, samuti ka Rootsist hangitud uued allikamaterjalid. Meie kunstiajaloo allikamaterjalid on sellega saavutanud väärtusliku lisandi. Rakvere rootsiaegsest linnapildist annab tervikliku ülevaate mag. H. Rebane oma kirjutises „Rakvere linna välisilme Rootsi ajal“. Autor, kes teatavasti on uurinud selle meie omapärasema linna ajalugu, on kasutanud oma kirjutises väljastpoolt Eestit hangitud allikaid, aga ka kodumaalt arhiivianest, plaane ning kirjanduslikke andmeid. Selle tulemuseks on meil nüüd teaduslikult käsiteldud arengupilt linnast, kus planeerimine ja hoonestamine on läbi teinud suuri muutusi, mille kohta aga kahjuks otseseid andmeid on vähe säilinud. Eesti põhjaranniku randlaste suhtumisest nn. rannaõigusse, laevade madalikule sattumise või rannutumise puhul annab elava ja markantse läbilõike dr. O. Liiv kirjutises „Ühest suurprotsessist 17. sajandi lõpul rannaõiguse tava iseloomustajana“. Lugeja näeb siin, et randlastele ametivõimude poolt süüks pandud kaupade röövimine laevavrakilt sündis õieti suure puuduse ja nälja mõjul, mis omakorda tekkis ikalduse tagajärjel 1695. a. paiku. Nagu tavaliselt, on ka siin autor kasutanud rohkesti arhiivianest, kuid ka muid allikaid kodu- ja välismaa arhiividest, mis kindlustavad artiklile asetamise allikamaterjalina esijoones õigusajaloolase huvi- piirkonda. Stud. V. Miller oma artiklis „Suur katk Viru-Nigula kihelkonnas 1710—1711“ on tõstnud välja olulise selles huvitavas, kuid väheuuritud, küsimuses, ehkki ainult ühes kihelkonnas. Olgugi et autor on kasutanud peamiselt Riigi Keskarhiivis leiduvat allikamaterjali, eriti 1712. a. inkvisitsiooni, siiski võib leida veel samas (eriti ERKkA) kasutamata allikamaterjali nimetatud küsimuse kohta. Kuid ka esitatud kujulgi osutub kirjutis oluliseks täienduseks kultuuri- ja majandusajaloolle. Ikka veel rootsiajaloolaste huvikeskuses figureeriv Karl XII on leidnud tähelepanu ka siin pr. Greta Wieselgreni kirjutises „Trondhjem ja Perevolotsna“, mille lõppu on lisatud prof. Per Wieselgreni poolt kaks originaalkirja koopiat 1718. a. Need kirjad on saadud dr. M. Wrangellilt, milledest üks on Karl XII senitundmatu kiri leitn. de la Barrele 16. X 1718. a., pakuvad mõnevõrra huvitavat ülevaadet Rootsi armee siseoludest ja üldisest poliitilisest olukorrast veidi aega enne Karl XII surma. Tänuväärse ja Rootsi ajastut uurivale ajaloolasele ühtlasi kasuliku töö on sooritanud mag. Leida Loone ülevaatlikus kirjutises. „Rootsi aeg eesti ajalookirjanduses 1934—1938“. Nagu selgub ülevaatest, on 4 viimase aasta jooksul eesti ajalookirjanduses Rootsi aega käsitlevaid teaduslikke ja populaarteaduslikke uurimusi ilmunud küllaltki arvukalt. Mitte otseselt puhtajalooliste, vaid enam keeleajalooliste artiklite hulka tuleb asetada mag. P. Ariste kirjutis Pühalepa ja Reigi kohanimedest.

Niihästi aastaraamatus 1937 kui ka 1938 ei puutu lugejale silma olulisi vigu ega puudusi. Ainult viimases (1938) ehk oleks olnud soovitatav eestikeelses kokkuvõttes väitele, et 1648. a. sai Magnus Gabriel de la Gardie kuningana Kristiinalt Kuressaare krahvkonna, lisada, millise õiguse alusel

see toimus (lk. 162). Samuti ei ole vist ka samas (Aastaraamat 1938) lk. 222 eestikeelses kokkuvõttes väljendus „pealemars“ kõige õnnestunum. Kõik kirjutised on varustatud lühikeste eestikeelsete kokkuvõtetega, peale eriuurimuste (Köpp, Liiv, Sepp), kusjuures dr. O. Liivi kirjutis on ilmunud „Ajaloolises Ajakirjas“ 1932, mitte aga 1931. a., nagu tähendatud Aastaraamatus 1938.

Kõnesolevad aastaraamatud on välja antud Rootsi riigi toetusega ja määratud esijoones tutvustamiseks Rootsis; siiski pakuvad nad ka eesti teadlikule lugejale vägagi huvitavat. Et aga rootsi keele oskus Eestis on seni veel piiratud, siis oleks soovivat eestlasest-lugeja huvides tulevikus esitada rootsikeelseist kirjutistest pikemaid ja paremini koostatud eestikeelseid kokkuvõtteid. Samuti ka lühiülevaate eest Rootsis sooritatud eestisõbralikkude ürituste kohta oleksid eesti lugejad kahtlemata tänulikud.

O. Vares.

„Acta Wrangeliana“ 10 aastat.

1938. aasta lõpul ilmus „Acta Wrangeliana“ II poolaastanumber 1937. a. Ajakiri hakkas ilmuma 1928. a., seega on seni ilmunud 10 aastakäiku, kokku 20 numbrit, ligi 800 lehekülge. Kuigi „A. W.“ taotleb puht-sugukonnagenealoogilisi sihte, on selle aja jooksul siin avaldatud ka palju säärast, mis väärib üldisemat ajaloolist huvi. — Seda eeskätt ajaloolise osatähtsuse tõttu, mida Wrangel(1)ite sugukond oma umbes 700-aastase kestuse ajal on evinud paljudes, eriti Läänemere-äärseis mais. Lisaks sellele on sugukond sugulussidemeis paljude teiste suurte ajalooliste perekondadega.

Eesti ajaloo seisukohast huvitavaina olgu siinkohal märgitud: Baron Wilhelm von Wrangell'i „Baron Wilhelm von Rossillon. Ein Lebensbild“, mis avaldatud „A. W.“ 1934 — I lisana. Artikli peaväärtus Eesti ajaloolasele seisneb selles avaldatud rohkeis kirjades. Eriti väärivad tähelepanu kirjad aastaist 1841 ja 1842, mis valgustavad Eestimaa rüütelkonnas talurahva olukorra ümber käivat sisevõitlust. — Mõneti huvipakkuvad on ka säärased uurimused kui Dr. Carl Gustav Frh. v. Wrangell'i „Die Verluste der Familie Wrangel bei Poltava“ (1933 — II) ja uurimused sugukonna algusaegadest XIII sajandil Eestis. Märkimata ei saa siinkohal jätta „A. W.“ rohket ja head pildimaterjali ning sellega ühenduses äsja „A. W.“ 1938 — I ilmunud M. W. artiklit: „Zur Wrangelschen Ikonographie des XVII Jahrhunderts“. Viimasest ms. selgub, et „Eesti rahva ajaloos“ (II, lk. 922) avaldatud Liivimaa rootsiaegse kindralkuberner Hermann Wrangeli pilt tegelikult kujutab Brandenburgi kuurvürsti Friedrich Wilhelmit.

Üldajalooliselt on huvitavad mõned artiklid Wrangelite Preisi (Abelli) ja Rootsi harude suurmeestest, nagu Karl Gustav Frh. v. Wrangeli „Tauroggen. Eine historische Episode“, (1928 — II), mis käsitleb Tauroggeni konventsiooni sõlmimist Vene ja Preisi kindralite vahel pärast Napoleon I põgenemist Venemaalt detsembris 1812.

Uuema ajaloo alal on olulised ja huvitavad paljud „A. W-s“ ilmunud artiklid ja memuaarid Vene valgete vägede lõunarinde ülemjuhatajast parun Peter Wrangelist. Märkimist väärib eriti „Orden Swätitelä Nikolaja Čudotwortsä“ (1936 — II ja 1937 — I).

Peale nimetatute väärivad ajaloolaste tähelepanu veel mitmed „A. W-s“ seni ilmunud enam kui 150 artiklist, kuigi nad kõik ei vasta täpselt objektiivse ajalookäsitluse nõudeile — nagu on loomulik ja osalt paratamatu sellesihilise perekondliku ettevõtte juures.

V. M.

ANTS SILVERE

Õ L L E T E H A S E

PILSENI ja MÜNCHENI õlu ning
EKSPORT-PILSENI kange õlu

ANTS SILVERE

K A R A S T A V A T E
J O O K I D E T E H A S E

SIDRUNHAPPEJOOK, SIDRUNI-
SOODA „TURIST“, SELTERSS
ja JÕHVIKAJOOK

ANTS SILVERE

K O H V I T Ö Ö S T U S E

Oa-viljakohv „KOLUMBIA“
kõrg., „KOLUMBIA“ I
Oa-viljakohv „IDEAL“ I,
„IDEAL“ II
Viljakohv „TERVIS“

TARTU MAJAMANIKKUDE PANK

TARTUS, SUURTURG 7, OMAS MAJAS.

KÕNETRAAT 6-50. ASUTATUD 1923. AASTAL.

- ANNAB LAENE mitmesuguste kindlustuste vastu ja diskonteerib äri- ja laenuveksleid.
- VÕTAB RAHA HOIULE ja mak-
sab ajakohast protsenti.
- TOIMETAB mitmesuguste inkasso-
dokumentide järgi sissenõudmisi
vähese tasu eest ja rahasaadetisi
igasse kodumaa linna ja alevisse
ning kõiki teisi pangatehinguid.
- GARANTIID riigi- ja omavalitsus-
hangete, teenistuslepingute ja avans-
side kindlustuseks.

